

V. GLAVA

Dalmacija u vrijeme Četvrte i Pete neprijateljske ofenzive

FORMIRANJE IX. DALMATINSKE DIVIZIJE

Četvrta neprijateljska ofenziva ubrzala je ostvarenje još ranije predviđenog plana Vrhovnog štaba o putu proleterskih jedinica prema Crnoj Gori i Srbiji. Jedinicama, koje su bile određene za taj put, izdana su naređenja za pokret i označeni pravci probijanja. Vrhovni štab donio je odluku, da s vojskom krene i centralna bolnica, u kojoj se nalazilo oko 3.000 ranjenika i bolesnika. Snagama, koje nisu bile predviđene za pokret, naređeno je, da zadrže neprijatelja dok ranjenici budu prebačeni na sigurno mjesto, a zatim da se probiju u neprijateljsku pozadinu i vrše napade na komunikacije i vojne kolone slabeći jačinu neprijateljskog nadiranja.

Među jedinicama, koje su imale krenuti u Crnu Goru, bila je i II. proleterska divizija. Naređenjem Vrhovnog štaba divizija je 31. januara napustila područje Bosanskog Grahova i krenula u pravcu Livna, a zatim Duvna. Ona je dobila zadatak, da s položaja jugoistočno od Duvna razvije operacije u pravcu Imotskog, čisteći pred sobom manje neprijateljske posade i ustašku miliciju, a zatim da uz pomoć snaga IV. dalmatinske brigade — koje su već bile očistile prostor sjeveroistočno od Biokova — napadne na grad Imotski, jaki ustaški garnizon i važno saobraćajno središte na pravcu probijanja k Neretvi.

Otpočinjući operacije, jedinice II. proleterske divizije u nekoliko odlučnih bitaka razbile su ustaške snage na spomenutom prostoru i u noći između 7. i 8. januara približile se Imotskom. Napad na grad izvršen je noću između 9. i 10. januara. Čim je napad otpočeo, dio ustaških snaga izvukao se iz grada i na sektoru Posušje. naišao na partizane, koji su nastupali tim pravcem. U žestokoj bitki kod Posušja ustaše su bile razbijene i natjerane u bijeg. U međuvremenu su jedinice IV. crnogorske brigade prodrle u grad, razbivši prethodno na njegovim prilazima ustašku obranu. U tom prodoru ubijeno je 60 ustaša, dok ih je najveći broj pobjegao u pravcu Širokog Brijega i Mostara.

Prije nego su napustili grad, ustaše su zapalile velika skladišta s hranom i municijom, među ostalim i 3.000 haubičkih granata. Ali pored toga u Imotskom su nađene znatne količine hrane, municije i druge ratne opreme.

Odmah po oslobođenju Imotskog jedinice II. proleterske divizije krenule su prema Neretvi, a na području Imotske Krajine i u gradu ostaju bataljoni IV. dalmatinske brigade.

Tih dana Štab IV. operativne zone u suglasnosti s Vrhovnim štabom NOV i POJ donio je odluku, da od jedinica, koje u to vrijeme postoje na terenu Dalmacije, formira IX. dalmatinsku diviziju. To su bile III. i IV. dalmatinska brigada i nekoliko bataljona i četa, od kojih je početkom februara 1943. u Bosanskom Grahovu formirana V. dalmatinska brigada.¹

Čim je donesena ova odluka, Štab IV. operativne zone poduzimlje niz mjera u pravcu daljnjeg osposobljavanja svih brigada za nove i složenije vojne operacije, koje su bile napomolu. Naročiti problem predstavljao je u to vrijeme veći broj nenaoružanih boraca, što je u znatnoj mjeri umanjivalo borbenu spremu sve tri dalmatinske brigade. Rješavajući taj teški zadatak, Štab IV. operativne zone obratio se za pomoć Vrhovnom štabu, uputivši mu povodom toga i pismeni izvod iz pregleda brojnog stanja i naoružanja III., IV. i V. dalmatinske brigade. U njemu stoji:

¹ U sastav te brigade ušli su: Primorski bataljon, koji se na Muću bio privremeno stavio pod komandu III. dalmatinske brigade, Kninski bataljon, koji dotada izvodi akcije u okolini Knina, i Dinarski bataljon, čije je područje operacija bilo Uništa i Bosansko Grahovo.

Komandant V. dalmatinske brigade bio je Vojo Popović-Sator, a komesar Milija Stanišić.

»Stab
IV. operativne zone
N.O.V. i P.O. Hrvatske
Op. br. 102
dne 11. II. 1943. g.
Moli da se pojača
u oružju.

VRHOVNOM ŠTABU NOV I PO JUGOSLAVIJE

Dostavljamo Vam slijedeći izvod iz pregleda brojnog stanja i naružanja naših brigada, koje ulaze u isastav novoformirane IX. Dalmatinske NOU divizije, s molbom da nam se dodijeli što više oružja, naročito teškog te da se divizija osposobi za izvršenje predstojećih joj zadataka:

III Dalmatinska brigada:

boraca	747	
pušaka raznih	550	
puškomitraljeza 7.9 mm	7	
puškomitraljeza talijanskih	5	(vrlo malo municije)
mitraljeza 7.9 mm	2	
mitraljeza talijanskih	4	(bez municije)
bacača teških	1	(bez tablice gađanja)

IV Dalmatinska brigada:

boraca	822	
pušaka raznih	627	
puškomitraljeza 7.9 mm	4	
puškomitraljeza talijanskih	6	(sa malo municije)
mitraljeza 7.9 mm	4	
mitraljeza talijanskih	1	(skoro bez municije)
bacača teških ili lakih	nema	
protivkol. top (za odbranu obale)	1	

V Dalmatinska brigada:

boraca	550	
pušaka raznih	405	
puškomitraljeza 7.9	6	
puškomitraljeza talijanskih	4	(sa malo municije)
mitraljeza 7.9	3	
bacača teških	1	

Ukupno u IX Dalmatinskoj diviziji:

boraca	2119
pušaka	1582
puškomitraljeza 7.9	17
puškomitraljeza talijanskih	15
mitraljeza 7.9 mm	9
mitraljeza talijanskih	5
bačaća teških	2
topova protivkolskih	1

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Načelnik,
Skorpik

Komandant,
Vicko Krstulović«

IX. dalmatinska divizija formirana je 13. februara 1943. g. u gradu Imotskom. Za njenog komandanta postavljen je Vicko Krstulović, za komesara Ivica Kukoč, a za načelnika štaba Josip Škorpik.

Sredinom februara divizija je dobila zadatak od Vrhovnog štaba, da preuzme brigu oko ranjenika i da zajedno s glavninom NOV Jugoslavije krene u pravcu Hercegovine i Crne Gore.¹ Na taj način sve dalmatinske brigade napuštaju teren Dalmacije, u kojoj sada ostaju, od Bukovice na sjeveru do Neretve na jugu, male grupe partizanskih boraca.

SITUACIJA U DALMACIJI POSLIJE ODLASKA GLAVNINE VOJSKE

Kad je uslijedila IV. neprijateljska ofenziva i dalmatinske brigade pošle s glavninom NOV Jugoslavije u pravcu Hercegovine i Crne Gore, Dalmacija ostaje bez većih partizanskih jedinica. Na velikom području od Bukovice do rijeke Neretve ostalo je nekoliko manjih formacija veličine čete ili voda i nekoliko

¹ Probijajući se za Crnu Goru, jedinice IX. divizije vodile su ogorčene svakodnevne bojeve i u njima pretrpjele osjetne gubitke. Usto je velik broj boraca bio obolio od pjejavog tifusa, pa je brojno stanje divizije znatno smanjeno. Zbog toga je Vrhovni štab 12. aprila donio odluku o rasformiranju divizije, a njenim ljudstvom bile su popunjene Prva, Druga i Treća dalmatinska brigada.

partizanskih punktova i straža razbacanih po vrhovima dalmatinskih planina. Tako na terenu sjeverne Dalmacije postoji Bukovački vod i Kninska desetina, a na prostoru uokolo Drniša Prominska partizanska grupa u jačini jednog voda. U Sjeverodalmatinskom Primorju, u rajonu Zaton-Vodice, nalazi se Primorska četa, a nešto južnije s druge strane rijeke Krke Šibenska partizanska četa. Na teritoriju srednje Dalmacije postoji po jedna četa na planini Kamešnici i u Dinari, a u predjelu Vrdovo partizanska straža. Na Moseću nalazi se Mosečki vod, a južno prema moru Kaštelanska i Trogirska desetina. Na planini Mosoru u to vrijeme postoji jedna manja partizanska četa.

Na području južne Dalmacije, na planini Biokovu, postoji Biokovska četa, a u dolini rijeke Neretve Metkovički partizanski vod. Na otocima Braču, Hvaru i Korčuli postoji po jedna manja četa i na otoku Visu jedan partizanski vod.

Sve su to bile jedinice, koje su svaka zasebno mogle izvršiti pokoji diverziju, napasti neprijateljsku patrolu ili postaviti zasjedu, međutim one za jače neprijateljske snage više nisu predstavljale naročitu opasnost. Tako nastupa mart i april 1943. godine, kada u Dalmaciji narodni ustanak postepeno jenjava. Narod više ne vidi partizanske kolone u prolazu, ne čuje za njihove borbe i postignute uspjehe. Kolone neprijateljske vojske razmiljele su se po Dalmaciji provodeći surov teror, naročito nad stanovništvom teritorija, koji su dotada držali partizani. Uz teror neprijatelj je organizirao široku propagandu nastojeći uvjeriti narod, da su partizani potpuno uništeni.

Veći broj boraca, koje je bila zahvatila februarska mobilizacija,¹ nije prispio da se uklopi u određene im jedinice, jer ih je ofenziva zatekla na putu. Mnogi od njih, lutajući bespućima nepoznatog kraja, pali su u ruke neprijatelju, koji ih odvodi u logore, odakle im je dozvoljeno da se jave svojim kućama.

Pisma zarobljenih boraca i u to vrijeme neznatne vijesti o dalmatinskim jedinicama, koje se vodeći krvave borbe probijaju u pravcu Crne Gore, učinili su, da je neprijateljska propaganda u nekim predjelima bila postigla izvjestan uspjeh.

¹ Odlukom Štaba IV. operativne zone, a u suglasnosti sa Oblasnim narodno-oslobodilačkim odborom bila je u nekim krajevima Dalmacije, u februaru 1943. provedena vojna mobilizacija svih fizički sposobnih muškaraca rođenih između 1913. i 1924. godine.

Izbjegli narod, koji se pred neprijateljem povukao zajedno s vojskom, nije mogao izdržati napore na putu te se poslije *mnogo* pređenih kilometara počeo vraćati natrag. Oni, koji nisu dospjeli neprijatelju u ruke, hvatali su se planine i kroz bespuća probijali u pravcu svojih sela. Tih dana vladala je oštra zima. Slabo odjeveni i bez hrane, mnogi od njih ostajali su zauvijek zavijeni u snijegu. Onaj, koji je tih dana prolazio planinskim prtinama od Prologa preko Vrdova za Uništa na Dinari, često je nailazio na smrznute i od gladi ispaćene leševe staraca, žena i djece. A još veći broj izbjeglica vraćao se planinama, što idu sjevernom stranom Livanjskog polja. Tamo je bilo još težih. prizora ljudske patnje i stradanja.

Bili su to teški dani, dotada najteži, kroz koje je NOP u Dalmaciji prolazio. Pa ipak ni u takvoj situaciji narod nije prestao vjerovati u snagu NOP-a i njegovu vojsku. Ljudi su znali, da su ti dani prolazni i da ne će proći *mnogo*, kada će partizanska pjesma ponovno odjekivati područjem od Like do Neretve.

Nekoliko dana prije nego je Livno bilo napušteno, u njemu je održan zajednički sastanak Pokrajinskog komiteta KP za Dalmaciju i članova Štaba IV. operativne zone. Raspravljalo se o predstojećim vojno-političkim zadacima u situaciji, kada Dalmaciju i Livanjsko polje napuštaju jedinice NOV, i na to isto područje upada neprijatelj. Bili su određeni članovi Štaba zone, koji će poći s glavninom vojske, kao i oni, koji ostaju, da bi organizirali nove partizanske jedinice i nastavili oružanu borbu naroda Dalmacije.

Tako je bilo odlučeno, da s glavninom u pravcu Crne Gore pođu komandant IV. operativne zone V. Krstulović i komesar Ivica Kukoč. Operativni oficir Maks Baće trebao je i dalje ostati u Dalmaciji, da vojnički rukovodi partizanskim snagama. Zaključeno je bilo, da u Dalmaciji ostanu i svi članovi Pokrajinskog komiteta KP i Oblasni NOO za Dalmaciju. Donesena je i odluka, da se od partizanskih četa i vodova, koji su ostali na pojedinim, područjima, organiziraju bataljoni, a kasnije i novi partizanski odredi.

Na sastanku je bio imenovan štab, koji će rukovoditi partizanskom borbom u Dalmaciji. On je nazvan »Štab grupe partizanskih odreda Dalmacije«. Za njegova komandanta postavljen je Maks Baće-Milić, a za komesara Ratomir Kokić, dotadašnji komesar IV. bataljona X. hercegovačke brigade.

FORMIRAJU SE NOVI PARTIZANSKI ODREDI SPLITSKI ODRED

Još prije nego je napušteno Livno, komandant i komesar Štaba grupe krenuli su za Dalmaciju. Dinara je bila prva baza, gdje su se počeli ostvarivati zaključci doneseni na sastanku u Livnu. Tako je 14. februara 1943. godine od nekoliko boraca na punktu u Bračev Docu i ranjenika rekonvalescenata formiran jedan partizanski vod pod rukovodstvom Terzina. Da bi se imao pregled i nad sjevernim padinama Dinare, u predio Uništa upućeno je nekoliko boraca, koji vrše dužnost partizanske straže. Od partizanske straže u selu Koljanima i na Vještić Gori bio je formiran još jedan partizanski vod. Tako uz četvu, koja već postoji na planini Kamešnici, sada i na Dinari postoje dva voda u jačini jedne čete.

Maks Baće-Milić i Ratimir Kokić već 17. februara odlaze u Svilaju i Moseć, da bi i tamo formirali partizanske jedinice. 18. februara stigli su u zaselak Zlopolje nedaleko od Muća i odmah uputili naređenje Bukovičkom i Prominskom vodu, da se prebace na Moseć radi stvaranja nove, jače partizanske jedinice.

U Muću se odmah prišlo okupljanju svih boraca iz bliže okoline i njihovu svrstavanju u čete. Već 20. februara formirana je prva četa. Ona je bila sastavljena od prezdravljenih ranjenika i bolesnika, koji su se nalazili pri komandi mjesta Muć i boraca Trogirskog voda, koji se u to vrijeme nalazio na terenu Trogirske Zagore. Već idućeg dana u Lećevici je formirana i druga četa. U nju ulaze borci dotadašnjeg Kaštelanskog voda i prezdravljeli borci, koji su se bili sklonili u sela oko Lećevice. Od te dvije čete formiran je bataljon, za čijeg komandanta je postavljen Jozo Lozovina-Mosor.

Već 24. februara bataljon vodi s ustašama borbe na Neoriću. Poslije niza uzastopnih napada ustaše su iz sela bili protjerani. Tom prilikom partizani su zaplijenili oko 1.000 kilograma kuku ruza i druge hrane. Ustaški gubici u tim borbama bili su nepoznati, dok su partizani imali dva mrtva i dva ranjena borca. Poslije ulaska u Neorić snage I. bataljona usmjerile su svoje operacije k jugoistoku u pravcu Dicma.

Štab grupe partizanskih odreda Dalmacije poduzimlje daljnje mjere u cilju što brže organizacije jačih partizanskih jedinica.

Radi toga komesar Štaba grupe odlazi u pravcu Šibenskog Primorja, da se upozna s vojno-političkom situacijom na tom području i ispita mogućnost uključivanja tamošnje jedinice u partizanski odred na Moseću. Komesar Kokić sastao se 2. marta u selu Viscko s članovima Okružnog komiteta KP Šibenik. Na sastanku je zaključeno, da Šibensko-drniška četa, koja u to vrijeme djeluje na terenu Danilo-Kraljice i Prominsko-bukovačka četa, koja operira na sektoru Promine, uđu u sastav partizanskog odreda na Moseću.

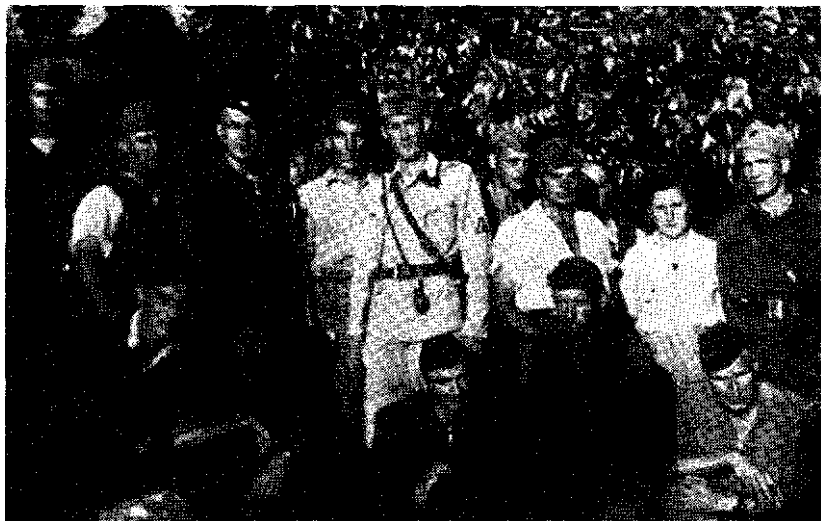
13. marta na Muć je pod rukovodstvom Vulin Ivana došla Prominsko-bukovačka četa, a odmah zatim i Šibensko-drniška četa. Od tih jedinica i novopristiglih boraca iz Primorja i mućlečevičkih sela formirana su dva nova bataljona Splitskog partizanskog odreda. Osnovu II. bataljona čini Šibensko-drniška, a osnovu III. bataljona Prominsko-bukovačka četa. Komandant II. bataljona postao je Vulin Ivan, a komandant III. bataljona Bogde Njeguš.

Ovi u početku brojno mali bataljoni ubrzo su narasli do jačine od oko 200 boraca, jer partizanska mobilizacija, iako je IV. neprijateljska ofenziva već u punom jeku, u nekim predjelima Dalmacije još se provodi. 15. marta naredjenjem Štaba grupe partizanskih odreda za Dalmaciju od tri novoformirana bataljona na sektoru Muć-Lečevica stvoren je partizanski odred pod nazivom »Splitski partizanski odred«. Za njegova komandanta postavljen je Šime Ivas. Za kratko vrijeme, po direktivi Štaba grupe, Ivas napušta Splitski odred i s grupom boraca odlazi u Sjevernu Dalmaciju, da bi tamo formirao novi partizanski odred. Sada komandant Splitskog odreda postaje Branko Ljubić, njegov zamjenik je Ante Biočić, komesar odreda postao je Ivo Radić, a zamjenik komesara Edo Santini.

Tih dana reorganiziran je i Štab grupe partizanskih odreda za Dalmaciju. Vlado Bagat bio je najprije imenovan za zamjenika komesara, a nekoliko dana kasnije za komesara štaba. Zamjenik komesara postao je Ante Jurjević-Baja, dok je dotadašnji komesar Ratomir Kokić imenovan za komesara Cetinskog partizanskog odreda.

Uz organiziranje novih partizanskih jedinica na Moseću vršena je pregrupacija snaga i na planini Dinari. Tako je 12. marta bio formiran novi partizanski bataljon, koji je dobio naziv »Sinjski

bataljon«. Njega u početku sačinjavaju dvije čete, i to Kamešnička i Dinarska partizanska četa. U štab novoformiranog bataljona bili su imenovni Ivan Bračulj, komandant, Vjekoslav Baričić, zamjenik komandanta, Duje Biloderić, komesar, i Duje Maras, zamjenik komesara.

Štab grupe partizanskih odreda za Dalmaciju, zajedno s terensko-političkim radnicima u Brštanovu pod Mosećom marta 1943. g.

Kroz cijelo vrijeme, dok je vršena reorganizacija, prikupljanje boraca i formiranje novih jedinica, očekivao se upad neprijateljskih trupa na oslobođeno mučko područje. Kako je u IV. ofenzivi neprijatelj nastupao na širokom frontu sve od rijeke Save preko Bosanske Krajine, Korduna, Banije i Like do jadranske obale, partizansko rukovodstvo na Muću očekuje ofenzivu iz pravca Drniša i Petrova polja. Međutim neprijatelj, kojega na ovom krilu pored Talijana pretežno sačinjavaju četnici iz Hercegovine, nije krenuo cestom preko Mučke kotline, već sve snage usmjerava niz Cetin-

sku dolinu prema Vrlici i Sinju, a zatim nastupa cestom Trilj, Cista, Lovreč i dalje imotskim područjem u pravcu Hercegovine. Uslijed toga talijansko-ustaški garnizon u Sinju dobio je zadatak, da napadne oslobođeno mučko područje i očisti ga od partizana.

Ustaško-talijanski napad na područje Muća otpočeo je 23. marta iz tri pravca. Na pravcu od Zelova ustaše i Talijani napali su sa oko 1000 vojnika, dva topa i većim brojem minobacača. Iz Dicma nastupalo je oko 1600 Talijana i 300 ustaša, dok je od Prugova cestom Split-Muč nastupala kolona od 60 kamiona, punih Talijana i ustaša, sa četiri topa, 8 minobacača i 8 tenkova.

Bataljoni Splitskog partizanskog odreda pružili su na svim pravcima neprijatelju žilav otpor. Međutim pred neuporedivo nadmoćnijim neprijateljskim snagama partizanski su bataljoni bili prisiljeni da još istog dana napuste obrambene položaje i povuku se k vrhu Moseća. Odmah zatim u Muć upada talijansko-ustaška kolona iz pravca Zelova, nešto kasnije ona iz Dicma, dok je kolona na pravcu Muć-Prugovo sporo napredovala, jer je bila ometana od nagaznih mina, koje su partizani ukopali na cesti Prugovo-Konjsko. Ipak, neprijatelj već do 4 sata poslije podne uspijeva da se probije do podnožja Moseća, nakon čega pokušava da ovlada i njegovim vrhovima. Partizanske snage, koje su na Moseću bile zauzele najpogodnije obrambene položaje, uspješno su odolijevale svim neprijateljskim napadima nanoseći mu pritom osjetne gubitke. Poslije zalaza sunca, već u prvi sumrak, snage II. i III. bataljona Splitskog partizanskog odreda povukle su se u pravcu Svilaje, dok je I. bataljon krenuo na trogirski sektor i zalogorovao u selu Rastovcu.

Ovladavši mučkim područjem, Talijani i ustaše ostaju na njemu 9 dana. Za to vrijeme nad tamošnjim stanovništvom oni provode dotada nezapamćen teror. Najprije su opljačkali sva sela Mučke i Lečevičke općine, odveli su sitnu i tegleću stoku i odnijeli ili uništili privredni alat. Zapalili su oko 270 stambenih zgrada i preko 300 staja na Moseću. Odveli su i strpali u logore oko 750 seljaka, među kojima i starce od 60 do 70 godina. U selu Radošiću strijeljali su 17 osoba, od kojih većinu žena, a u Muću Donjem 7 osoba. I u drugim selima mučkog područja neprijatelj je ubijao ljude i palio njihove domove. U Muću Donjem uhvatili su dvije dvadesetgodišnje djevojke, koje su silovali, a zatim zaklali i bacili u trnje na Moseću.

Već drugi dan poslije povlačenja na Svilaju snage II. i III. bataljona Splitskog partizanskog odreda napale su četnike u zaseocima Otišića i Maovica i tom prilikom zaplijenile izvjestan broj pušaka. Tokom 26. i 27. marta oba bataljona vode borbu s jednom ustaškom legijom u blizini ceste Sinj-Vrlika. 28. marta ta ustaška legija opkolila je selo Bitelić pod Dinarom, u kojem se nalazila jedna grupa od 25 partizana. Zahvaljujući pribranosti, većina boraca se uspjela probiti iz obruča; dvije partizanke i jedan partizan pali su neprijatelju u ruke i bili ubijeni.

Nakon borbi s neprijateljem na području Vrlike II. i III. bataljon Splitskog partizanskog odreda kreću u pravcu Knina, gdje 2. aprila vrše napad na četničko uporište u selu Maloj Polači. Noću uoči 4. aprila zajedno s jednim bataljonom X. krajiške brigade bataljoni Splitskog odreda napadaju četnike u selu Vrpolju. Četničke snage pružile su partizanima žilav otpor. Ne zauzevši selo u toku noći, III. bataljon Splitskog odreda produžava borbu i tokom dana i u borbi ima 21 mrtvog i 7 ranjenih boraca. Narednih dana bataljoni Splitskog partizanskog odreda vrše niz uzastopnih napada na četnička uporišta u selima Kninskog polja, a zatim se 12. aprila ponovno vraćaju na područje Muć-Lečevica.

Dok su bataljoni Splitskog partizanskog odreda vršili operacije na području Knina formirana je nova Kninska partizanska četa u jačini od 35 boraca. Nešto kasnije bila je na terenu Trogirske zagore formirana nova Trogirska četa, a na području između Primoštene, Šibenika i Perkovića Šibenska partizanska četa, koja u prvoj polovini jula, pošto su došli novi borci, prerasta u Šibenski bataljon.

Prvoga aprila formirana je na Dinari nova Dinarska četa. Njen je zadatak, da drži osiguranje na pravcima, iz kojih je mogao naići neprijatelj. Sinjski bataljon s bazom u Dinari na Vrdovu predstavlja u to vrijeme leteću jedinicu, koja neprestano krstari Cetinskom dolinom, napada neprijatelja na raznim položajima i stvara utisak, da su partizanske jedinice ponovno izrasle duž čitave Cetinske doline.

23. aprila sva tri bataljona Splitskog partizanskog odreda izvršila su koordinirani napad na talijanske posade u Kaštelanskom zaljevu. Po jedan bataljon napao je neprijatelja u Kaštel-Sučurcu, Kaštel-Gomilici i Kaštel-Lukšiću. Partizani su u Kaštel-Sučurcu uspjeli zapaliti željezničku stanicu, općinsku zgradu i

vojnu konjušnicu. U Kaštel-Gomilici također je bila zapaljena željeznička stanica.

Glavni napad izvršen je na topovska gnijezda u Kaštel-Lukšiću. Još ranije Štab Splitskog partizanskog odreda bio je obaviješten, da teren, na kojemu su postavljeni topovi, nije ograđen bodljikavom žicom. Međutim kad su se jedinice neposredno pred napad približe topovskim položajima i ugledale žičane prepreke, cijela ranija zamisao akcije morala se mijenjati. Na brzinu je donesena odluka, da se formira odjeljenje bombaša, koji bi se neopaženo provukli kroz žicu i bacanjem bombi obezglavili neprijatelja. Tek tada bataljon bi ušao u akciju. Od prijavljenih dobrovoljaca formirano je odjeljenje od 22 bombaša.

Pod zaštitom noći, puzeći po zemlji, bombaši se provlače kroz bodljikavu žicu, a zatim približuju topovima do na svega desetak koraka. Iz te razdaljine oni su Talijane zasuli bombama. Među posadom nastao je metež. Međutim kako sva topovska gnijezda nisu bila odjednom napadnuta, ostale posade su otvorile unakrsnu mitraljesku vatru tukući cjelokupni okolni prostor. U takvoj situaciji bombašima je naređeno, da se povuku.

Bataljon kao cjelina nije ni stupio u akciju, jer se žičana ograda u nastaloj situaciji mogla pretvoriti u vlastitu klopku, pogotovu u slučaju, da neprijateljske snage iz obližnjih garnizona priskoče napadnutim posadama u pomoć.

U akciji na neprijateljske posade u Kaštelima partizani su imali pet ranjenih boraca, dok su gubici neprijatelja ostali nepoznati.

Napad jedinica Splitskog partizanskog odreda na talijanske posade u Kaštelima, imao je veliki moralno-politički značaj. Neprijateljska propaganda o uništenju partizana doživjela je i na ovom području još jedan poraz. Istovremeno Talijani se više ne osjećaju sigurni ni u svojim primorskim garnizonima, koje dotada još nikada nisu napadale veće partizanske snage.

Poslije napada na Kaštela I. bataljon Splitskog partizanskog odreda ostaje na Kozjaku, dok se jedinice II. i III. bataljona ponovno povlače na sektor Muć-Lećeveca. 27. aprila u noći ova dva bataljona napadaju na ustaše u selu Kljaci u blizini Drniša. Već poslije prvih pucnjeva, zahvaljujući velikom nevremenu, ustaše su se izvukli iz sela. Pri bijegu bila su ubijena dva i zarobljen jedan ustaša, dok partizani nisu imali gubitaka.

Prvi bataljon Splitskog partizanskog odreda u noći 29. aprila izvršio je napad na talijanske bunkere na vrhovima Kozjaka iznad Kaštela. Napad je imao demonstrativan karakter, a izvršili su ga dobrovoljci bombaši. Privukavši se neopaženo do samih bunkera, pobacali su za nekoliko časaka svu količinu ponesenih granata i na brzinu se povukli natrag. U talijanskim redovima nastao je metež i zapomaganje. Otvorivši vatru iz svih oružja, onako nasumce, pucali su po kamenjaru i slučajno ranili dvojicu partizana. Broj talijanskih gubitaka nije se mogao ustanoviti.

U međuvremenu je II. bataljon Splitskog partizanskog odreda dobio zadatak, da očisti ustaške posade i njihova uporišta u selima na području zapadno od Moseća prema Šibeniku. Vršeći niz uzastopnih napada, II. bataljon uspio je otjerati ili uništiti ustaške posade u većini tih sela. Najžešći okršaj vodio se u noći uoči 1. maja s ustašama u selu Pokrovniku kraj Šibenika. U stalnoj bojazni od partizanskog napada, ustaše su u tom selu nekoliko stambenih zgrada pretvorili u snažne utvrde. Čim su na prilazu selu odjeknuli prvi partizanski pucnjevi, ustaše su otvorili žestoku vatru, stalno držeći na nišanu sve prilaze zgradama.

Borba se već vodila nekoliko sati, a da ustaška obrana nije popuštala. Tada se nekoliko odvažnih boraca pod kišom neprijateljskih metaka privuklo pod zidove jedne od utvrđenih zgrada. Dvojica od njih penju se na krov i kroz otkriveni crijev u zgradu počinju ubacivati bombe. Odmah zatim iz zgrade je buknuo požar. Tada ustaše napuštaju zgradu i bježe u noć. Uvidjevši da će doživjeti isto, ustaše su počeli bježati i iz ostalih zgrada. Tako je i ovo ustaško uporište bilo likvidirano. U borbi na Pokrovniku partizani su imali jednog mrtvog borca, dok su ustaše pretrpjeli gubitke od 4 mrtva i nekoliko ranjenih.

Narednih dana bataljoni Splitskog partizanskog odreda čiste ustaška uporišta u selima na prostoru od Sinja do Šibenika i Drniša. Prvi bataljon u noći od 5. maja napada ustaše u selu Ramljani, a već 9. maja zajedno sa snagama III. bataljona protjeruju ustaše i iz sela Zelova nedaleko Sinja.

10. maja jedna kolona od oko 200 ustaša upala je u selo Pribude na padinama Svilaje. To nije bilo prvi put, da su ustaše upadali u ovo selo terorizirajući njegove stanovnike, koji su među prvima na mučkom području počeli pomagati partizane. Čim su seljaci primijetili, da dolaze ustaše, pobjegli su u planinu. Upavši u

prazno selo, ustaše su stali uništavati sve, do čega su došli. Izbjegli seljaci sa zebnjom su iz okolnih ćuka promatrali ustaško divljanje u svom selu.

Dok su ustaše haraćili po Pribudama, jedinice I. i III. bataljona Splitskog partizanskog odreda logorovale su nedaleko sela Milešine. Saznavši za dolazak ustaša, bataljoni usiljenim maršem kreću prema Pribudama. Približivši se neopaženo selu, borci su se razvili u kružni borbeni poredak i počeli oko ustaša stezati obruč. Kad su ustaše primijetili partizane, počeli su u panici bježali ostavljajući svu opljačkanu seosku imovinu. Pri bijegu 9. ustaša bilo je ubijeno.

Jedinice I. i III. bataljona nastavile su goniti neprijatelja, koji se povlačio prema selu Crivcu. Na prilazu sela ustaše su pokušali organizirati obranu i oduprijeti se partizanima. Međutim uslijed silovitog naleta partizanskih četa ustaše nisu imali vremena da se srede, te su pobjegli u pravcu Drniša. Bataljoni su se tada vratili natrag. Na prolazu kroz Pribude, seljaci su ih dočekali sa suzama u očima i zahvaljivali im, što su im spasili imovinu i selo.

Tih dana III. četa II. bataljona bila se spustila u Solinski bazen, da na cestama Solin-Klis i Solin-Kaštela neprijatelju postavi zasjede. Na jednu od njih na cesti Solin-Klis naišla je talijanska patrola u jačini od 60 vojnika. Poslije partizanskog napada na cesti je ostalo 10 mrtvih Talijana, dok ih je više bilo ranjeno. Samo nekoliko dana kasnije ista jedinica ponovno je u blizini Kaštela sačekala talijansku patrolu u jačini od 15 vojnika. Međutim policijski pas, kojega su Talijani vodili sa sobom, otkrio je zasjedu, pa su Talijani pobjegli natrag. Iako znatno udaljeni, partizani su na Talijane otvorili vatru i ubili jednog vojnika.

18. maja jedinice Splitskog partizanskog odreda razrušile su cestu Muć-Kljaci, a u noći 19. maja izvršile napad na ustašku posadu u selu Neoriću- Ustaše u Neoriću nisu bili savladani, jer su pružali žestok otpor iz nekoliko dobro utvrđenih seoskih kuća. Naročitu poziciju u ustaškoj obrani predstavljao je zvonik seoske crkve. Na njemu su bili postavljeni teški mitraljezi, čija je vatra dominirala nad cijelom okolinom i ozbiljno ugrožavala jedinice u napadu. Dijelovi snaga jednog bataljona Splitskog odreda, koji su držali osiguranje iz pravca Dicma, vodili su borbu s jednom jačom ustaškom grupom, koja je dolazila u pomoć Neoriću, i tom prilikom ubili 4 ustaše. U zoru su partizani napustili daljnju opsadu Neorića,, izgubivši u toj akciji dva borca.

22. maja bataljoni Splitskog partizanskog odreda napali su ustaše u selu Unešiću na željezničkoj pruzi Split-Zagreb. Iako su partizani već u prvom naletu prodrli u selo, ustaše nisu prestajali pružati otpor iz dobro utvrđene kasarne i željezničke stanice. Ocijenivši, da bi zauzimanje tih dviju neprijateljskih utvrda iziskivalo velike gubitke, štabovi bataljona odustaju od daljnjeg napada. Napuštajući selo, partizani su zapalili zgradu, u kojoj se nalazila ustaška pošta. U toj borbi poginuo je jedan partizanski borac, dok su gubici neprijatelja ostali nepoznati.

Tih dana jedinice Splitskog partizanskog odreda vrše česte demonstrativne prepade na ustašku miliciju u selu Neoriću na području Muća. Za vrijeme napada, ustašama u Neoriću redovito bi pristizala u pomoć ustaška milicija iz Dicma i Zelova. Zbog toga su na tim pravcima partizani uvijek postavljali zasjede i nanosili neprijatelju osjetne gubitke.

Bataljoni Splitskog odreda neprestano su u akcijama. Iako se one pretežno izvode na mućkom području, pojedine čete i bataljoni zalijeću se i na okolne predjele, da bi tamo napali neprijatelja. Rijetko je prošao koji dan, da jedinice Splitskog odreda nisu vodile borbu s neprijateljem. O tome najbolje govori i izvještaj Štaba grupe od 24. juna 1943. g. upućen Glavnom štabu NOV za Hrvatsku. U njemu pored ostalog stoji:

»30-V. 3-ća četa II. bataljona, šibenska četa i trogirski vod koji su se koncem mjeseca maja prebacili preko Krke u svrhu čišćenja ovog kraja od bandi, upali su u s. Rupe i ubili 6 bandita.¹ Zbog nadmoćnosti neprijatelja koji su pritekli u pomoć iz okolnih sela, naše su se jedinice prebacile preko Krke.

1-VI. jedinice I. bataljona tokom noći razrušile su cestu Muć—Kljake, kod Sokolca, koju su ranije opravili ustaše.

2-VI. I. bataljon u zasjedi u Potravlju. Rekvirirano 8 goveda. Oko 100 milicionera koji su bili pošli u potjeru za svojim blagom natjerani su u bijeg od naših drugova.

II. bataljon i II. bataljon sjeverodalmatinskog odreda² u zasjedi na putu Vrlika—Drniš, kuda je imalo naići 40 četnika. Z. komandira Miloš Marčić, pobjegao i izdao zasjedu, te je vrlo naporan i težak put ostao bez uspjeha.

3-VI. III. bataljon u akciji na voz na pruzi Split—Drniš između Prgometa i Suhog Doca. U jutro u 3 sata postavljeno je 5 poteznih mina

¹ Pripadnika M. V. A. C.

² Misli se na Šibensku i Drnišku četnu, koje operiraju u sastavu splitskog partizanskog odreda.

pod šine. Bataljon se je postavio u zasjedi. Voz je prošao u 7.45. Prve dvije mine eksplodirale pod blindiranim vagonom i u sredini voza, a a dvije kad je voz prošao. Sina je raskinuta po 1 m, ali voz je prošao i poslije 200 metara stao i iz blindiranog vagona otvorio vatru na naše položaje, a u roku 15 minuta, u 8 sati, naišao je avion i bombardirao naše položaje. Bataljon se je povukao bez gubitaka. Zatim je naišao teretni voz, koji je sklizao na prekinutoj šini, ali kako je išao polako nije se prevrnuo.

U ovoj akciji poginuo je jedan ustaša, jedan željezničar, jedan fašista je izbačen od eksplozije. Bilo je dosta mrtvih i ranjenih što se nije moglo tačno utvrditi, a izgorio je blindirani vagon i jedan poštanski.

4-VI. Ustaše iz Zelova i Potravlja napali su Ogorje i Milešin pod Svilajom. I. bataljon sa dvije čete najhitnije se je uputio iz Postinja u pravcu neprijatelja. I ako brojno trostruko jači, u najvećem neredu ustaše su se povukli upalivši dvije kuće naših simpatizera. Naši su ih gonili do samog Zelova i Potravlja i tu su ostali na položaju do noći.

6—VI. 3. četa II. bataljona i šibenska četa postavile su zasjedu na patrolu na pruzi Perković—Dabar. Patrola je naišla, vodila psa, koji je nanjušio zasjedu. Naši su pripucali i u borbi od 20 minuta ubili 11 karabinjera i raspršili patrolu. Zarobljeno je 10 pušaka, 1.600 metaka, 40 bombi, 10 ranaca i 10 opasača.

Nakon ovog prepilali su 25 tel. stupova na tri dijela, na istoj pruzi postavili minu na pruzi Perković—Drniš, ali je naišla čobanica i slučajno aktivirala minu, koja je eksplodirala i raskinula oko 2 m. šine, dok se čobanici nije ništa dogodilo.

Istog dana III. bataljon vršio je kretanje prema Segetu. Jedan talijanski avion spustio se u dragu Vranjiou (kod Segeta). Naša zasjeda sa dva puško-mitraljeza otvorila je vatru i potpuno ga demolirala. Avion je onesposobljen za 75% (slomljena elisa, probiven rezervoar i motor, krila izrešetana). U avionu je bio komandant divizije koji se je jedva spasio bijegom u motornom čamcu, a zatim došao drugim avionom i bombardirao naše položaje sa bombama od 250 kilograma.

7-VI. Sa jedinicama I. i II. bataljona te jedinicama II. bataljona Sjever. dalm. Odreda izvršena je akcija na s. Kljake—Umljanović—Ružić.

Po raspoređivanju jedinica za napad i osiguranje sa strane od Kljaka, zadatak je izvršen. Napad je izvršen preko Mirkovića-Baljka i Vezovića mosta na žandernerijsku stanicu u Ružiću s jedne strane, te napad na s. Umljanović likvidiranjem domaćih ustaša, s druge strane.

Rad bataljona bio je vrlo dobar, brz i odlučan. Ustaše su bili iznenađeni našim upadom u njihovu pozadinu, te su u paničnom bijegu ostavljali svoje zgrade i skrivali se po pšenici. Ubijeno je nekoliko bandita, ustaše iz Kljake i Ružića su priskočili u pomoć, ali su odbijeni, tako da je s. Umljanović i dio Kljaka bio potpuno u našim rukama. Zatim su nam ustaše postavili zasjedu na putu za Mirković. Međutim smo se povukli u zoru na Mosec sa oko 800 kom. sitne stoke i 115 volova.

Za svaku pohvalu bio je rad i napor koji su izdržali borci koji su cio dan bili u pokretu i zatim od Milešine do Ružića pokret radi akcije i povlačenja izvršili su poletom i ako su padali od umora.

Ova akcija je potpuno uspjela i iznenaditi neprijatelja je potpuno uspjelo. Seljaci iz Pribude bili su radosni gledajući jedan dio svoje spašene stoke, koje im je neprijatelj pred nekoliko dana bio oteo i spremio pod okrilje svojih straži u Kljacima, Ružiću i Bužiću, osjećajući da im je tu sigurno.

8-VI. III. bataljon izvršio demonstrativni napad na s. Marinu kod Trogira. Talijane koji su bili u bunkerima, toliko je demoralisalo, da su pod zaštitom dviju torpiljarki povukli se u Trogir, a Marinu evakuirali.

9. VI. U zasjedi između Divulja i Kaštela patrola III. bataljona dočekala je talijanski kamion koji redovito prati autobus na ovoj pruži. Kamion je uništen, te su ubijena 2 tal. vojnika, dok su ostali poskakali i pobjegli u vinograde. Sama akcija izazvala je veliku paniku među talijanima, tako da je luksusni auto i autobus u kojima je bilo talijana pobjegli u paničnom bijegu prema Splitu, gdje ih je dočekala naša zasjeda i nanijela im osjetne gubitke. Oružje nije bilo moguće pokupiti radi blizine neprijateljskih garnizona i brisanog terena, te su se naši borci u redu povukli, uništivši potpuno kamion i pokupivši jednu pušku i 600 metaka.

10-VI. Jedinice III. bataljona ušle su u s. Marinu. Likvidirana je pošta i druga državna ustanova. Dolazak naših jedinica u ovo primorsko mjesto u neposrednoj blizini jakih okupatorskih garnizona, izazvalo je kod stanovništva veliko oduševljenje. Naše borce dočekalo je pučanstvo cvijećem i nudilo ih kruhom i sirom, te ostalom hranom, iako je ovo mjesto po toliko puta opljačkano od okupatora.

Istog dana Šibenska četa postavila je nagaznu minu na cesti Šibenik—Lozovac. Naišli su kamioni puni talijanske vojske, te je prvi kamion raznjelo i ubilo 18 vojnika koji su se nalazili u njemu. Vojnici iz ostalih kamiona razbježali su se i uhvatili zaklone. Zasjeda koja je bila postavljena od 2 naša borca u pravcu bježanja talijana, bila je nemoćna da im nanese udarce, premda postavljanjem jače zasjede prema neprijatelju bi se bilo nanijelo još mnogo osjetljivih udaraca. Kamion je potpuno izgorio, a u njemu i sve oružje i municija koju je prevažao.

12-VI. III. bataljon napao je jedan neprijateljski brzi čamac koji je išao iz Trogira. Ubijena su 2 i 3 ranjena. U čamcu su bile neke ličnosti iz splitske policije. Ubijen je zamjenik šefa policije iz Splita. Čamac se bijegom spasao u Trogir, dok je narod sa oduševljenjem pozdravio ovaj novi uspjeh N. O. Vojske — u kraju koji je okupator uzeo kao svoje i osjećao se sigurnim kao kod kuće.

13-VI. Talijani u jačini od 1000 krenuli su 12. VI. iz Prgometa preko Trolokava i Sratoka na Visoku, gdje su i prenoćili. Naš I. bataljon je 13. u zoru krenuo svrhom da napadne talijane i da im spriječi napad na oslobođeni teritorij. Neprijatelj je osjetivši naše snage pobjegao prema Unešiću. Talijani su u Trolokavama ubili 5 ljudi, od kojih su 4 bila njihovi špijuni. U s. Visoka upalili su neke kuće. Tu su im se pridružili četnici i ustaše te su zajedno pljačkali nenaoružana sela, dočim nisu imali radosti sačekati naše borce, već su pobjegli čim su čuli da smo u blizini.

14. VI. Ponovno obaviještenja o napadaju četnika na Svilaju i Moseć sa strane četnika u jačini od 4—5000. Naše jedinice na položajima po Svilaji i Moseću, gdje su ostali i 15. VI. a do napadaja četnika nije došlo...«

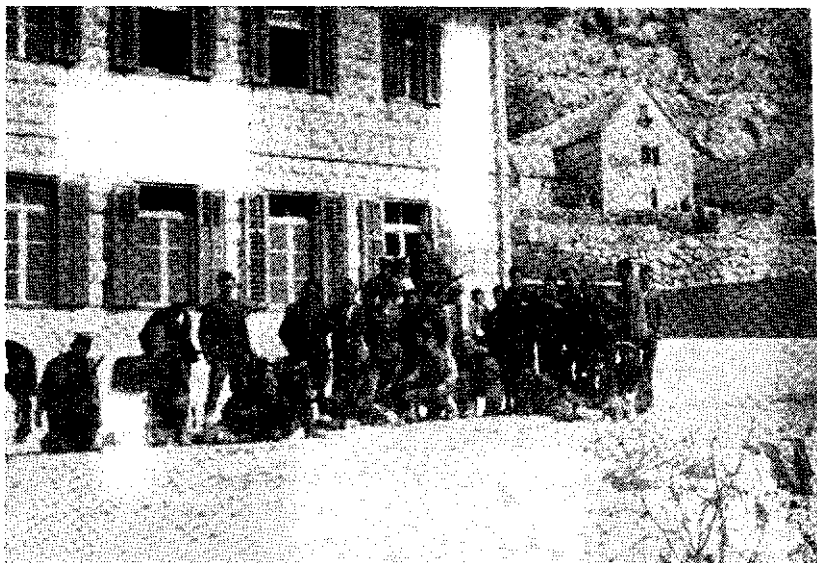
Na sličan način do kraja juna i tokom cijelog mjeseca jula bataljoni Splitskog partizanskog odreda svakodnevno su u akciji. Oni napadaju neprijateljska uporišta u pojedinim selima, njegove posade u većim dalmatinskim mjestima i patrole, koje se kreću terenom. Naročite udarce neprijatelj trpi od partizanskih napada na njegove pješadijske i motorizirane kolone, koje prolaze cestama kroz Cetinsku i Mućku kotlinu i uz Srednjodalmatinsko Primorje. Posebnu pažnju Štab Splitskog partizanskog odreda poklanja pruzi Split-Perković-Knin, koju bataljoni Splitskog odreda stalno napadaju i ruše.

STVARANJE CETINSKOG PARTIZANSKOG ODREDA

U drugoj polovini aprila 1943. u bivšem planinarskom domu na Mosoru vršene su pripreme za formiranje Cetinskog partizanskog odreda. Andrija Božanić, član Pokrajinskog komiteta ELP za Dalmaciju, zajedno s Ratomirom Kokićem, koji je bio imenovan za komesara odreda, i Dumičić Ljubom, budućim komandantom, razrađivali su pojedinosti njegove organizacije: predvidjeli jedinice, koje su imale ući u odred, komandni kadar, naoružanje, materijalne potrebe i drugo. 23. aprila stigao je u Mosor i Maks Baće-Milić. Na ponovnom sastanku, zajedno s njime konačno su raspravljani posljednji problemi, određene jedinice, koje će sačinjavati odred. Odlučeno je, da u Cetinski partizanski odred uđu Mosorski i Sinjski bataljon, i to Mosorski kao prvi, a Sinjski kao drugi bataljon Cetinskog partizanskog odreda. Za područje njegovih stalnih operacija bio je određen rajon Sinj—Trilj—Aržano—Lovreć—Šestanovac i Zadvarje.

Da bi slobodno područje planine Mosora i dalje bilo branjeno od upada neprijatelja, na Mosoru je ostavljena jedna partizanska četa, koja je također potpala pod komandu Cetinskog partizanskog

odreda. Po odlasku Sinjskog bataljona s područja Dinare i Kamešnice i na tom prostoru ostaje jedna manja partizanska četa.

Mosorska partizanska četa pred školom u selu Sitno na Mosoru 22. marta 1943. g.

Za komandanta Cetinskog partizanskog odreda bio je određen Ljubo Dumičić-Ljubić, za komesara Ratomir Kokić, a za njegova zamjenika Vlado Bubić-Vovo. Međutim, komandant Dumičić nije nikada primio komandu nad odredom, jer je upravo tih dana izgubio život¹. Za novog komandanta odreda bio je imenovan Ivo Purišić.

¹ 22. aprila 1943. bila je u mehaničkoj radionici na Mosoru izrađena prva mosorska ručna bomba. Dumičić je htio da lično isproba njezino dejstvo. Međutim, to ga je koštalo života. Eksplozija je nastupila prije vremena, i on je bio teško ranjen. Poslije nekoliko dana Dumičić je umro.

U to vrijeme na Mosoru, u bivšem planinarskom domu, pored mehaničke bila je organizirana krojačka i postolarska radionica, u kojima je radilo nekoliko desetaka partizana i partizanki. Uz njih u domu je bila smještena i partizanska ambulanta. Upravo tada iz Splita je došao u Mosor liječnik dr. Vanja Tomazeo, koji je

U danima formiranja odreda Mosorski bataljon u svom sastavu ima 190 boraca, a od naoružanja 120 pušaka i dva puškomitraljeza. U sastavu Sinjskog bataljona bilo je 115 boraca s ovim naoružanjem: 124 puške i jedan puškomitraljez. Iz tih se podataka vidi, koliki je problem u to vrijeme predstavljalo naoružanje novoformiranih jedinica.

Štab Cetinsko-partizanskog odreda preselio se s Mosora i 26. aprila došao na operativno područje Sinjskog bataljona u zaselak Strmen Dolac ispod Kamešnice. Po naređenju došao je 29. aprila na to područje i Mosorski bataljon.

Istog dana sazvan je sastanak štabova bataljona, na kojem je donesen plan napada na poznato ustaško uporište Cistu. Još iste večeri Cista je napadnuta. Direktni napad vršile su snage I. bataljona i I. vod II. čete II. bataljona. Ostali dio jedinica II. bataljona držao je osiguranje iz pravaca Trilja, Imotskog i Šestanovca. Ustaše u Cisti pružili su partizanima ogorčeni otpor. Od njihove vatre poginuo je komandir II. čete I. bataljona Jozo Vučković, teže je bio ranjen borac Dušan Lončar,¹ dok su četvorica partizana bila lakše ranjena, među njima i komesar I. bataljona Duje Biloderić.

Ne razbivši ustaše u toku prvog dana borbe, partizani i idućeg dana (30. aprila) vrše blokadu Ciste i tuku žestokom vatrom po neprijatelju u utverdama. Kada su ustaše u okolnim garnizonima saznali, da su partizani napali na njihove snage u Cisti, odmah im priskaču u pomoć. Oko 10 sati prije podne njihova artiljerija iz Šestanovca počela je žestoko zasipati granatama partizanske položaje, nakon čega u pravcu Ciste kreće jedna kolona od 130 ustaša. U isto vrijeme napadnutoj Cisti i iz pravca Imotskog upućena je jedna ustaška kolona. Međutim, borci VII. bataljona (Sinjskog) koji su na tim pravcima držali osiguranje, junački su preko cijelog dana odbijali neprijateljske pokušaje, da se probije u Cistu. Za to

kirurškim zahvatom pokušao spasiti Dumičićev život. Međutim, već je bilo nastupilo otrovanje, pa je intervencija bila uzaludna. Komesar partizanskih radiona i ambulante na Mosoru Anka Bučan, zajedno sa liječnikom Tomazeom radila je na tome, da se dobije najnužniji liječnički pribor, pa je za kratko vrijeme ambulanta bila pretvorena u bolnicu.

¹ Borac Lončar upravo je razgrtao crijep na krovu ustaške kasarne, da bi u nju ubacio bombe, kada ga pogađa neprijateljska granata koja mu je odnijela ruku i iskopala oba oka. Teško ranjenog drugovi su ga izvukli po cijenu novih žrtava. Partizanske kolone, naročito u maršu, redovito je pratila pjesma. I ovaj put, vraćajući se u Mosor, borci su na nosilima nosili ranjenike i pjevali. Zajedno s njima, iako u teškom stanju, pjevao je i ranjeni Lončar. Bio je to moral, koji su mogli imati samo borci za visoke ideale.

vrijeme borci I. bataljona na prilazima Ciste vrše niz novih napada: pokušavajući razbiti ustašku obranu. Nekoliko boraca privlači se pod zidove zgrada, iz kojih ustaše pružaju otpor, a zatim se penju na krovove, razgrću crijep i u unutrašnjost ubacuju bombe i flaše sa zapaljenim benzinom. Međutim ustaše su, koristeći se iskustvom iz ranijih partizanskih napada, bili u potkrovlju nasuli debeli sloj pijeska, koji paralizira ne samo vatru iz benzinskih flaša, nego i dejstvo bombi. U međuvremenu neprijatelj je iz pravca Šestanovca i Imotskog sve bjesomučnije navaljivao i već bio potisnuo snage II. bataljona do u neposrednu blizinu Ciste. Zbog toga je donesena odluka, da se obustavi daljnja opsada ustaškog garnizona. U noći od 30. aprila na 1- maja jedinice Cetinskog partizanskog" odreda povukle su se na uzvisine iznad samog mjesta Ciste.

5. maja u zoru Stab I. bataljona upućuje jednu desetinu boraca u zasjedu na cestu Cista-Lovreć. Uskoro je cestom naišla jedna ustaška patrola, koju je desetina napala ubivši jednog ustašu, dok su se ostali razbježali.

Neprijatelj pod svaku cijenu nastoji osigurati slobodno kretanje na cesti Imotski-Cista-Trilj. Radi toga ustaše, potpomognuti Talijanima, još istog dana izvode novi napad na partizanske snage, koje drže položaje iznad Ciste. Svoj glavni udar neprijatelj je usmjerio u pravcu sela Dobrane, gdje se u to vrijeme nalazila partizanska bolnica. Položaje na tom dijelu branila je jedna četa I. bataljona, koja preko čitavog dana vodi ogorčenu borbu s nadmoćnijim neprijateljem.

Oko četiri sata poslije podne, kada je neprijatelj već bio potisnuo i ozbiljno ugrozio partizanske snage, četi priskaču u pomoć jedinice II. bataljona i vrše iznenadni napad na neprijatelja zapadno od Trilja. Predvečer je dio snaga I. bataljona zaobišao neprijatelja i napao ga bočno od pravca Imotskog, nakon čega se naglo počeo povlačiti u pravcu Ciste. U zoru 6. maja snage Cetinskog partizanskog odreda ponovno su napale neprijatelja u Cisti i u snažnom naletu potjerale ga prema Šestanovcu, ušavši u Cistu i u mjesto Lovreć. U toj borbi partizani su ubili tri i ranili četiri neprijateljska vojnika, zaplijenili jedan teški mitraljez, četiri puške i 15 bombi.

13. maja I. bataljon Cetinsko-partizanskog odreda izvršio je napad na rudnik ugljena u selu Košutama nedaleko od Trilja. Kako je rudnik snabdijevao okupatora i ustaške jedinice u srednjoj Dal-

jnaciji ugljenom, čuvala ga je posada od 27 domobrana. Borci I. bataljona neopaženo su se u zoru privukli bunkerima i pozvali domobrane na predaju, međutim oni su odbili da polože oružje. Tada se razvila žestoka borba, u kojoj je domobranski otpor brzo savladan. 10 domobrana bilo je ubijeno, a 17 zarobljeno. U rudniku je zaplijenjeno 25 pušaka, 1 puškomitraljez, 2.000 metaka, 100 kg dinamita, 5 sanduka korde, i izvjesne količine živežnih namirnica. Partizani su u ovoj borbi imali dva teže i tri lakše ranjena borca.

Kroz to vrijeme partizanska četa na Mosoru izvršila je na njegovim južnim padinama nekoliko uspješnih akcija. Među njima najuspješnije su bile akcije izvršene 16. maja u Solinskom bazenu. Toga dana petorica boraca Mosorske čete sačekali su pred samim Majdanom jednu talijansku patrolu i ubila tri vojnika. Uskoro je, čuvši pucjavu, naišla i druga talijanska patrola od devet vojnika. Petorica partizana u zasjedi, sačekali su i ovu talijansku patrolu i potpuno je likvidirali. Odmah zatim intervenirale su trupe talijanskog garnizona u Solinu, ali borci su se navrijeme povukli u Mosor.

18. maja jedinice II. bataljona Cetinsko-partizanskog odreda napale su jako ustaško uporište u selu Bilobrci na mučkom području. Poslije trostatne ogorčene borbe ustaški otpor bio je savladan, a neprijatelj natjeran u paničan bijeg. Ušavši u selo, partizani su zaplijenili 150 ovaca, 14 goveda i 3 konja, koji su bili ustaško vlasništvo.

Akcijom na Bilobrke u znatnoj se mjeri podigao moral okolnog stanovništva, što su ga ustaše uvjeravali, da partizana više nema, da su uništeni.

U maju 1943. i u Štab Cetinsko-partizanskog odreda stigla je naredba Vrhovnog komandanta NOVJ izdana svim partizanskim jedinicama o potrebi pojačanih napada na neprijateljske garnizone i njegove komunikacije. Namjera je bila, da se u što većoj mjeri onemogući brzo prebacivanje i snabdijevanje neprijateljskih trupa, skrene njegova pažnja i na druga područja i time olakša situacija glavnine NOV u Crnoj Gori.

Tako su otpočeli učestali napadi svih jedinica Cetinskog partizanskog odreda na neprijateljske posade, njegove vojne patrole i kolone u pokretu. Naročita se pažnja poklanjala raskopavanju cesta i cestovnih propusta, miniranju mostova i rušenju visokih podzida na glavnim saobraćajnicama, pored kojih operira Cetinski parti-

zanski odred. Jedinice I. bataljona na cesti između Omiša i Dubaca porušile su 12 kilometara telefonske linije, polupale sve izolatore i sasjekle oko 400 telefonskih stupova. Nedaleko od Trilja jedna patrola II. bataljona napala je kolonu od oko 200 talijanskih vojnika, koji su išli iz Trilja u pravcu Vedrine. Čitav sat patrola je vodila ogorčenu borbu s mnogo nadmoćnijim neprijateljem, a kad su joj pristigle u pomoć i druge jedinice bataljona, Talijani su se vratili u Trilj izgubivši u borbi nekoliko mrtvih i ranjenih vojnika.

Drugi bataljon prebacio se tih dana k jugoistoku i na nekoliko mjesta blokirao cestu Omiš—Zadvarje. Uskoro je naišla jedna talijanska kolona, na koju bataljon vrši iznenadni napad. U borbi, koja se zapodjenula, neprijatelj je imao nekoliko mrtvih i ranjenih vojnika, a zatim je pobjegao ostavivši na cesti jednu oštećenu motociklu i izvjesnu koločinu minobacačke municije. Jedna patrola Mosorske čete zarobila je kod Malog Rata na cesti Split—Omiš dva talijanska mornara. U Čaporicama jedna patrola II. bataljona likvidirala je četiri ustaše, što su preobučeni u partizane pljačkali seljake.

Na cesti Sinj—Klis kod Kočinog brda u noći 25. maja jedinice I bataljona porušile su 70 telefonskih stupova, nakon čega su se rasporedile u zasjede uz cestu.

Sutradan, 26. maja, cestom je naišla jedna talijanska patrola od 35 vojnika. Talijani su išli oprezno, upućujući neprestano ispred sebe i s boka manje izvidnice. Jedna takva grupica od 4—5 vojnika naišla je ravno na zasjedu jedne čete i na mjestu bila likvidirana. Drugi talijanski vojnici, čuvši pucnjavu, pogleli su po zemlji, a zatim se naglo povukli natrag.

4. juna Mosorska partizanska četa napala je iznad Solina na položaju zvanom Kosa talijanski vlak, koji je prevozio vojnike iz Splita u Sinj. Lokomotiva je prva naišla na minu, a vojnici, prestrašeni eksplozijom, poskakali su iz vagona, pri čemu su bili košeni puščanom i mitraljeskom vatrom. Kada je paljba obustavljena, borci Mosorske čete prišli su vlaku, uokolo kojega je ležalo oko 40 ubijenih i ranjenih talijanskih vojnika. To je bila jedna od najuspješijih akcija Mosorske čete izvedena pod rukovodstvom zamjenika komesara odreda Vlade Bubića-Vove.

12. juna u noći snage I. i II. bataljona Cetinskog partizanskog odreda izvršile su zajednički napad na ustaše i seosku miliciju u selu Košutama nedaleko od Trilja. Žestoka borba vodila se tokom

cijele noći, a u zoru su ustaše pobjegli prema Trilju. Partizani su u Košutama od ustaških milicionera pokupili 23 vojničke i 2 lovačke puške. Ujutro zorom bataljoni su se povukli u pravcu sela Ugljana i Ravnika. Poslije dva dana partizani ponovno kreću na Košute u namjeri, da pohvataju i one milicionere, koji su u noći od 12. na 13. juna bili pobjegli iz sela. Upravo kada su bataljoni stigli u blizinu sela Graba, k njima su došli predstavnici ustaške milicije iz Košuta i ponudili, da će na mirni način predati oružje. Partizanska komanda pristaje na ponudu, a milicioneri doista donose i predaju izvjestan broj pušaka. Međutim, kasnije se saznalo, da najokorjeliji milicioneri iz tog sela nisu uopće predali oružje, već su uz pomoć jedne ustaške desetine izgradili nove utvrde i pripremili se da partizanima pruže odlučan otpor. Stoga u noći 21. juna I. bataljon Cetinskog partizanskog odreda izvodi novi napad na ustaše u Košutama. Pretvorivši nekoliko kuća u prave bunkere., ustaše su te noći partizanima pružili dotada naj snažniji otpor. Sva nastojanja partizanskih boraca, da slome ustašku obranu u Košutama, ostala su bezuspješna. Partizani su u toj noćnoj borbi izgubili dva borca.

Za vrijeme borbe pala je pogodena mitraljeskim rafalom partizanka Vera Vidošević, vodni delegat i hrabar borac. U tom času dolazi do izražaja ona bezgranična međusobna ljubav boraca, koja je za cijelo vrijeme partizanskog ratovanja bila neiscrpn i izvor nove snage i nepobjedivosti partizanskih jedinica. Mjesec je te noći obasjavao okolinu, te su se predmeti raspoznavali, kao da je dan. Borci su odlučili, da ne žaleći sebe izvuku pogodenu drugaricu. Od mjesta, gdje je ležala ranjena partizanka, borci je dijelilo veliko betonirano guvno, nad kojim je dominirala vatra neprijateljskog mitraljeza. Svaki pokušaj prijelaza preko guvna značio je sigurnu smrt. Pomoćnik mitraljesca Markica Matovac prvi je pošao da izvuče Veru. Uzeo je konop i počeo puzati preko guvna. Htio je konopom privezati ranjenu drugaricu i tako je potegnuti do zaklona. Ali Markica još nije bio dopuzao ni do polovine guvna, a bio je pogođen mitraljeskim rafalom. Sada se moralo spasavati dvoje. Taj zadatak dobrovoljno preuzima na sebe borac Dušan Šimić. Pokupio je od boraca nekoliko komada bombi, naglo jurnuo prema neprijateljskom bunkeru i pobacao ih jednu za drugom. Od njihove eksplozije digao se velik stup dima. Pod njegovom zaštitom taj hrabri borac izvukao je svoje ranjene drugove.

Poslije borbe na Košutama I. bataljon usmjerava svoje akcije u pravcu Imotskog likvidirajući pojedina ustaška uporišta i postavljajući zasjede na cestama, kojima se kreće neprijatelj. U noći između 1. i 2. jula jedinice bataljona napale su i likvidirale domobransku posadu u Imotskim Poljcima i zaplijenile 22 puške, 1000 metaka i izvjesnu količinu ručnih bombi. Za tom akcijom redaju se nove uspješne akcije I. bataljona. U selu Viru podno Zaveljina bataljon razoružava financijsku stanicu, i jedan broj pripadnika ustaške seoske milicije. U dva navrata sačekuju na cesti Lovreć—Imotski Talijane, domobrane i ustaše i u borbi, u kojoj sudjeluju i talijanski tenkovi, ubija deset Talijana i šest ih zarobljava. Pored Talijana bilo je zarobljeno i deset domobrana, zaplijenjena dva puškomitraljeza i 20 pušaka. U t m akcijama naročitom se hrabrošću ističe komandant bataljona Dane Marušić.

FORMIRAN III. BATALJON CETINSKOG PARTIZANSKOG ODREDA.

2. jula na Mosoru je formiran III. bataljon Cetinskog partizanskog odreda. U nj ulazi dotadašnja Mosorska četa i borci koji su tih dana ponovno u većem broju došli iz Primorja. Neposredno po formiranju III. bataljona u Mosor je po naređenju Štaba odreda došao i II. bataljon Cetinskog partizanskog odreda. 4. jula oba bataljona zaposjedaju položaje iznad sela Kučića i Svinišća, jer su tog istog dana u njih bili došli Talijani i ustaše u namjeri, da odatle krenu u napad na Mosorske partizane. U predvečerje Talijani i ustaše napuštaju ta sela i povlače se u Omiš. Međutim, već idućeg dana oko 4 sata ujutro istim snagama počeo je neprijatelj nastupati prema vrhovima Mosora. Nastup pješadije neprijatelj je podržavao artiljerijskom i minobacačkom vatrom iz četiri haubice, dva brdska topa i nekoliko minobacača. Poslije kraće borbe partizani su se povukli na položaje iznad sela Tugara, odakle su neprijatelju u toku cijelog dana pružali žestok otpor. Talijani i ustaše, bojeći se noćnog partizanskog protunapada, ponovno su se povukli u Omiš. Neprijateljski gubici u toj borbi nisu se mogli ustanoviti, dok su partizani imali dva ranjena borca.

9. jula Talijani su sa oko 2.000 vojnika upali u Zrnovnicu, selo na južnoj strani planine Mosora. Kako se tada na tom terenu nisu nalazile partizanske jedinice, oni surovo teroriziraju nezaštićeno stanovništvo. Pošto su zapalili veći broj kuća i uništavali drugu imovinu, ubili su 14 ljudi i žena, koji nisu uspjeli pobjeći iz sela. Saznavši za ovo, stigao je u Zrnovnicu ubrzanim maršem II. bataljon Cetinskog partizanskog odreda, koji se odmah razvio u borbeni poredak i počeo jastupati k selu. Talijani su, opazivši partizane, pobjegli u pravcu Solina još prije, nego je bataljon došao do sela.

Sredinom jula 1943. II bataljon napušta Mosor i kreće na prostor Zadvarje—Grabovac—Aržano, gdje u to vrijeme operira i I. bataljon Cetinskog partizanskog odreda. Time je djelatnost obaju bataljona usmjerena prema Imotskom, dok III. bataljon ostaje na Mosoru, da djeluje na području te planine.

Jedinice I. i II. bataljona Cetinskog partizanskog odreda tih dana naročitu pažnju obraćaju na komunikacije, koje prolaze Imotskom Krajinom i kojima svakodnevno krstare ustaške i talijanske kolone ili patrole. Njih partizani u duhu naređenja Vrhovnog komandanta dočekuju na zasjedama, napadaju i uništavaju.

18. jula I. bataljon nalazio se u zasjedi na cesti Šestanovac—Grabovac. Toga dana naišlo je cestom nekoliko domobranskih i jedna talijanska patrola. Od prve domobranske patrole bila su zarobljena tri, a od druge osam domobrana. Talijanska patrola pružila je partizanima otpor. U tom okršaju ubijena su dva neprijateljska vojnika, zarobljen jedan, dok su ostali uspjeli pobjeći.

20. jula u noći I. bataljon postavlja zasjede na cesti Grabovac—Šestanovac—Zadvarje, a II. bataljon na cesti Grabovac—Zagvozd. Na zasjedu I. bataljona naišla je talijanska patrola, od koje su partizani ubili 7 vojnika i jednog oficira i petoricu zarobili. Od oružja bilo je zaplijenjeno 10 pušaka i 2 puškomitraljeza. II. bataljon nije bio uspio da razbije jednu jaču neprijateljsku kolonu, koja je naišla cestom Grabovac—Zagvozd.

Kad je svanulo, bataljoni kreću prema Lovreću, i I. bataljon ostaje u mjestu preko cijelog dana 21. jula. U tri sata ujutro bataljon je već na nogama, spreman da napusti Lovreć. U 4 sata njegove jedinice u koloni kreću prema Cisti. I kad još nije bio prevalio ni 200 metara, najednom od Olujića kuća, na okuci ispod

mjesnog groblja, po koloni se osula žestoka vatra sedam neprijateljskih mitraljeza¹.

Borci I. bataljona (Mosorskog) bili su iznenađeni. Oni stariji, zahvaljujući već stečenom vojničkom iskustvu, zadržali su u tom teškom trenutku prisutnost duha i učinili ono, što su već niz puta činili u sličnim situacijama: brzo su polegli i otvarajući vatru hvatali najbliže zaklone. Međutim mladi borci, bez iskustva, počeli su bježati i većina njih je tako upala u neprijateljske zasjede.

Stari borci, koji su se uskoro izvukli i pribrali, odmah su zaobišli neprijatelja i sa sjeveroistočne strane sela prešli u protunapad. U pomoć je za kratko vrijeme stigao i II. bataljon (Sinjski), koji se nalazio u blizini. Njegove snage prešle su u napad na neprijatelja sa sjeverne i zapadne strane Lovreća. Zapodjenula se žestoka borba, u kojoj su partizani pod svaku cijenu nastojali da oslobode zarobljene drugove. U snažnom jurišu borci su se sručili na mjesto ispoljavajući nevidene primjere samoprijedora i junaštva. Komandant Sinjskog bataljona Jure Labrović upao je prvi u neprijateljske redove, rukom uhvatio užarenu cijev talijanskog mitraljeza, izvukao je i njome počeo tući Talijane i ustaše. Za kratko vrijeme neprijatelj je bio potisnut na nove položaje, na kojima su ga borci Sinjskog bataljona sve više stezali u obruč. Osjetivši, da će biti opkoljeni, ustaše i Talijani su se naglo povukli iz Lovreća. Prije toga oni su na mjestu pobili sve zarobljene partizane. Istovremeno su Talijani i ustaše pohvatali oko 40 starijih ljudi i žena u Lovreću, koje su zatvorili u jednu kuću usred sela i zajedno s njom ih žive zapalili.

Doznajući, da im neprijatelj strijelja zarobljene drugove, borci Cetinskog odreda prelaze u nov, nezadrživ juriš, pred kojim ustaše i Talijani bježe u pravcu Šestanovca.

Ulazeći u Lovreć, mosorski su borci ugledali jezivu sliku. Na tri hrpe ležali su postrijeljani borci, koji su do pred kratko vrijeme s njima zajedno odlazili u novom pravcu na nove zadatke.

Jednu grupu ustaša su strijeljali na mjestu, gdje je bila postavljena zasjeda, drugu od 12 njih usred Lovreća, a treću od 14 boraca pokraj seoskog groblja. Zarobljene partizane ustaše su prisilili da legnu licem okrenutim prema zemlji, a onda su ih strijeljali u potiljak. Strijeljani partizani iz I. čete bili su: Mihajlović Ante,

¹ Mitraljeska četa talijanske divizije »Murge«.

Marudžić Tadija, Zec Ante, Jelinčić Jozo, Muše Ante, Kragić Tone, Munivran Jakov, Dumanić Zora; iz II. čete strijeljeni su: Kragić Boris, Cotić Željko, Kazanoti Tomislav, Borić Aco, Plavša Stjepan, Bonačin Ante, Dumanić Bogo, Gizdić Nedo, Cedo Frano, Dević Luka, Jakšić Nikola. Trećoj četi pripadali su: Marušić Milka, Krušević Marko, Bilić Jakov, Borković Velimir, Košta Ivan, Mužinić Ante, Tokić Simun, Sovulj Stipe, Žuro Jozo, Poljak Stipe, Vužić Mate, Žeić Vinko, Božiković Fabjan i Antijević Jozo.

SJEVERNA DALMACIJA U VRIJEME ČETVORTE NEPRIJATELJSKE OFENZIVE

Ulaskom najprije Kninskog bataljona u sastav V. dalmatinske brigade, koja odlazi za Crnu Goru, a zatim dviju četa Sjeverodalmatinskog bataljona u sastav Splitskog partizanskog odreda, sjeverna Dalmacija ponovno ostaje bez većih partizanskih jedinica.

Neprijatelj je odlučio iskoristiti situaciju nastalu odsustvom partizana i potpuno ugušiti Narodnooslobodilački pokret u sjevernoj Dalmaciji. Najprije je provedena zamašna propaganda o potpunom uništenju partizana, koja je u ponekim selima imala izvjesnog uspjeha, što je i dovelo do stvaranja novih formacija M. V. A. C. Odmah zatim Talijani su organizirali i vojnički pohod t. zv. »rastrelamento« na ona sela, koja su dotada pomagala partizane.

»Rastrelamento« je otpočeo 5. marta 1943. g. iz pravca Skradina, Vodica i Biograda na moru. Nastupajući u unutrašnjost sjeverne Dalmacije prema Bukovici, Talijani i formacije M. V. A. C. surovo su terorizirali stanovništvo i pljačkali sve, što im je dospjelo u ruke. Naročito formacije M. V. A. C., koje su išle zajedno s talijanskim trupama, provodile su nad narodom zločine, koji su premašivali one, što su ih vršili sami Talijani. Antikomunistička milicija bila je u tom pohodu od osobite koristi talijanskom okupatoru. Njeni pripadnici dobro su poznavali u selu sve one, koji su bili naklonjeni NOP-u, znali partizanske veze i provodili talijanske trupe šumskim stazama i putovima, kojima se sami Talijani nisu usudili nikad ranije kretati.

To su bili teški dani za narod sjeverne Dalmacije. Neprijatelj se nesmetano kretao od sela do sela, pljačkao i palio kuće pristaša Narodnooslobodilačke borbe i nemilosrdno ubijao ljude, gdje ih je zatekao. Posebne hajke bile su organizirane na terensko-političke radnike. Bila je pronadena i pretražena većina skloništa, u koje su se pred sličnim talijanskim ofenzivama sklanjale pristaše Narodnooslobodilačkog pokreta. Naročita odmazda provodila se nad seljacima, za koje bi saznali da skrivaju i hrane političke radnike. Terenskopolitički rad postao je gotovo nemoguć, jer su i same pristaše NOP-a tih dana nerado primale aktiviste bojeći se za svoju kuću i živote. U takvoj situaciji većina političkih radnika napušta teren Bukovice i odlazi na oslobođeni teritorij južne Like.

Čišćenje sjeverne Dalmacije od snaga NOP-a Talijani su brižljivo pripremili. Posebnu pažnju polagali su na taktiku iznenadnih upada u sela i područja, koja su dotada držali partizani. Takvom taktikom Talijanima je uspjelo iznenaditi i uhvatiti nekoliko partizana boraca Primorske čete, koji su se podijeljeni u grupe kretali vodičkim terenom. Uz njih Talijani su pohvatili i veći broj pristaša NOP-a. Neki od njih — misleći, da će sačuvati glave — odali su Talijanima skloništa, u kojima su oni našli tri radio-aparata, 4 pisaće mašine, 1700 kutija sardina, 1000 kilograma razne hrane, glazbu sa 24 instrumenta, 100 pari veša i raznog drugog materijala.

U jednom skloništu, što su ga otkrili Talijani, stradao je Danilo Štampalija, sekretar Kotarskog komiteta KP za Biograd na moru, i nekoliko drugih članova komiteta¹. U drugome su Talijani našli oko 30 aktivista NOP-a, koje su na mjestu pobili. U tim operacijama, »čišćenja« neprijatelj je likvidirao 119 aktivista i simpatizera NOP-a.

POMOĆ LIČKIH JEDINICA

Centralni komitet KPH-a i Glavni štab NOV i PO Hrvatske bili su preko političkih radnika, koji su izbjegli u Liku, obaviješteni o situaciji nastaloj u sjevernoj Dalmaciji. Bilo je jasno, da su nastali

¹ Komunisti zatečeni u tom skloništu herojski su se borili do posljednjeg metka. Oni, koji nisu poginuli u borbi, strijeljani su na mjestu. Značajno je, da su veći dio oružja, prije nego su izišli iz bunkera, pohranili u jednoj specijalno ugrađenoj rupi, koju Talijani nisu uspjeli pronaći, ali su za nju znali neki rukovodioci, koji tada nisu bili u bunkeru. Kasnije ovo je oružje pronadeno i spašeno.

razvoj događaja mogle spriječiti samo partizanske formacije, koje su bile sposobne da unište ili s ovog područja otjeraju okupatora i ponovno stvore uvjete za borbu i političko djelovanje u sjevernoj Dalmaciji. Njih tada u sjevernoj Dalmaciji nije bilo, niti su se u nastaloj situaciji mogle stvarati.

Glavni Štab NOV i POH naredio je Štabu VI. ličke divizije, da svojim jedinicama pruži pomoć NOP-u u sjevernoj Dalmaciji. U isto vrijeme zatraženo je i sadejstvo jedinica IV. krajiške divizije na tom pravcu. Štab VI. ličke divizije upućuje prema sjevernoj Dalmaciji I. ličku brigadu i Lički partizanski odred. Radi komandovanja nad jedinicama, koje su trebale učestvovati u operacijama na području južne Like i sjeverne Dalmacije, bio je formiran Štab kninskog sektora, za čijeg je komandanta postavljen Mićun Šakić.

Kratko vrijeme po svom dolasku na područje sjeverne Dalmacije ličke jedinice razbile su četnike i očistile čitav prostor između Golubića, Strmice, Plavna, Otona, Radljeva, Pađena, Otrića, Zrmanje, Pribudića, Prevjesa, Ruišta i drugih sela. Pošto su razbile četnike, ličke jedinice rasporedile su se na sektoru Krupa — Ervenik — Prevjes — Pađene — Radljevac.

Boreći se protiv četnika popa Đujića, ličke partizanske jedinice u nekoliko odlučnih bitaka ubile su i zarobile oko 600 četnika. Pretežni broj zarobljenih četnika bili su ustvari mobilizirani seljaci, koje je Đujić, iskoristivši odsutnost partizanskih jedinica, silom natjerao u svoje redove.

U međuvremenu su se Talijani, pošto su pretresli čitavo područje od Skradina, Vodica i Biograda na moru do sjeverne Bukovice, povukli u svoje dotadašnje garnizone. Antikomunistička milicija vratila se u svoja sela zadržavši talijansko oružje za borbu protiv partizana.

Razbivši četnike na području Knina, ličke partizanske jedinice produžuju operacije u pravcu Bukovice težeći u prvom redu da što prije razbiju formacije antikomunističke milicije u bukovičkim selima. Tako je jedan bataljon Ličkog partizanskog odreda u noći od 13. na 14. aprila napao antikomunističku miliciju u Gornjem Erveniku i tom prilikom ubio 8, a zarobio 28 milicionera. Komandir milicije talijanski tenente¹ bio je ubijen, dok je jedan talijanski sergente² bio ranjen. Iz Ervenika ličke partizanske jedinice prenose

¹ Poručnik.
- Poćoficir-narednik.

djelovanje u unutrašnjost Bukovice likvidirajući formacije antikomunističke milicije i u drugim bukovičkim selima. Pošto je neprijatelj bio likvidiran ili protjeran s jednog većeg područja u sjevernoj Dalmaciji, ponovno su stvorene mogućnosti za nesmetani politički rad i mobilizaciju novih boraca, od kojih je što prije trebalo formirati jednu novu partizansku jedinicu na tom području.

Štab grupe partizanskih odreda Dalmacije, imajući u vidu novonastalu situaciju, u dogovoru s Glavnim štabom Hrvatske donio je početkom aprila odluku o formiranju novog Sjeverodalmatinskog partizanskog odreda. Za njegova komandanta bio je imenovan Šime Ivas, a za komesara Ilija Radaković. Osnovu tog novoformiranog odreda sačinjavali su: Primorska četa bivšeg Sjeverodalmatinskog bataljona jačine 35 boraca, jedan partizanski vod, koji je dotada boravio u okolini Biograda na moru, i novopridošli borci iz oslobođenih sela u okolini Knina i Bukovice. U novoformirani odred ušla su i 22 borca iz Splitskog partizanskog odreda, koji su iz Podinarja, gdje se odred u to vrijeme nalazio, zajedno s komandantom Ivasom krenuli u sjevernu Dalmaciju.

Sjeverodalmatinski partizanski odred u vrijeme svog formiranja imao je oko 80 boraca. Međutim sve povoljniji razvoj situacije uslijed novih uspjeha ličkih partizanskih jedinica u borbi s neprijateljem u sjevernoj Dalmaciji dovodio je u partizanske redove nove borce, stvarao mogućnosti za još širu mobilizaciju snaga NOP-a na ovom području. Štab Sjeverodalmatinskog partizanskog odreda zajedno s odgovornim političkim forumima na terenu radi na tome, da ovaj relativno mali odred što prije preraste u veću partizansku jedinicu, koja bi u svom sastavu imala nekoliko bataljona. U tome su naročitu pomoć pružili štabu okružni komitet KP Šibenik, Knin i Zadar. Partijske organizacije i narodno-oslobodilački odbori spomenutih okružja poslali su u Sjeverodalmatinski odred tih dana velik broj boraca. Pored toga u odred je bilo upućeno i nekoliko prokušanih partijskih radnika s terena, koji u to vrijeme treba da pojačaju oskudni rukovodni kadar.

U dopisu od 7. aprila 1943. Štab Sjeverodalmatinskog partizanskog odreda piše Okružnom komitetu KPH-a za okrug Zadar sljedeće:

»Po odluci Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske, na teritoriji Sj. Dalmacije formira se odred, sa tri bataljona, a koji će imati djelovanje na sektoru Sjeverne Dalmacije.

Prvi bataljon imao bi se formirati iz jedinica, koje se već nalaze na terenu Sjeverne Dalmacije, kao: jedinice koja djeluje u okolini Vodica i Zatona, jedinice koje djeluju u okolini Biograda n/m i jedinice Bukovačke koja je bila u sastavu Splitskog partizanskog odreda. Drugi i treći bataljon će se formirati od boraca iz Plavna — Zrnanje i Krupe.

Za komandanta ovog odreda -ja sam dobio dužnost dok ostali komandni kadar za odred i bataljone dat će jedinice VI. Hrvatske divizije, a za politički i partijski kadar treba da dobijemo pomoć sa terena.

Da bi odred mogao da se razvije i da može udovoljiti potrebama koje se preda nj postavljaju, trebate nam pružiti svestranu pomoć, kao:

I. Da nam pošaljete drugove za bataljone i odred, koji će biti odgovorni za partijski rad u jedinicama, a po mogućnosti da nam pošaljete kojeg druga za politkomesara bataljona ili odreda. Za ove potrebe tražili smo pomoć i kod O. K. Šibenik.

II. Da nam pošaljete jednog liječnika i sanitetskog materijala.

III. Mobilizite što više dobrovoljaca za ovaj odred i da ih šaljete preko Bukovice za Ruište ili preko Nina, Obrovca za Krupu. Borci treba da su dobro obučeni i obučeni i sa sobom treba da imaju najmanje jedan rezervni veš. Nove borce možete još uputiti sa biogradskom četom koja treba da dođe u sastav ovog odreda radi formiranja bataljona.

IV. Da nam pomognete sa odjećom i obućom, koju možete da šaljete preko drugova koje ćete upućivati kao borce za ovaj odred.

V. Da nam pošaljete u dovoljnoj količini propagandni materijal i potrebe za kancelariju kao: papira, koverata, raznih knjiga za vođenje administracije.

VI. Mi ćemo sa vama stalno održavati vezu i izvještavati vas a djelovanju i razvitku odreda, a vi isto tako možete održavati s nama vezu preko Bukovice ili Novigrada.

Naše jedinice sada se nalaze na sektoru Krupa—Ruišta—Mokropolje—Oton—Plavno—Golubić i na tom sektoru je što ubijeno što zarobljeno oko 600 (šesto) četnika.

Uz drugarski pozdrav

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Komandant
Šime Ivas

Pored pomoći, koju su odred pružali okružni komiteti u sjevernoj Dalmaciji, veliku pomoć pružile su mu i jedinice VI. ličke divizije. Iz nekih od njih u Sjeverodalmatinski odred upućen je niz starih i prokušanih boraca primoraca i sjeverodalmatinaca, koji su još ranije bili pošli u ličke jedinice i u njima se dotada borili. Iz ličkih jedinica pridošli dalmatinci unosili su među neiskusne borce novoformiranog odreda duh partizanskog života, borbenosti i discipline i time u velikoj mjeri pomogli, da se ubrzo

među borcima razviju osobine potrebne za uspjeh jedne partizanske jedinice.

Pored boraca iz već postojećih jedinica i onih pridošlih iz Like u Sjeverodalmatinski odred ulazi i jedan broj bivših prisilno mobiliziranih četnika. Predajući se partizanskim jedinicama, oni su izražavali želju, da stupe u njih. Tako je štab Sjeverodalmatinskog odreda u svom dopisu od 15. aprila Okružnom komitetu KPH-Knin među ostalim piše: »Ovom štabu se predalo oko 30 četnika, koji su većinom iz okolice Zrmanje sa jednim lakim bacačem, jednim puškomitraljezom i velikim brojem municije...

... Mi boravimo na sektoru Zrmanje i još uvijek naš rad jest organizacija jedinica«.

U prvoj polovini maja u rajonu Zrmanje, gdje su se prikupljale jedinice i novopridošli borci, već se nalazilo oko 300 partizanskih boraca. Od njih su bila formirana tri bataljona¹ Sjeverodalmatinskog partizanskog odreda. Prvi bataljon sastojao se od boraca Primorske čete, Biogradskog voda i jednog broja novih dobrovoljaca, svih zajedno bilo je 125. Drugi bataljon u sastavu od oko 80 boraca bio je pretežno formiran od ljudstva iz rajona Zrmanje, dok su III. bataljon u jačini od 75 boraca sačinjavali novopridošli dobrovoljci iz okoline Šibenika i Novigrada.

Odmah po formiranju I. bataljon Sjeverodalmatinskog partizanskog odreda upućen je u selo Oton sa zadatkom, da zauzme položaje prema Kninu s predstražama u selu Pađenima i na Debelom brdu. Narednih dana taj bataljon vodi ogorčene borbe s neprijateljem, koji se pokušao probiti u pravcu Debelog brda. Već u tim prvim borbama jedinice bataljona ispoljile su vidne borbene osobine i uspjele zadržati niz uzastopnih neprijateljskih napada.

Drugi bataljon dobio je zadatak, da se preko Plavna i Golubića prebaci u Dinaru i napadne četnike, koji se u to vrijeme nesmetano kreću na tom prostoru. Bataljon se uspješno prebacio u Dinaru i vodio žestoke borbe s četnicima u predjelu Badanj — Vršić —

¹ Štab X. bataljona: Gvardiol Ante, komandant, Jokić Boško, komesar, Simo Dubajić, zamjenik komandanta, Vlahov Venco, zamjenik komesara.

Štab II. bataljona: Bogunović Jovo, komandant, Dukić Stevan, komesar, Labus Ljubomir, zamjenik komandanta. Zamjenika komesara pri formiranju bataljon nije imao.

Štab III. bataljona: Počuća Mile, komandant. Drugi članovi ovog štaba imenovani su kasnije.

Suho polje. Međutim uslijed brojne nadmoći četničkih formacija bataljon se više nije mogao vratiti natrag, već se probio k jugu i došao na mučko područje. Na Moseću bataljon ulazi u sastav Splitskog partizanskog odreda i zajedno s ostalim njegovim jedinicama vodi borbe sve do sredine juna 1943. g., kada se ponovno vraća u sjevernu Dalmaciju.

Treći bataljon Sjeverodalmatinskog odreda, brojno malen i nedovoljno naoružan, ostao je i dalje u rajonu sela Plavna sređujući svoje redove, usvajajući vojnu vještinu i provodeći živ politički rad među mladim i neiskusnim boračkim sastavom.

Krajem maja četničke snage od nekoliko hiljada ljudi grupiranih u rajonu Knina — Pađena — Golubića i Strmice otpočele su napad na oslobođeno područje južne Like i sjeverne Dalmacije. Štab kninskog sektora donio je odluku, da s bataljonima Sjeverodalmatinskog odreda zaposjedne i brani Babiju, Konjsku Glavu,, Međugorje i Crni vrh i da onemogući neprijateljski proboj u pravcu Srba.

U ranim jutarnjim satima 26. maja četnici su jačim snagama napali jedinice I. bataljona na Konjskoj Glavi. Poslije niza uzastopnih juriša, u kojima dolazi do borbe prsa o prsa, četnici su odbacili snage I. bataljona s Konjske Glave nanijevši mu gubitke od 20 mrtvih i većeg broja ranjenih boraca. Pretrpjevši tako osjetan udarac, bataljon je odstupio u pravcu Ruišta, pri čemu je došlo do osipanja četa. Naime, u Ruištima se okupilo svega 78 boraca, dok su ostali, njih stotinjak, samovoljno napustili jedinice i krenuli u Primorje, odakle su bili došli.

Za vrijeme, dok je neprijatelj ovladao položajima I. bataljona, jedna kolona od oko 500 četnika probila se stramputicom kroz šumu i zaobišla položaje, koje je držao III. bataljon. Kolona je preko Ljubine poljane izbila u blizini Otrića, gdje se nalazio Štab kninskog sektora i prištapskim jedinicama nanijela izvjesne gubitke u ljudstvu i materijalu. U nastaloj situaciji Štab Sjeverodalmatinskog odreda povukao je III. bataljon s položaja Plećina — Crni vrh i uputio ga u pravcu Otrića, kamo je stigao poslije podne drugog dana, kada se neprijatelj već bio povukao.

Usljed gubitaka, koje je pri četničkom napadu pretrpio I. bataljon, nedovoljne borbene spremnosti III. bataljona i zbog boravka II. bataljona. na području Muća, Sjeverodalmatinski odred nije, krajem maja predstavljao snagu, na koju se Štab kninskog

sektora u narednim borbama mogao osloniti. Na konferenciji, održanoj 29. maja u sjedištu Štaba kninskog sektora, bilo je odlučeno, da komandant Sjeverodalmatinskog odreda sa štabom i dijelovima I. bataljona okupljenim u Ruištima krene u Sjeverodalmatinsko Primorje i prikupi raspršene borce. Drugi bataljon ostao je" i dalje u rejonu Zrmanje.

Prvi bataljon Sjeverodalmatinskog odreda krenuo je u Primorje u noći 30.- maja i 3. juna došao u područje sela Donje Jagodnje u blizini Biograda na moru. Trećeg dana marša u blizini sela Kolarna bataljonu se ponovno priključilo 15 raspršenih boraca. U noći od 5. na 6. juna bataljon je izveo napad na posadu od oko-40 pripadnika antikomunističke milicije na državnom poljoprivrednom imanju u Jankolovici. Kako je zgrada, iz koje se neprijatelj branio, bila dobro utvrđena, partizani su se poslije dvosatne borbe povukli ponijevši sa sobom tri ranjena borca. Ujutro 6. juna bataljon je došao u rajon Dejanovica 6 kilometara sjeverno od Pirovca. I za vrijeme logorovanja u Dejanovici bataljonu se priključilo desetak raspršenih boraca, koji su bili iz mjesta Vodice. Noću od 6. na 7. juna jedinice I. bataljona napale su i razoružale antikomunističku miliciju u selu Banjevcima, a odmah zatim napale miliciju i u selu Budaku, iz kojega su milicioneri uspjeli umaći.

7. juna I. bataljon je logorovao na položaju zvanom Luzi iužno od sela Grabovci. Tog istog dana poslije podne oko 40 pripadnika antikomunističke milicije iz Male Čiste, predvođeni talijanskim oficijom i trojicom podoficira, krenulo je u pravcu, gdje se nalazio bataljon. Bataljonske izvidnice primijetile su ovu neprijateljsku grupu, ali dok je štab obaviješten, neprijatelj se već bio toliko približio mjestu logorovanja bataljona, da je došlo do borbe u susretu. Lijevo krilo bataljona odmah je počelo zaobilaziti neprijatelja, koji se, osjetivši to, naglo počeo povlačiti. Partizani su neprijatelja gonili sve do u blizinu sela Gačelezi. Borba se završila oko 8 sati uvečer na poziciji Mali Tucanj, kada se neprijatelj naglo povukao s položaja. U toj borbi neprijatelj je imao 5 mrtvih, među kojima se nalazio i talijanski oficir — tenente, komandir te militijske grupe, dok su tri karabinjera i jedan pripadnik milicije zarobljeni. Bilo je zaplijenjeno 10 pušaka, jedna strojica i tri pištolja. U redovima partizana poginula su trojica, dok je teže bio ranjen jedan borac, koji je kasnije podlegao ranama.

Pošto je akcija završila, bataljon je odmah krenuo u pravcu juga. Poslije izvidanja po okolnom terenu njegove su jedinice u noći između 11. i 12. juna neprimjetno došle na svega jedan kilometar sjeverno od Vodica i tu ostale postavivši osmatračnice na okolnim čukama. Već oko 9 sati ujutro osmatrači s Leća obavijestili su komandanta odreda i Štab bataljona, da se u rajonu Krpeljevca nalazi jedna grupa od oko 40 pripadnika antikomunističke milicije. Bataljon je odmah krenuo u pravcu Poljičak — Kosiričevica — Krpeljevac i obuhvatnim podilaženjem zatvorio milicionere u obruč. Neprijatelj je jurišem pokušao probiti obruč, ali je poslije 15 minuta žestoke borbe bio savladan. Na mjestu je ostalo 16 mrtvih milicionera i jedan talijanski podoficir, dok je 27 milicionera, većinom ranjenih, bilo zarobljeno. Bile su zaplijenjene 42 nove »mauzer« puške, veća količina municije i druga vojna oprema. Čuvši borbu, krenuo je milicionerima u pomoć talijanski garnizon iz Vodica, ali kako je već bio likvidirao neprijatelja, bataljon je napustio položaje borbe i preko Vrbica povukao se u predio Rocin stan. U toj borbi partizani nisu imali nikakvih gubitaka. Zaplijenjenim oružjem u borbi na Krpeljevcu bataljon je osjetno poboljšao svoje naoružanje, jer je veći broj starih francuskih pušaka zamijenjen sada solidnijim »mauzerkama«.

Narednih dana bataljon je stalno u pokretu, da bi u noći između 14. i 15. juna došao u Gornji Karin, gdje je zalogorovao. Tu je stvoren plan o razoružanju antikomunističke milicije u ovim selima: Donjim Vrkićima, Marinkovićima, Debeljaku, Kobljanima i Kruševu. Prema planu bataljon će u prethodnicu uputiti jednu grupu boraca preobučenih u uniforme antikomunističke milicije. Kako su milicijskim formacijama zapovijedali talijanski oficiri, došlo se na ideju, da se borca u bataljonu, Istranina Bepa, koji je nešto ranije iz talijanske vojske bio pobjegao u partizane, obuče u uniformu talijanskog oficira.

15. lipnja bataljon je krenuo u akciju. Dok je »talijanski oficir« Istranin Bepo na talijanskom jeziku pozivao milicionere, da predaju oružje, oni se uopće nisu snalazili i odreda su predavali puške. Tako su bila razoružana sva navedena sela i uhvaćen organizator i komandant antikomunističke milicije u tom kraju Jure Vrkić. Videći, da se radi o podvali, on je u sav glas počeo vikati, nakon čega preostali milicioneri bježe. Saznavši za to, znatne talijanske snage krenule su iz Obrovca u pravcu pomenutih sela. Pošto je

zarobljenim milicionerima govoreno o ciljevima partizanske borbe, bili su pušteni osim Jure Vrkića, koji je strijeljan. Odmah zatim bataljon se povukao u pravcu sela Zelengrada, gdje je ostao dva dana.

FORMIRAN IV. BATALJON SJEVERODALMATINSKOG PARTIZANSKOG ODREDA

Još dok je I. bataljon bio na putu iz Ruišta za Primorje, Štab odreda je obaviješten, da se u zapadnoj Bukovici u području sela Zelengrad — Bilišane — Bogatnik pod komandom bivšeg jugoslavenskog podoficira Milica nalazi jedna veća grupa naoružanih ljudi, spremnih da se priključe partizanima. Sada, po dolasku na ovo područje, upućen je zamjenik komandanta I. bataljona Simo Dubajić k podoficiru Miliću, da ispita, koliko ima istine u glasovima, ~~z~~ koje su čuli.

Simo Dubajić zaista je našao tridesetak ljudi, koji su se bili formirali u oružane grupe s ciljem, da djeluju u blizini svojih sela. Od njih i od 20 starih boraca Bukovčana, koji su se dotada borili u sastavu I. bataljona, formiran je IV. bataljon¹ Sjeverodalmatinskog partizanskog odreda.

Ovaj bataljon ostaje na terenu Bukovice sa zadatkom, da mobilizira novo ljudstvo radi stvaranja jedne jače partizanske jedinice na tom području i da — s obzirom na svoje snage — za prvo vrijeme vrši manje akcije protiv četnika, Talijana i antikomunističke milicije.

Prvi bataljon Sjeverodalmatinskog partizanskog odreda ponovno kreće za Šibensko primorje i 20. jula dolazi u rajon Modrave Desetine, gdje su žene iz organizacije AFZ-a Betine, Murtera i drugih sela donijele borcima veće količine veša, čarapa i druge odjeće. U isto vrijeme preko kanala Krke u rajon Bilice prebacio se iz Mučkog područja i II. bataljon Sjeverodalmatinskog odreda.

¹ Za komandanta IV. bataljona postavljen je Simo Dubajić, a za komesara Boško Jokić dotadašnji komesar I. bataljona. Zamjenik komesara postao je Vitoimir Gradiška. Bivši jugoslavenski podoficir Milić, pod čijim su se utjecajem formirale oružane grupe, poslavijen je za komandira jedne čete.

Komandant odreda girne Ivas naredio je, da se jedinice obaju bataljona prikupe na prostoru Matešići — Gradina radi otpočinjanja zajedničkih operacija na okolnom području. Prvi bataljon stacionirao je sjeverno od Gradine u rajonu Matešići, dok je II. bataljon zalogorovao u blizini sela Kašića.

22. juna u 1 sat poslije podne oko 80 pripadnika antikomunističke milicije iz Biograda na moru i 30 karabinjera iz karabinjerske stanice u Stankovcima krenuli su u pravcu sela Putičanja. Cilj im je bio pretresanje okolnog terena, jer su obaviješteni, da su se posljednjih dana u blizini pojavili partizani.

Bataljonske izvidnice blagovremeno su primijetile neprijateljsko nastupanje i odmah o tome obavijestile Štab odreda, koji donosi odluku, da dio jedinica zauzme podesne položaje za borbu, dok su ostale snage dobile naređenje, da izvedu obuhvatni manevar i udare na neprijatelja s bokova.

Borba je otpočela oko tri sata poslije podne na kotama Čelinak: i Gorivuk, između sela Crljenik — Kašić — Putičanje. Već poslije prvih plotuna bataljoni su prešli u juriš i u prvom naletu uništili neprijateljska bočna osiguranja. U sredini fronta neprijatelj je međutim, iako već zaokružen, pružao žestok otpor. Uslijed ogorčene neprijateljske obrane borba se oduljila sve do šest sati, kada je neprijatelju iz pravca Stankovaca stiglo pojačanje od 15 kamiona punih vojske. U akciju je istovremeno stupila i talijanska avijacija, koja je za čitavo vrijeme borbe bacala bombe i mitraljirala partizanske položaje.

Žestoka borba vodila se sve do devet sati uvečer, kada se neprijatelj naglo povukao s položaja. U toj borbi poginulo je 9 karabinjera i 10 pripadnika antikomunističke milicije, među kojima i njihov komandir talijanski tenente De Marchi. Pored poginulih bilo je ranjeno pet karabinjera, pet milicionera, dok je 21 milicioner bio zarobljen. Od oružja bilo je zaplijenjeno 56 pušaka, jedan puškomitraljez, 4 strojnice i veće količine municije i druge vojne opreme. Na strani partizana u borbi je poginuo jedan borac iz II. bataljona, dok je u I. bataljonu jedan borac bio ranjen.

Do kraja juna i početkom jula jedinice I. i II. bataljona Sjeverodalmatinskog odreda na području sjeveroistočno od Vranskog jezera, prema Skradinu vrše pojedine manje akcije i postavljaju zasjede neprijateljskim trupama u pokretu. Jedinice II. bataljona napale su talijansku posadu u rudniku Plastovo i tom prilikom ubile i.

ranile nekoliko vojnika. Ujutro 4. jula Talijani su ranjenike iz Plastova uz pratnju od oko 30 vojnika prevozili kamionom za Skradin i naišli na zasjedu, koju je na putu Skradin — Dubravice bio postavio I. bataljon. Poslije kratkotrajne žestoke vatre iz pušaka i mitraljeza kamion je bio zapaljen i u njemu ubiveno 20 talijanskih vojnika. Trinaestorica njih, koji su uspjeli poiskakati iz gorućeg vozila, bili su zarobljeni. U toj akciji bataljon je došao do 29 pušaka, 2 puškomitraljeza, 2.600 metaka i drugog materijala. Šestoricu ranjenih Talijana partizani su previli, a zatim odnijeli u blizinu skradinskog garnizona i ostavili na cesti, gdje su ih još iste večeri pronašli Talijani.

Noću od 4. na 5. jula oba bataljona došla su na područje Kozara — Bučnja, a zatim na prostor Pirovac — Tijesno. Ujutro 7. jula prebacilo se brodom iz Pirovca na prostor Stubli 18 talijanskih karabinjera u namjeri, da krenu za Tijesno. Tu grupu talijana napale su jedinice I. bataljona i nakon kratke borbe ubile 10, a zarobile 6 Talijana, dok su dvojica uspjela umaći. U toj akciji pored 16 pušaka bilo je zaplijenjeno i 14 pištolja »beretta«.

NOVA TALIJANSKA OFENZIVA PROTIV SJEVERODALMATINSKIH PARTIZANA

Poslije martovske ofenzive u sjevernoj Dalmaciji Talijani su vjerovali, da su ovo područje konačno očistili od partizana. I neznatna partizanska aktivnost u vremenu od nekoliko mjeseci nakon ofenzive utvrđivala ih je u takvom vjerovanju. Međutim, nove i sve češće partizanske akcije izvedene u posljednje vrijeme iznenadile su talijansku komandu. Osobito im je ishod borbe od 22. juna dao naslutiti, da su se u sjevernoj Dalmaciji ponovno pojavile jače partizanske jedinice, za čije uništenje trebaju veće snage od postojećih formacija antikomunističke milicije. Videći, da oružje, kojim su naoružali miliciju, na lak način svršava u ruke partizana, Talijani su pokupili to oružje u selima Vukšiću, Buliću i drugima.

Talijanska komanda odlučila je poduzeti jedan novi, jači napad na partizane, ne bi li ih likvidirala prije, nego ovi svoje operacije prenesu još na šire područje. Saznavši, da se partizanske jedinice još uvijek nalaze na području Zaton — Vodice — Čista Mala —

Vransko Jezero, Talijani već 9. jula prelaze u napad, i to iz nekoliko pravaca. Iz pravca Benkovca nastupala je kolona od 20 kamiona punih vojnika na čelu sa 5 tenkova. Druga kolona od 17 kamiona talijanskih vojnika i antikomunističke milicije, predvođena sa četiri tenka, dolazila je cestom Bribirske Mostine — Mala Cista — Vodice, dok su manje neprijateljske snage nastupale od Prokljanskog i Vranskog jezera. Ukupne snage neprijatelja iznosile su oko 600 Talijana i 500 pripadnika antikomunističke milicije.

Odmah u početku nastupanja neprijatelj je, razvivši se na krilima, zahvatio u polukrug cijeli teren od Vranskog jezera na sjeverozapadu do Prokljanskog jezera na jugoistoku. Namjera mu je bila onemogućiti partizane, da se izvuku u pravcu kopna, obuhvatiti ih u obruč i nametnuti im borbu, u kojoj bi bili tučeni sa svih strana.

Štab Sjeverodalmatinskog odreda donio je odluku, da se neprijatelj sačeka i napadne na liniji Sopalj — Gradina — Platno — Oštro. 10. jula I. bataljon zaposjeo je kote Sopalj — Gradina i manja uzvišenja jugozapadno od njih, dok je II. bataljon zaposjeo kote Oštro i Platno. 11. jula oko pet sati ujutro neprijateljske snage, koje su nastupale iz pravca Čiste, sukobile su se s partizanima na položaju Sopalj — Gradina. Čim je borba započela, četiri talijanska tenka probila su se cestom Mala Čista — Tijesno i time uspjela razdvojiti snage I. i II. bataljona. Štab II. bataljona donosi odluku, da se bataljon povuče sa svog položaja u pravcu Dražnice, što je neprijatelju omogućilo, da I. bataljon zatvori u obruč. Tada je došlo do ogorčene borbe. Partizanski položaji bili su žestoko tučeni topovskom i minobacačkom vatrom. U isto vrijeme dva talijanska bombardera i tri lovačka aparata neprestano su nadlijetali kote, koje su držali partizani, i tukli ih bombama i mitraljeskom vatrom. Bataljon se nalazio u teškom položaju. Tada je donesena odluka od sudbonosnog značaja za konačni ishod borbe i izvlačenje I. bataljona. Jednom vodu od 20 boraca pod komandom vodnika Frane Živkovića i delegata Zore Mirka naređeno je, da se pod svaku cijenu provuku kroz neprijateljski obruč i neprijatelja napadnu s leđa. Taj je pothvat uspješno izveden. Bilo je devet sati ujutro, kada se neprijatelj napadnut s leđa počeo kolebati. Čim je partizanska komanda primijetila komešanje u neprijateljskim redovima, izdala je naređenje za juriš. Već poslije kraće ogorčene borbe prsa o prsa obruč je bio probijen a neprijatelj se peče u

neredu povlačiti. Pritom je ostavio na cesti veće količine raznog materijala, pored ostalog i tri kamiona, koje su partizani zapalili. Talijani su se zaustavili i utvrdili u popaljenim zgradama (Matešića stanovi), iz kojih su se branili mitraljeskom i minobacačkom vatrom. Dio snaga I. bataljona krenuo je preko kota zapadno od Janjca bunara s ciljem, da zaobiđe neprijatelja i napadne ga s leđa. Međutim upravo u to vrijeme počeli su iz Zadra, Benkovca i Ki-stanja stizati nova talijanska pojačanja, koja su dolazila preko Vedrog polja, zbog čega je izvođenje spomenutog manevra bilo onemogućeno.

Za to vrijeme II. bataljon, koji je poslije povlačenja s položaja Platno — Oštro bio zaposjeo kotu Ljuvinac, vodi borbu s jednom neprijateljskom kolonom, koja je nadirala iz pravca Pirovca. I na tom sektoru — poslije bezuspješnog pokušaja da se probije u pravcu Dražnice — neprijatelj se bio ograničio na obranu.

Iako su neprijatelju stigla znatna pojačanja, nije se više usudio poduzimati nove napade. Tako se povela poziciona borba, koja se vodila neprestano do noći, kada je neprijatelj napustio položaje i povukao se u svoje garnizone.

Neprijatelj je u ovoj borbi imao 34 mrtva i 56 ranjenih vojnika, dok su partizani imali 3 mrtva i 12 ranjenih boraca. Među ranjenim partizanima nalazio se i komesar I. bataljona Orlov Miroslav.

U noći između 11. i 12. jula oba bataljona krenula su u pravcu Bukovice i 13. jula stigla u rajon Medvide. I u Bukovici bataljoni Sjeverodalmatinskog odreda odmah prelaze u napad na neprijateljske posade i njihova uporišta U pojedinim selima. Već 15. jula I. i II. bataljon zajedno sa dva bataljona Ličkog partizanskog odreda čiste zaseoke Kruševa od pripadnika antikomunističke milicije i postavljaju zasjede na komunikaciji Obrovac — Karin i Obrovac — Bilišane napadajući neprijateljska vozila i njegovu živu silu.

Tako su bataljoni iz borbe u borbu postepeno jačali moral boraca, sve više podizali borbeno partizansko iskustvo. Sve je govorilo, da na području sjeverne Dalmacije izrastaju nove partizanske snage, dostojne onih sjeverodalmatinskih partizanskih jedinica, koje su otišle da se bore zajedno s glavnom NOV Jugoslavije.

Kad je krajem jula došlo do pada Musolinijeva fašizma, i u narodu sjeverne Dalmacije zavladao je neopisivo oduševljenje. Ono je u partizanske redove dovelo desetine novih dobrovoljaca. Najveći broj dobrovoljaca i novomobiliziranih boraca ulazi u Sje-

verodalmatinski partizanski odred, a jedan manji broj upućuje se u Lički partizanski odred. Tako je već krajem jula Sjeverodalmatinski partizanski odred narastao na oko 900 boraca. Tada Štab kninskog sektora donosi odluku, da se od ovako brojno jakog odreda stvori grupa udarnih bataljona¹. Pored toga odlučeno je, da se formira nekoliko manjih jedinica, svaka u jačini od 30 do 50 boraca i da se pošalju na pojedine sektore, gdje će izvoditi akcije, politički djelovati i za svoje redove mobilizirati nove borce. Te jedinice zajedno s područjem, na kojemu su imali djelovati, nazvani su sektori. Bila su formirana tri sektora, i to: Primorski sektor, Bukovički sektor i sektor Ravnih Kotara.² U isto vrijeme u okolini Knina od novopridošlih dobrovoljaca formiran je Kninski partizanski odred, čiji komandant postaje Mile Marčetić, dotadašnji zamjenik komandanta Sjeverodalmatinskog partizanskog odreda.

Nagli polet u razvoju narodnog ustanka, nastao poslije pada fašizma, i dalje se na teritoriju sjeverne Dalmacije nezadrživo razvijao i svakodnevno u partizanske redove dovodio nove borce. Za kratko vrijeme odred Bukovičkog sektora ponovno je narastao na oko 1000 boraca, pa je od njega bila formirana nova grupa udarnih bataljona, druga po redu. U isto vrijeme ponovno je izdvojena jedna grupa boraca, koji tvore novi Sjeverodalmatinski partizanski odred, četvrti po redu.

Od novomobiliziranih boraca s područja Knina i Ličkog partizanskog odreda, koji je potpadao pod komandu Štaba kninskog sektora, bila je 12. augusta 1943. formirana brigada pod imenom »Kninska brigada«. Tako u danima pred kapitulaciju Italije na terenu sjeverne Dalmacije postoje: Kninska brigada, I. grupa udarnih bataljona, II. grupa udarnih bataljona i Sjeverodalmatinski partizanski odred.

¹ Bila su formirana četiri bataljona. Štab grupe udarnih bataljona sačinjavali su: Ivas Sime — komandant, Savo Dopuda — komesar, zamjenik komesara Rudi Bašić, načelnik štaba Mile Počuča.

² Prilikom formiranja, Primorski sektor brojio je 30 boraca. Njegov komandir postao je Sladoljev Grgo, a komesar Gradiška Vitomir. Područje djelovanja ovog sektora išlo je linijom Vranskog jezera, Vukšića, Skradina i dalje prema jugu.

Sektor Ravnih Kotara brojio je oko 40 boraca. Komandir ovog sektora postao je Gvardiol Ante, a komesar Kapov Anđelo. Ova jedinica djelovala je u rajonu Vransko jezero — Kozunović, — Karin — Novigradski zaljev i dalje prema zapadu.

Bukovički sektor u jačini od 20 boraca djelovao je na liniji Dobropoljci — Kistanje i dalje prema jugu do Skradina.

Ti sektori odigrali će u kapitulaciji Italije značajnu ulogu u razoružavanju talijanskih garnizona, mobiliziranju novih boraca i stvaranju većih jedinica, bataljona i brigada.

BIOKOVO POSLIJE IV. NEPRIJATELJSKE OFENZIVE

Kad su jedinice IV. dalmatinske brigade otišle u Imotsku Krajinu, a zatim dalje prema Hercegovini i Crnoj Gori, Biokovo nije ostalo bez partizana. U njemu je — kao i uvijek, kad je glavnina odlazila — ostajao izvjestan broj rukovodilaca i boraca. Oni su bili jezgro, iz kojega su se kasnije, prilaženjem novih boraca, razvijale čete, bataljoni i odredi. Tako je bilo i ovog puta. Kad je otišla IV. dalmatinska brigada, u Biokovu je ostao partizanski odred u jačini jedne čete. U štab novog Biokovskog partizanskog odreda bili su imenovani: Drinko Tolić - komandant, Mate Bilobrk - komesar, Niko Srzić - zamjenik komandanta i Marinko Borić - zamjenik komesara.

Kako se započeta partizanska mobilizacija provodila i nakon odlaska brigade, novomobilizirani borci sada ulaze u Biokovski partizanski odred, koji za kratko vrijeme narasta na oko 700 boraca, od kojih su bila formirana četiri nova bataljona. Kako većinu novopridošlih boraca sačinjavaju omladinci, koji tada prvi put u ruke uzimaju pušku, štab odreda najprije organizira rad na njihovoj vojnoj izobrazbi. U drugoj polovini marta bataljoni Biokovskog partizanskog odreda bili su osposobljeni za borbu. Otpočelo se najprije s manjim akcijama.

U blizini zaseoka Kokorića, južno od Vrgorca, sukobio se 27. marta jedan vod I. čete I. bataljona s jednom grupom od 120! ustaša. U toj borbi ustaše su imali 3 mrtva, dok partizani nisu imali gubitaka. U isto vrijeme nekoliko kilometara na sjeverozapadu, u blizini Zavojana, jedan vod II. čete III. bataljona napao je jednu ustašku patrolu. U borbi su ubijena tri ustaše, zaplijenjen puškomitraljez »Škoda« i 200 metaka. Ni u ovoj akciji partizani nisu pretrpjeli gubitke.

Toga istog dana i na jugu Biokova u Makarskom Primorju vodila se ogorčena borba. Ustaše iz garnizona Makarska bili su prodrli u selo Tučepe u namjeri, da se probiju za Veliko Brdo. Snage II. bataljona, koje su na tom pravcu držale položaje, dočekale su neprijatelja u predjelu Debelog Brda i Puharića i poslije višesatne žestoke borbe odbacile ga natrag.

Idućeg dana ponovno se kod Kokorića, na Rebinja glavici, zametnula borba partizana i ustaša. Nakon upornih višesatnih

napada ustaše su se povukli, ostavivši na bojištu pet mrtvih vojnika.

Prvi aprila 1943. ustaše iz Vrgorca, potpomognute artiljerijom, poduzimlju jedan novi veći napad u pravcu partizanskih položaja oko sela Ravče. Jedinice III. bataljona, koje drže spomenute položaje, dočekuju neprijatelja i poslije višesatne žestoke borbe prisi-

Sredinom marta 1943. u Podgori je izvršena razmjena talijanskih zarobljenika za rodoljube koji su se nalazili u fašističkim zatvorima. Na slici: razmijenjeni Talijani u čamcu vrflćaju se na talijanski ratni brod, koji se usidrio pred lukom Podgora. U uglu lijevo: član Okružnog komiteta KP Biokovo — Neretva Vice Srzić-Gabro, koji je u ime NOP-a rukovodio razmjenom

ljavaju ga na povlačenje. U toj borbi ustaše su imali 26 mrtvih i veći broj ranjenih, dok je na strani partizana poginuo jedan borac, a nekoliko njih bilo ranjeno. Samo dva dana kasnije jedna desetina I. bataljona Biokovskog partizanskog odreda sačekala je u zasjedi u blizini sela Zavojana jednu veću ustašku grupu, napala je i tom prilikom ranila 4 ustaše.

8. aprila III. četa I. bataljona i I. četa II. bataljona napale su ustašku posadu u selu Krstalice na sjevernoj strani planine Biokova. Pred snažnim partizanskim naletom ustaše su pobjegli prema Imotskom, ostavivši 9 mrtvih, dok su osmorica bila zarobljena. U Krstalicama partizani su zaplijenili 1 puškomitraljez, 1 strojnicu, 15 pušaka, 2 civilne puške, 1000 metaka, 25 komada bombi i raznog drugog materijala, izgubivši samo jednog borca. U ustaškoj kasarni partizani su našli 4 vezana simpatizera NOP-a i oslobodili ih.

Do kraja aprila bataljoni Biokovskog partizanskog odreda vodili su niz većih i manjih bitaka s ustašama iz njihovih posada u selima na sjevernoj strani Biokova i s Talijanima i ustašama, što su iz Makarske pokušavali prodrijeti na oslobođeni dio Makarskog Primorja. Napad naročite žestine poduzeli su Talijani i ustaše 24. aprila prema mjestu Tučepi. Jedna partizanska četa, koja je držala položaje na pravcu prema Makarskoj, odolijevala je preko cijelog dana uzastopnim napadima neprijatelja, tako da se u sumrak povukao natrag.

3. maja jedinice III. bataljona Biokovskog partizanskog odreda ponovno vrše napad na ustašku posadu u selu Krstalicama. I ovaj put ustaše na partizanima pružili žilav otpor, pa su se I. i III. četa nakon višesatne žestoke borbe povukle. Međutim, II. četa, koja je i dalje ostala u borbi, likvidirala je nekoliko utvrđenih neprijateljskih položaja, poslije čega ustaše bježe iz sela. U međuvremenu su neprijatelju stigla znatna pojačanja iz pravca Imotski, pa se na kraju bila povukla i II. četa. Partizani su u toj borbi imali jednog mrtvog i tri ranjena borca, dok se broj ustaških gubitaka nije mogao utvrditi. Samo par dana kasnije jedna kolona od oko 150 ustaša pokušala je prodrijeti u selo Ravču (zapadno od Vrgorca), gdje su bili partizanski položaji. II. četa III. bataljona, koja je držala te položaje, dočekala je ustaše i napala ih žestokom vatrom, nakon čega se oni povlače, ostavivši na cesti 3 ubijena i 3 ranjena ustaše. Tom prilikom partizani nisu imali nikakvih gubitaka. Na sličan način jedna desetina II. čete II. bataljona zaustavila je 9. maja prodor jedne druge ustaške kolone u blizini sela Zavojana.

Ujutro 26. maja ustaše i domobrani iz Vrgorca i Stilja vrše jak napad na položaje II. čete II. bataljona ispred sela Zavojana. Pred nadmoćnijim snagama neprijatelja četa je bila primorana da se povuče. Upavši u selo, ustaše su pohvatali petnaestero što mu-

škaraca, što žena, simpatizera NOP-a, koje kasnije odvođe sa sobom, dok su trojicu na mjestu ubili. Među ubijenima bio je svećenik Karlo Ćulum, koji je od početka NOB-e surađivao s partizanima.

Dok su ustaše hvatali seljake i pljačkali njihovu imovinu, II. četa došla je u pomoć III. četa istog bataljona. Zajedničkim snagama obje čete prelaze u napad, nakon kojega ustaše bježe prema Vrgorcu. Goneći neprijatelja u stopu, partizani su ubili jednog i ranili sedam ustaša.

28. maja I. bataljon Biokovskog partizanskog odreda pošao je u napad na ustaško uporište Kozička Poljica. Cim su primijetili, da dolaze partizani, ustaše su se povukli u pravcu Hercegovine. U Poljicima partizani su od ustaša zaplijenili 400 komada sitne stoke, 20 goveda i 9 konja. Za vrijeme, dok I. bataljon napada Kozička poljica, III. četa II. bataljona vrši demonstrativan prepad na ustašku posadu u selu Slivnu sprečavajući je, da priskoči u pomoć poljičkim ustašama.

31. maja Neretvanski samostalni vod, koji operira u dolini Neretve, postavio je nagaznu minu na željezničku prugu Metković — Ploče. Kada je tokom dana naišao prvi vlak, u zrak je odletjela lokomotiva i nekoliko vagona. Na toj pruži saobraćaj je bio obustavljen 4 dana.

U noći 5. juna I. bataljon Biokovskog partizanskog odreda., pojačan jednom četom II. bataljona, napao je utvrđeni ustaški garnizon u mjestu Zagvozdu na sjevernoj strani planine Biokova. Glavnu snagu neprijateljske obrane predstavljali su bunkereri, njih 9, izgrađeni na dominantnim tačkama uokolo mjesta.

Kao i uvijek, kada je trebalo osvajati utvrđenja, tražili su se dobrovoljci bombaši, koji su imali zadatak, da se, puzeći po zemlji, u noći neopaženo privuku neprijateljskim bunkerima i kroz puškar-ske otvore u bunkere ubace bombe. Tako su partizani, ne imajući artiljerije, likvidirali neprijateljske utvrde.

Pred sam napad Štab bataljona pozvao je dobrovoljce bombaše. Javilo se njih tridesetak, od kojih je odabrano 15 za izvršenje zadatka. Šuljajući se bosu, privilegij uz zemlju, bombaši su se bili privukli uz same bunkere. Tad ih je neprijatelj primijetio i na njih otvorio ubitačnu vatru. Ali, oni su već bili toliko blizu, da ih je mitraljeska vatra iz bunkera neprestano prebacivala. Prve bombe, što su ih bacili, likvidirale su posade nekoliko bunkera. Na druge bunkere, koje bombaši nisu ni napadali, otvorena je

minobacačka vatra biokovskih »tromblona«, što je sve skupa pokolebalo ustašku obranu. Preostale posade ustaških bunkera napuštaju položaje na prilazu mjestu i povlače se u svoju utvrđenu kasarnu u centru Zagvozda. Na brzinu ustaše su pokušali utvrditi nekoliko kuća u blizini kasarne grozničavo dovlačeći veliko kame-
nje, koje slažu na vrata i prozore zaposjednutih kuća. Međutim, nalet partizanskih četa bio je toliko brz i silovit, da ustaše nisu imali vremena organizirati jaču obranu. Tako je poslije relativno kratke borbe bila uništena ili zarobljena glavnina ustaškog garnizona, a ostatak, koji je neko vrijeme iz kasarne pružao otpor, bio je prisiljen da se preda.

U borbi na Zagvozdu ubijeno je 36 neprijateljskih vojnika i oficira, među kojima tri člana ustaškog štaba i 1 žandarmerijski narednik, a zarobljeno je 38 ustaša, zajedno s komandantom ustaške posade zastavnikom Grbac Srećkom. Među zaplijenjenim materijalom nalazilo se 70 pušaka, 18.000 metaka, 2 puškomitraljeza, 3 strojnice i 150 bombi. Partizani su u toj borbi imali 3 mrtva i 6 teže ranjenih, boraca.

U isto vrijeme, dok je trajao napad na Zagvozdu, ustaše su signalnim raketama tražili pomoć svojih posada iz okolnih sela. Tako je ustaška posada iz sela Krstatica i seoska milicija iz sela Rastovca bila krenula prema Zagvozdu. Kada su vidjeli, da je Zagvozdu u partizanskim rukama, zauzeli su položaje iznad ceste Zagvozdu — Turija i pripucavanjem ozbiljno ometali transport ranjenika, zarobljenika i oružja prema Biokovu.

Poslije pada Zagvozda, ustaše i njihova milicija u okolnim selima, Krstaticama, Graboveu i Slivnu, više i ne borave u dotadašnjim kasarnama, već se utvrđuju na okolnim čukama, iščekujući u strahu partizanski napad-

Oslobodivši Zagvozdu, I. udarni bataljon čisti od ustaša i ostala sela Biokovske Zagore. Tako je u noći 9. juna bataljon ušao u mjesto Grabovac i opkolio ustašku kasarnu. Međutim, kako su se ustaše dan ranije bili povukli na okolna brda, partizani su je zatekli praznu. Pošto je rekvirirano nekoliko ovaca u kućama odbjeglih ustaških milicionera, bataljon se povukao. Dok su borci napuštali selo, ustaška milicija s brda udaljenog oko 2000 metara otvorila je puščanu. i mitraljesku paljbu, od koje je pao smrtno pogođen jedan borac.

U blizini položaja Dubci prolazila je 10. juna grupa domobrana goneći na konjima hranu i drugo. Jedna patrola II. čete III. bataljona napala je domobrane, koji su se razbježali ostavivši konje i svu natovarenu hranu. Toga istog dana Talijani, ustaše i domobrani upali su u predio Pasičina i pljačkali okolna partizanska sela. Pasičinska partizanska četa, koja je držala okolne položaje, povukla se u neredu, pa su 4 borca bila pala u ruke Talijana. Međutim, Neretvanski vod, koji se tog časa našao u blizini, hrabro je krenuo na nadmoćnijeg neprijatelja i napao ga žestokom puščanom paljbom. Ne znajući, o kolikim se partizanskim snagama radi, neprijatelj je u panici pobjegao pravcem, iz kojega je bio došao.

U zoru 12. juna jake ustaške snage iz garnizona u Vrgorcu napale su partizanske položaje na sektoru Koričina — Ravča — Zavojane — Dragljane. Još za noći neprijatelj se bio privukao u blizinu, pa je nagli ustaški napad iznenadio i prisilio na povlačenje borca I. čete II. bataljona, koji su držali položaje na sektoru Zavojana. Međutim, njima odmah priskače u pomoć jedna četa I. bataljona, koja se našla u blizini. Zajedničkim snagama obje čete prelaze u juriš. Neprijatelj, koji je već bio ušao u Zavojane, vidjevši, da je partizanima došlo pojačanje, naglo se povukao prema Vrgorcu, pretrpjevši u povlačenju gubitke od 7 mrtvih i ranjenih vojnika.

Partizani u toj borbi nisu imali gubitaka, izuzevši jednog mrtvog i 1 ranjenog borca, koji su stradali od eksplozije »tromblona«, kojim su neoprezno rukovali.

Borba s ustašama na položajima okolo Ravče i Kokorića nastavila se sve do 4 sata poslije podne, kada se oni, ne ostvarivši zamišao da iznenadno prodru na oslobođeni teritorij biokovske kotline, povlače.

19. JUNA OTPOČEO JE NOVI SNAŽNI NAPAD TALIJANA I USTAŠA NA BOKOVO

Nekoliko dana poslije Talijani i ustaše pripremaju novi, još snažniji napad na biokovske partizane. Odlučivši da pod svaku cijenu likvidiraju oslobođeni teritorij Biokova, oni su na prostoru od Metkovića do Vrgorca koncentrirali snage od nekoliko hiljada vojnika i veće količine ratnog materijala.

Napad neprijatelja otpočeo je u ranu zoru 19. juna na širokom frontu sve od Kozice na sjevernoj strani Biokova, pa do Vrgorca i Baćine na jugu. Snage Biokovskog partizanskog odreda bile su malobrojne, da bi se mogle rasporediti i braniti čitav front. Pa ipak, zahvaljujući vještini i umješnosti komandnog kadra, hrabrosti i samoprijegoru boraca, već prvi napadi neprijatelja bili su uspješno odbijeni. Pojedine čete, svladavajući neizrecive napore, prebacivale su se tokom dana i po nekoliko puta s jednog položaja na drugi i tako sprečavale neprijateljske prodore. »Naše vijesti«, glasilo Kotarskog NOO-o za Makarsku, u broju 34. od 22. juna 1943., u svom uvodnom članku »Herojski otpor biokovskih partizana« među ostalim piše:

»Već četvrti dan naši borci odbijaju neprestane juriše Talijana i ustaša, koji bjesomučno napadaju na naše položaje. Naši junaci hrabro brane svaki pedalj naše teritorije i poduzimaju uspješne kontranapade. Uz pomoć jake artiljerijske i minobacačke vatre, uz sudjelovanje aviona, koji bacaju svoje bombe na naše položaje i na naša nezaštićena sela, neprijatelj pokušava da pod svaku cijenu slomi otpor naših boraca za slobodu. Međutim naši hrabri partizani, uz teške uvjete, odolijevaju svim napadima Talijana i ustaša i zadaju im velike gubitke...«

Za vrijeme ovih teških bojeva više nego ikada dotada bila je došla do izražaja neizmijerna ljubav naroda ovog kraja prema partizanima. Ljudi iz okolnih sela i zaselaka u jeku najveće borbe dolazili su na položaje i donosili partizanima posljednju hranu, koju su još imali. To je borcima davalo još jaču moralnu snagu, utvrđivalo ih u odlučnosti, da makar i uz žrtve obrane narod slohodnog Biokova. O tome »Naše vijesti« u istom broju pišu:

»Teška, ali herojska borba se vodi oko Kljenka, Zavojana, Jasene, Radalja i Dubrave protiv talijanskih bandita i ustaških razbojnika, a iza fronta u pozadini dolaze ljudi, žene, djeca i starci noseći svoja pisma i darove našim hrabrim braniocima. Stižu pisma puna ljubavi, odanosti, ohrabrenja i vjere u pobjedu. Stižu darovi, otkinuti od srca koja bi neprijatelj htio iskrvariti. Ta pisma, ti darovi, dani od onog malog što još u kućama i poljima ima, govore našim borcima: »Izdržite! Ne dajte neprijatelju da nas porobi...«

U jednom pismu¹ narod Vruja — Podgora, poručuje partizanima:

»Čujemo svakodnevno bombardiranje vaših položaja, čujemo za vaše uspjehe u borbi protiv neprijatelja koji namjerava da opljačka i popali naša sela. Mi vam zahvaljujemo na vašem hrabrom držanju, mi vam na tim uspjesima čestitamo. Nikada vas nećemo zaboraviti!

¹ Vidi »Naše Vijesti« od 22. juna 1943.

U Biokovu je za vrijeme Narodno oslobodilačke borbe izlazilo glasilo NOP-a »Naše vijesti«, koje su obavještavale borce i narod o najnovijim vojno-političkim zbivanjima. Na slici: grupa teren:ko-političkih radnika sa članovima blokovske »tehnike« koja jz uređivala i stampila »Naše vijesti«

Šaljemo vam ovaj mali dar, kojim hoćemo pokazati svoju ljubav prema vama, našoj nikada nepokorenoj vojsci. Šaljemo vam svoje pozdrave : želje da pobijedite morskog neprijatelja da očuvate naša sela od nemilog haraćenja.«

»Naše vijesti« br. 34 od 22. juna 1943. donose pismo žena primorskog mjesta Zivogožđa upućeno redakciji. U njemu među ostalim piše:

»Mi žene Zivogožđa svjesne simo svoje uloge u današnjoj narodno-oslobodilačkoj borbi...

... Vodeći se ovim pobudama mi smo već organizirale u svom mjestu prikupljanje sira i mlijeka za naše partizane. Od 8. maja do 3. juna mi smo sakupile i usirile 200 komada sira u težini od 40 kg. Ovo je rezultat jednog mjeseca rada, a nadamo se da ćemo u buduće postignuti još veće uspjehe. Naše žene, staro i mlado upravo se natječu tko će više dati ...

Borci na položaju jedu hranu, koju su im donijele žene blokovskih sela

Sakupljanje mlijeka i sira mi smo organizirale po komšilucima. U svakom komšiluku po jedna drugarica sakuplja mlijeko i sir. Sir zatim spremamo na određeno mjesto i onda ga šaljemo našim borcima ..

Očuvanje slobodnog biokovskog teritorija u to vrijeme od posebne je važnosti bilo i radi sakupljanja žita, koje je već dozrijevalo u biokovskim vrtačama. Neprijatelj je namjeravao da to žito uništi i time onemogući ishranu stanovništva i partizana. Poslije višednevnih i žestokih bojeva, pretrpjevši osjetne gubitke i ne uspjevši u zamisli, da ovlada partizanskim položajima, neprijatelj se povukao u svoje garnizone. Time je Biokovo još jednom bilo obranjeno.

NOVA NEPRIJATELJSKA OFENZIVA NA BIOKOVO U NAPADU UČESTVUJU USTAŠE I TALIJANSKE DIVIZIJE »BERGAMO«, »MURGE« I »MESSINA«

Žestina, kojom su partizani tukli neprijatelja, krajnji samoprijegor i požrtvovanje, ispoljeno naročito u prebacivanju s položaja na položaj, da bi se na svakom mjestu onemogućio neprijateljski prodor, učinili su, da je neprijatelj stekao uvjerenje, da na Biokovu postoje velike partizanske snage. Zato čim je propao i ovaj pokušaj, da se ovlada Biokovom, Talijani i ustaše vrše pripreme za novi napad. Već kroz nekoliko prvih dana mjeseca jula oni su u okolnim garnizonima koncentrirali velike vojne snage i ratni materijal. Nova, dotada najveća ofenziva neprijatelja na Biokovo otpočela je u zoru 13. jula- U svom izvještaju od 27. jula 1943. Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske Štab grupe partizanskih odreda za Dalmaciju, među ostalim piše:¹

»Poslije dugih priprema, 13. ov. mj. započela je velika neprijateljska ofanziva na Biokovo. Snage neprijateljske bile su sastavljene od dijelova triju divizija: »Messina«, »Murge« i »Bergamo«. Divizije »Messina« i »Murge«, dolazeći vjerojatno iz Mostara i Dubrovnika, polazile su iz Metkovića protiv našeg oslobođenog primorja i Vrgorca protiv sjeverne strane Biokova, cestom Vrgorac—Zagvozd. Divizija »Bergamo« polazeći iz Omiša išla je s jednim krakom Omiš—Baškovoda—Makarska, a s drugim krakom Omiš—Zadvarje—Zagvozd. Ne znamo koliki su bili dijelovi tih divizija, ali je sigurno, da je učestvovalo između 15 i 20.000 Talijana. Osim njih učestvovali su i ustaše i domobrani iz Omiša, Makarske, Metkovića, Vrgorca i Imotskog. Učestvovao je također manji dio njemačke SS »Vražje divizije«. Borba se vodila dužinom čitavog Biokova na sve četiri strane.«

¹ Zbornik V.I.I. V/17, dok. br. 77.

Neprijateljske trupe bile su u tom napadu obilno potpomognute artiljerijom, tenkovima i avijacijom, a s južne, morske strane i artiljerijom ratnih brodova. Napad je otpočeo u isto vrijeme iz nekoliko pravaca. Namjera neprijatelja je bila, da sistematski potiskuje partizane, da ih zbije na što uži prostor, a zatim zatvori u obruč i uništi.

Biokovski partizanski odred sa svoja četiri bataljona pružio je neprijatelju žilav otpor. Najžešće borbe vodile su se oko Kozice i na Stazi iznad Podgore. U neprestanim osmodnevnim borbama partizani su uspješno odbijali bjesomučne navale neprijatelja, koji je trpio osjetne gubitke. Pored nekoliko stotina mrtvih i ranjenih vojnika Talijani su prvih dana borbe izgubili četiri tenka i pet kamiona, koji su na cestama naišli na nagazne mine izrađene u biokovskoj mehaničkoj radionici. Partizani su u tim borbama imali 5 mrtvih i 8 ranjenih boraca.

Neprijatelj je osmog dana, zahvaljujući motorizaciji i artiljeriji, uspio ovladati Stazom, dominantnim položajem na dijelu Biokova iznad mjesta Podgore. Pošto su izgubili Stazu, partizani su se našli u opasnosti, da budu potpuno opkoljeni. Još ranije čim je ofenziva otpočela, Štab grupe partizanskih odreda za Dalmaciju, bio je Biokovskom odredu uputio slijedeće naređenje:¹

»U slučaju jače neprijateljske ofanzive na Biokovu ovako postupiti: 1) Neprijatelju dati prvi otpor; 2) Sa glavninom povući se prema Kamešnici i pridružiti se ostalim jedinicama; 3) Po Biokovu ostaviti nekoliko desetina, u jačini od najviše jedne čete.«

Međutim, Štab Biokovskog partizanskog odreda nije postupio po naređenju Štaba grupe. Maks Baće-Milić u svom pismu Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske od 27. jula 1943. među ostalim piše:

»Bili smo uvjereni, da će Štab Biokovskog partizanskog odreda to i izvršiti. Osim toga 14. VII. zatražili' su radio putem od nas, da pošaljemo Cetinski odred u pravcu Zagvozd—Zadvarje za njihov prihvata, što smo odmah i učinili. Tog istog dana, 14. VII. na večer, Štab B. P. O. donio je međutim potpuno suprotnu i nepravilnu odluku o razbijanju Odreda u niz malih grupica, od 5—10 ljudi i individualnom sakrivanju, i ujedno s nama prekinuo svaku radio-vezu.

Kod izvjesnog broja boraca i rukovodioca nastalo je negodovanje protiv te odluke, tako da su u noći između 14. i 15., te 15. i 16. VII. prebacile se dvije grupe, od ukupno 50 ljudi, sa nekoliko članova štabova bataljona, na slobodni teren kod s. Lovreča...«

¹ Zbornik V.I.I. V/17, dok. br. 77.

Neprijatelj je, ne uništivši partizane, iskalio svoj bijes nad civilnim stanovništvom. Ponovno su zaplamtjele vatre u selima biokovskog kamenjara, a veći broj žena, djece i staraca bio je ubijen ili odveden u talijansku internaciju.

U izvještaju¹ zapovjedništva (ustaške) Šeste pješačke divizije od 22. jula 1943. g. o nasilju talijanskih trupa nad biokovskim stanovništvom u taku ove ofenzive među ostalim stoji:

»Sigurno je utvrđeno da je sa talijanskim snagama (oko 1.000 momaka), koje su 11. VII. upućene u podhvataz Makarske, prošlo i 40 četnika preobučenih u odore fašista. Prepoznat je neki četnik Zukanović iz Vrlike i Čizmić iz Zadvarja.

Iz sela: Gornja i Donja Brela (13 km. zapadno od Makarske) i Baška voda (9 1/2 km. sjev. zapad, od Makarske), dovedeno je iz Makarske i 12. VII. torpiljerom transportirano put Omiša 151 muška i 7 ženskih osoba — nepartizana.

Popaljena je većina kuća u selima: Donja Brela, Baška Voda, Veliko Brdo (3 km. sjev. od Makarske) i Puharić (1 1/2 km. sjever, od Makarske), a sasvim je spaljeno selo Kotišina (2 km. istoč. od Makarske). Iz ovih sela streljano je nešto starijih ljudi i žena hitcem u potiljak..

Onako, kako je koji dio biokovskog područja napuštao neprijatelj, na njemu su se ponovno sakupljali partizani. Kroz nekoliko dana većina boraca Biokovskog partizanskog odreda bila je na okupu.

Krajem jula I. udarni bataljon Biokovskog odreda napušta biokovsko područje i odlazi u sastav grupe udarnih bataljona, kojima u to vrijeme direktno rukovodi Štab grupe partizanskih odreda za Dalmaciju.

Najznačajnija akcija Biokovskog partizanskog odreda poslije julske ofenzive bilo je zauzimanje domobranskog garnizona u Zadvarju. Napad je izvršen zajedno s jednom četom Mosorskog partizanskog odreda u noći 2. septembra. Poslije ogorčene borbe, koja je potrajala preko cijele noći, u samu zoru garnizon se predao. Tom prilikom bilo je zarobljeno 650 domobrana, 23 ustaše i 21 žandar, zaplijenjeno 650 pušaka, 25 mitraljeza i velike količine ratnog materijala i vojničke opreme.

Pad Musolinijeva fašizma izazvao je i u narodu biokovskog područja ogromno oduševljenje. U njemu narod je vidio i skori slom Hitlerova saveznika Italije i počeo se još masovnije javljati u parti-

¹ Zbornik V. I. I. V/17, dok. br. 166.

zane. Stupajući u borbene jedinice, ljudi su htjeli neposredno učestvovati u tim posljednjim danima obračuna s mrskim okupatorom. U isto vrijeme s Korčule, Brača, Hvara, Visa i sa Šolte mali ribarski brodići svakodnevno pristižu u partizanske luke ispod Biokova i dovode nove borce. Od tih novopridošlih i starih boraca formiraju se krajem augusta tri brojno jaka bataljona. Dok jedan bataljon i dalje ostaje u Biokovu, drugi se bori protiv neprijatelja na području prema Imotskom, a treći na prostoru od Metkovića do Vrgorca. Po teritoriju, na kojem se bore, bataljoni dobijaju i svoja imena: Biokovski, Imotski i Metkovski bataljon.

Uoči kapitulacije Italije ovi bataljoni oslobodili su od neprijatelja velik teritorij. On seže sve od Makarskog Primorja na jugu, do Imotskog na sjeveru i od Šestanovca na zapadu do Vrgorca na istoku. Jadranska obala u to vrijeme slobodna je sve od Makarske do luke Ploče kraj Metkovića.

SVE VEĆI USPJESI NOP-a NA BRAČU U 1943. GODINI

Konac 1942. g. i početak 1943. godine protekao je u daljnjim akcijama Bračke partizanske čete i udarnih grupa na terenu. Svaki novi vojnički uspjeh značio je novu političku afirmaciju NOP-a, koji je na Braču neprestano išao po jednoj uzlaznoj liniji, ne doživjevši ni u jednoj prijedenoj etapi jače poremećaje.

Talijani nastoje da pod svaku cijenu zakoče ovakav razvoj događaja na otoku. 25. januara 1943. g. oni na Brač dovode novu kaznenu ekspediciju od 250 crnokošuljaša i iskrcavaju je u Postirima. Sutradan se u Supetru iskrcao i drugi kontingent crnokošuljaša. Pripadnici ekspedicije u Postirima za vrijeme pretraživanja terena naišli su na seljaka Nikolu Mišetića i ubili ga. U Spliskoj su fašisti uhapsili 18 ljudi i ubili člana NOO Petra Babarovića.

Dan prije dolaska ekspedicije, 24. januara, jedna talijanska patrola iz garnizona u Supetru uhvatila je petoricu omladinaca u partizanskom logoru kraj Supetra. Istog dana Talijani su uhapsili u Supetru još 4 omladinca. Crnokošuljaši iz kaznene ekspedicije odveli su na supetarsko groblje omladince Stipu Bartičevića, Božu Beovića, Tonča Vuškovića i Joška Matića i strijeljali ih. Kada su ih u kamionu vozili prema groblju, omladinci su preko Supetra

pjevali himnu bračkih partizana i pozdravljali narod s pozdravom »smrt fašizmu«.

Ekspedicija fašista prebacila se zatim na područje Milne, gdje je uhapsila 30 ljudi, ubila omladinca Ivu Trebotića i terorizirala stanovništvo.

Umjesto da se od terora i ubistava narod zaplaši, događalo se suprotno. Zvjerstva fašističke ekspedicije još jače su potakla bračko stanovništvo da radi na zadacima NOP-a, napajala ga novom mržnjom prema fašističkom okupatoru. U tom općem porastu oslobodilačkih snaga išlo se u susret događaju, koji će najočitije pokazati razmjere, do kojih se NOP već u to vrijeme bio razvio na otoku. Bila je to partizanska mobilizacija¹ provedena u februaru 1943. godine.

18. februara uveče vratio se iz Biokova sekretar Okružnog komiteta KP Srednjodalmatinskog otočja Benko Matulić. On je pored naredjenja za mobilizaciju donio i veliki omot štampanih blanko-poziva, što ih je potpisala Komanda biokovskog područja. Mobilizacija je obuhvaćala sve fizički sposobne muškarce rođene između 1913. i 1924. godine.

Bio je hitno sazvan sastanak Kotarskog komiteta KP Brač, na kojemu je razrađen plan mobilizacije. Zbog opasnosti od talijanskih garnizona i mogućnosti njihove brze intervencije čitav posao morao se provesti u najkraćem roku. Stoga je odlučeno, da se još iste noći upadne u općinske zgrade, dođe do arhive i pribave popisi vojnih obveznika. Prema njima trebalo je ispisati pozive i uručiti ih svakom pojedincu još tokom noći. Odmah se prešlo na posao. Na njemu je bio angažiran veći broj aktivista NOP-a na otoku. Na samim pozivima bilo je označeno zborni mjesto i sat, u koji se svaki od pozvanih trebao naći na odredištu. Na pozivu je stajalo, da svaki ponese sa sobom porciju i čebe. Uz neizrecivo požrtvovanje i napore aktivista taj je zadatak bio još u toku noći uspješno izvršen.

U isto vrijeme izdan je nalog narodnooslobodilačkim odborima i organizaciji AFŽ, da za mobilizirane pribave što veće količine odjeće i obuće. Organizacija AFŽ-a pokrenula je velik broj žena, koje su iz postojećih zaliha tekstila još tokom noći sašile podosta rublja i druge odjeće za borbe.

¹ Mobilizacija na Braču bila je dio opće mobilizacije provedene u to vrijeme u jednom dijelu Dalmacije.

U selima, u kojima nije bilo Talijana, mobilizacija je provedena javno. Tog prijedodneva u selima Brača vladala je neuobičajena živost. Sve je bilo na nogama. Svatko je nastojao da nečim pomogne ljudima, koji su odlazili. Dirljive su bile slike međusobne privrženosti i ispomaganja. Vidjelo se, kako čovjek iznosi kaput, što ga je nosio samo u blagdanske dane, i daje ga onome, koji odlazi. Obitelji, iz kojih mobilizacijom nije bio nitko zahvaćen, iznosile su odjeću i obuću i stavljale na raspolaganje borcima. Svatko je nastojao da barem nekom stvarčicom iskaže pažnju i ljubav prema onima, koji su odlazili.

Rukovodstvo NOP-a od prvog je momenta bilo uvjeren, da će mobilizacija na Braču biti uspješno provedena. Jedino je njen uspjeh dolazio u pitanje u mjestima, u kojima su bili talijanski garnizoni. Tamo je teško bilo prići svakom pojedincu i uručiti mu poziv, a da pri svemu ne dođe do provale.

Međutim i pod pretpostavkom, da uručivanje poziva protekne u najboljem redu, postavljalo se pitanje odaziva ljudi i njihova izvlačenja iz talijanskih garnizona. Sve je bilo prepušteno inicijativi i volji onih, što su bili pozvani.

I sada nastaju oni svijetli momenti, koji će ostati trajno svjedočanstvo svijesti i samoprijedora bračkih rodoljuba u toku NOB.

U tačno određeno vrijeme i na određena mjesta počeli su pristizati ljudi. Svi oni izvukli su se neopaženo iz svoga mjesta - garnizona. Trebala je mala neopreznost, pa da umjesto u partizane dospiju u ruke fašista. Dirljivi su prizori nastajali pri napuštanju samih mjesta. Provlačeći se kroz slijepe uličice i zabačena dvorišta, preskačući kamene zidiće i ograde, ljudi su napuštali rodnu kuću i odlazili. A mogli su se jednostavno ne odazvati i višemanje mirni kao i dotad očekivati konac rata u okrilju garnizona.

Mobilizacija je bila izvršena uz potpuni uspjeh. Od 720 pozvanih usve njih 15 nije se odazvalo.

Time, što su se pozvani našli na okupu, bio je izvršen tek prvi dio posla. Drugi njegov dio, prebacivanje mobiliziranih boraca na kopno, bio je mnogo teži. Trebalo je preko mora, kojim su neprestano krstarili talijanski ratni brodovi i patrolni čamci, prebaciti preko 700 ljudi. Talijani su u međuvremenu saznali za mobilizaciju. Bilo je sigurno, da će pojačati kontrolu u iBračkom kanalu.

U predvečerje su svi borci krenuli u dva sabirna centra na sjevernoj obali otoka. Oni sa zapadnog dijela otoka došli su u luku

Sutivan, a oni s istočnog u Povija. U tim lukama bili su spremljeni motorni jedrenjaci, također mobilizirani i određeni za prebacivanje dobrovoljaca na kopno. U Povljima su bila dva takva broda, a u Sutivanu jedan.

U povaljskoj luci već u prvi sumrak ljudi su ušli u brodove, koji su odmah zatim otplovili u pravcu Biokova.

Na drugoj tački, u Sutivanu, mobiliziranih boraca bilo je manje, ali su okolnosti prebacivanja bile znatno teže. Kanal je na tom mjestu mnogo širi nego između Biokova i istočnog dijela Brača. U brod, kojim se raspolagalo, mogla se smjestiti samo polovina ljudstva, koje je bilo pristiglo u luku.

Prvi kontingent mobiliziranih iz Sutivana uspio se nesmetano prebaciti u jednu uvalu blizu Jesenica ispod Mosora. Međutim, brod se više nije vratio, te se postavilo pitanje, kako da se prebace preostali borci. Kad je već svanulo, dva su partizana izišli u čamcu na pučinu i prisilili jedan jedrenjak, da skrene u Sutivan. Brod je bio bez motora, a vjetar je toga dana jedva pomicao jedra. Talijanska torpiljarka neprestano je krstarila na prostoru od Splita do Baške Vode. Teško se pod takvim okolnostima bilo odlučiti uputiti brod sa borcima prema drugoj obali. Na kraju je ipak pala odluka: u momentu, kada torpiljarka krene prema Baškoj Vodi, brod treba uputiti u pravcu Jesenica. Dok se torpiljarka povrati, brod već može biti na drugoj strani. Tako je i učinjeno. Usred bijela dana ušlo je sedamdeset boraca u brod, i onda se krenulo. Čitavo je selo izišlo u luku. Masa je sa zebnjom u srcu pratila kretanje »bracere« i talijanske torpiljarke. Negdje u sredini kanala vjetar je nešto jače napeo jedra, i brod je dobio novu snagu. Kad je pristigao podno Mosora, torpiljarka se već vraćala prema Splitu. Ali opasnost je već bila prošla. Ljudima u luci zaigralo je srce, ženama su suze radosnice navirale na oči.

Kad su brački borci došli na kopno, vojno-pozadinske vlasti uputile su ih u pravcu Livna i Imotskog, gdje su trebali ući u sastav glavnine Narodnooslobodilačke vojske. To je bilo vrijeme, kad je IV. neprijateljska ofenziva bila u punom jeku. Glavnina partizanskih snaga već se probijala u Crnu Goru. Jake neprijateljske snage, koje su iz Bosanske Krajine nastupale u pravcu Livna i Imotskog, uskoro su presjekle sve važnije komunikacije. Zbog toga se samo manji broj bračkih boraca uspio priključiti glavnini, dok ih se većina našla odsječena i ostala prepuštena sebi. Situacija, u kojoj

su se òvi borei našli, bila je teška. Izmoreni, gladni i prozeblji, oni se počinju vraćati u pravcu, iz kojega su i došli. Probijaju se neorganizirano, u grupicama i pojedinačno, kako je tko znao. Na tom putu mnogi su pali i u ruke neprijatelju. Ipak se većina uspjela probiti do u primorje, odakle su brodovima ponovno prebaćeni na otok.

Kad su pristali na obale Braća, to više nisu bili oni isti ljudi, koji su pred kratko vrijeme s oduševljenjem napuštali otok; bili su izgladnjeli, poderani i prozeblji. Među njima je zavladao ozbiljna demoraliziranost.

Takav ishod braćke mobilizacije u vrijeme, kad se glavnina partizanske vojske povlaći pred neprijateljem i kad u Dalmaciji nastaje stagnacija u razvoju partizanske borbe, ima za NOP na otoku ozbiljne posljedice. Ne znajući za događaje u livanjskom području, borci koji su se vratili, krivili su braćko rukovodstvo NOP-a za situaciju, u koju su bili dovedeni.

Talijani su iskoristili to teško stanje i počeli vršiti pritisak na stanovništvo. Oni svakodnevno upućuju svoje patrole u braćka sela, koje upadaju u kuće istaknutijih pristaša NOP-a i teroriziraju njihove obitelji. U isto vrijeme pozivaju one, koji su se vratili, da se prijave vlastima i da poslije mogu mirno ostati kod svojih kuća. Kraj svega, tih je dana u braćkim selima vladala nezapamćena glad. Hrana na otok niotkuda nije dolazila, a na njemu je već odavna nije bilo. Mnogim obiteljima kuhana trava postaje osnovno sredstvo ishrane. Ali te godine ni trave nije bilo kao inače. Seosko Zvono sve se češće glasalo i obavještavalo stanovništvo o još jednoj žrtvi nezapamćene gladi.

U tim za NOP i braćko stanovništvo sigurno najtežim danima za sve vrijeme Narodnooslobodilačke borbe, rukovodstvo ulaže maksimalne napore, da objasni ljudima, da je nastala situacija posljedica zadnjih trzaja okupatora i njegovih nastojanja, da uništi NOP. Rukovodstvo NOP-a pozivlje borce, koji su se vratili, da se ne prijavljuju Talijanima.

Krajem marta jedna talijanska patrola uhvatila je u šumi nedaleko od Supetra Juru Tončića, Tomu Grubšića i Pavu Matulića, rukovodioce NOP-a na Braću. Kotarski komitet je dao naređenje partizanskoj četi i udarnim grupama, da zarobe nekog talijanskog oficira, za kojega bi se izvršila zamjena uhapšenih. Donoseći takvu odluku, Kotarski komitet je imao u vidu akciju od augusta 1942.

/godine, kad je u sličnoj situaciji razmjena s Talijanima uspjela. Međutim, tada su prilike bile drugačije. To je bilo vrijeme, kada je NOP na Braču naglo bujao i kad su Talijani bili prisiljeni na ustupke. Sada je situacija bila obratna. Zato su Talijani, kad se zaista uspjelo uhvatiti talijanskog oficira, odbili partizanske uvjete zamjene. Oni afiširaju štampani proglas, u kojem obavještavaju stanovništvo, da će, ako se njihov oficir ne pusti, strijeljati sto ljudi i zapaliti selo, u čijoj je blizini oficir zarobljen.

Prestrašeni seljaci, koji su saznali, da su Talijani upravo tih dana na Korčuli strijeljali jednu grupu rodoljuba, upućuju u Kotarski komitet delegaciju, zaklinjući rukovodstvo, da pusti talijanskog oficira i spasi narod od još veće nesreće. Pod tim pritiskom Kotarski je komitet pustio talijanskog oficira na slobodu. Odmah poslije toga Talijani su strijeljali uhvaćene rukovodioce.

Mučko strijeljanje bračkih rodoljuba duboko je potreslo narod. Mnogi su govorili: »Nismo im trebali popustiti, pa makar nas svih istrijebili.«

U međuvremenu su fašisti na afričkom bojištu doživljavali teške poraze. Na istočnom frontu bilo je slično. Četvrta i Peta ofenziva u našoj zemlji već su doživjele neuspjeh. Partizanski odredi u Dalmaciji ponovno su ojačali i svakodnevno nanosili neprijatelju ozbiljne udarce. Sve to i požrtvovni politički rad aktivista utjecali jsu, da se NOP i na Braču počeo postepeno oporavljati.

Već u junu javljaju se i novi dobrovoljci za partizanske jedinice. Svi oni prebacuju se u Biokovo i tamo se bore u sastavu Biokovskog partizanskog odreda.

U ponovnom općem usponu NOP-a na otoku nadošao je i pad talijanskog fašizma. Kotarski komitet KP odmah je odlučio da pregovara s nekim talijanskim oficirima, za koje se znalo da nisu bili fašistički nastrojani. Njih se nastoji privoliti, da partizanima predaju oružje. Međutim, nijedan od njih nije pristao na taj zahtjev partizana. Tada se donosi odluka, da se talijanski garnizoni na Braču razoružaju silom. Prvi takav pokušaj izvršen je već 5. augusta na talijanski garnizon od oko 130 vojnika u Bolu.

Brački partizanski vod, ojačan izvjesnim brojem aktivista s terena (svih zajedno 30), krenuo je 4. augusta podveče iz logora Žogul, i došao iznad samog mjesta Bola.

Podijeljeni u 3 grupe borci su u noći ušli u mjesto i zauzeli položaje u podrumima zgrada, koje su se nalazile u blizini tali-

janskih kasarna¹. Tu su oni proveli ostatak noći i slijedeći dan sve" do časa kad je otpočeo napad.

Prema ranije stvorenom planu u Bolu je 5. augusta (svetkovina. Male gospe) poslije podne organiziran tradicionalni ples. Stvarajući takav plan, rukovodstvo NOP-a bilo je uvjerenom, da će i talijanski, vojnici doći da plešu. U takvoj situaciji partizanima ne bi bilo naročito teško svladati onaj dio vojnika, koji bi u kasarnama ostali kao osiguranje.

I doista, čim je ples počeo, talijanski vojnici i oficiri došli su u dvoranu, dok je u garnizonu ostalo osiguranje od usve tridesetak vojnika.

Kad je oko 9 sati uveče rukovodilac službe obavještavanja saopćio komandiru napada, da je momenat povoljan, dan je već ugovoreni znak, i grupe boraca izišle su iz podruma i otpočele napad. U prvom naletu zauzeta je samo jedna zgrada, dok je iz ostalih neprijatelj organizirao obranu. Tako se povela ogorčena borba za ostale zgrade. Poslije dvadesetak minuta žestoke paljbe neprijatelj se ipak predao. Čim su zauzete kasarne, partizani su formirali nekoliko patrola, koje su išle po mjestu i razoružavale talijanske vojnike i oficire. Kad je već garnizon bio razoružan, naišao je ploveći pored Bole jedan naoružani neprijateljski brod, na kojem je bilo 18 vojnika i dva oficira. Na njega je iz zaplijenjenih mitraljeza otvorena vatra, pa je bio prisiljen da pristane uz obalu. U ovoj borbi partizani su zaplijenili 160 pušaka, 6 teških mitraljeza i veće količine municije. Pored toga u garnizonu su bile pronađene i znatnije količine hrane. Partizani su u borbi s Talijanima imali dva mrtva i četiri ranjena borca. Među njima, pao je pogoden neprijateljskim metkom, i organizacioni sekretar Okružnog komiteta KP Srednjodalmatinskog otočja Jozo Bodlović.

U pismu od 24. augusta politički sekretar Okružnog komiteta. KP'Srednjodalmatinskog otočja Benko Matulić piše Anti Marasoviću-Mirku, članu Pokrajinskog komiteta, o razoružanju talijanskog garnizona u Bolu među ostalim i slijedeće:

»Interesirat će te prepad u Bolu. On je izvršen bez dogovora s nekim iz garnizona. Naši su organizirali ples i time izmamili veliki dio vojnika na ples i kad su bili izviješteni da Talijani plešu, naši su ruknuli iz kuća (koje se nalaze u blizini kasarne), gdje su se naši uvukli

¹ Talijanski garnizon bio je smješten u nekoliko zgrada u centru mjesta,-

još noć prije. Joze je skrivio da nisu složno jurnuli na dati znak, tako da se zabunio, nije napadao određeni objekat i htio je proći kroz jedna vrata, gdje su već ispred njega pala trojica. Jasno, pao je i on četvrti. Bio bi tu pao svaki tko bi pokušao proći. I tako je poginuo, kao da mu se sve namještalo za to. Teško ćemo ga nadoknaditi. On je bio dobar. Davalo je otpor tridesetak vojnika. Naši su sa toliko pušaka napadali. Imali smo nešto bombi i tako svih savladali dosta brzo. Naši su trebali zadržati talijanske oficire radi represalija. Talijanski vojnici na Braču silno su ogorčeni radi strijeljanja onih koji su se tobož predali u Bolu (njihovih drugova), koje je osudio vojni sud u Šibeniku. To iskorištavamo.«

Zarobljenim talijanskim vojnicima bilo je ponuđeno, da ostanu u partizanskim redovima i produže borbu protiv njemačkog fašizma. Međutim, oni su izrazili želju, da se protiv Nijemaca bore u svojoj zemlji. Zato su bili ukrcani u jedan brod i upućeni prema Italiji. Dok su bili na pučini, talijanske baterije s kopna otvorile su na njih vatru i prisilile ih, da se povrate. Nakon toga bili su otpremljeni u Šibenik, gdje su strijeljani svi oficiri i svaki treći vojnik. Partizani su strijeljali i jednog talijanskog podoficira, koji je talijanske vojnike —• zatečene za vrijeme napada u kasarni — prisilio, da partizanima pruže otpor.

Jednim dijelom zaplijenjenog oružja naoružali su se brački partizani, dok je veći dio bio upućen u Biokovo.

Vijest o razoružanju talijanskog garnizona u Bolu snažno je odjeknula ne samo na Braču, već i u čitavoj Dalmaciji. To je ujedno bio i jedini talijanski garnizon u Dalmaciji, što su ga partizani razoružali u vremenu između pada Musolinijeva fašizma i potpune kapitulacije Italije.

Čim je razoružan garnizon u Bolu, talijanska komanda izdala je proglas, da će, ako se zaplijenjeno oružje ne povрати, popaliti sva sela na otoku. Rukovodstvo NOP-a na Braču nije pristalo da povрати oružje. Tada Talijani dovode na Brač dotada najveću kaznenu ekspediciju (5—6.000 vojnika). Ta posljednja kaznena ekspedicija na Braču je potpuno spalila Selca i Novo selo, a većim dijelom spalila Bol, Pražnice, Gornji Humac i Pučišća. Osim što su palili i pljačkali Talijani su strijeljali i izvjestan broj bračkih rodoljuba, koje su pri opkoljavanju sela uspjeli uhvatiti. Samo nekoliko dana kasnije Italija je kapitulirala.

BORBA HVARSKOG NARODA U 1943. GODINI TALIJANI PALE SELA I UBIJAJU LJUDE

U drugoj polovini decembra 1942. I. vod čete »Matija Ivanić« sukobio se na cesti između Jelse i Staroga grada na položaju zvanom Vir s jednom talijanskom patrolom. U borbi, koja se razvila, ranjen je jedan talijanski vojnik, dok partizani nisu imali nikakvih gubitaka.

Provodeći represalije zbog napada partizana, Talijani su u Jelsi pohapsili nekoliko ljudi i zadržali ih u zatvoru kao taoce. Namjera im je bila, da taoce uzmu i u okolnim selima, ali se nisu usuđivali izlaziti iz garnizona. Međutim, Talijani su odlučili da strogo kazne hvarski narod, koji se u to vrijeme u svojoj ogromnoj većini bio stavio na stranu NOP-a.

2. januara 1943. g. u luci Stari grad iskrcale se iz brodova nekoliko hiljada talijanskih vojnika, među kojima veći broj crno-košuljaša. To je bila za otok Hvar već četvrta kaznena ekspedicija po redu. U zoru 3. januara Talijani su otvorili žestoku topovsku paljbu po selima Dolu i Vrbanju i u isto vrijeme krenuli trupama u pravcu tih sela. Narod je bio napustio svoje domove i sklonio se po okolnim šumama. Iz napuštenih kuća Talijani su iznosili sve vrednije predmete, krcali ih na kamione i odvozili na brodove, kojima su bili doplovili na otok. Kad su opljačkali sve, što su mogli ponijeti, stali su pucati u bačve pune vina, prošeka, ulja i rakije. Ulicama Vrbanja tekla je rijeka od 85 vagona vina, i nekoliko vagona prošeka, rakije i ulja. Poslije nego su uništili sve, što je narod te godine svojim teškim radom proizveo, počeli su da uništavaju ono, što su generacije tih sela godinama stvarale. Talijani su na kraju zapalili ta sela. U Dolu je izgorjelo 25 kuća, dok je u Vrbanju plamen progutao 126 kuća, tako da je 596 stanovnika ostalo bez krova. Vrbanj je takoreći bio potpuno uništen.

Uz pljačku i palež ubijali su i nedužne stanovnike tih sela. U Vrbanju, u šumarku pokraj sela, pronašli su Antu Vodanovića i sina mu Marka i na mjestu ih ubili, dok su Mariju Razović, dok je bježala, teško ranili. Pri ulasku u selo uhvatili su Maricu Pavičić, Jelicu Stipičić, Marka Fredotovića i Luciju Pavičić i odveli ih u internaciju. U Dolu su uhvatili i na mjestu ubili Anticu i Matiju Roić. Nepokretnu staricu Mariju Milatić zatekli su u krevetu i

zapalili je zajedno s kućom. Tog istog dana paljbom iz topova bombardirali su mjesto Vrbosku i uništili nekoliko kuća.

Na Hvaru je kod jednog dijela zaplašenog stanovništva još ranije postojalo mišljenje, da Talijane ne treba napadati na otoku, da se ne doživi sudbina onih krajeva, u kojima su Talijani već dotada, iskaljajući svoj bijes, palili sela i ubijali ljude. Takvo mišljenje naročito su širili neki bivši nacionalisti u mjestima Jelsi, Pitvama, Svirčima i Starom gradu. Talijani su za to znali. Računajući, da će raspirati mržnju naroda prema rukovodiocima NOP-a na otoku, oni, pošto su izvršili te zločine, iz aviona bacaju letke, u kojima među ostalim pišu:

»Sve smo to učinili za to, da vam dokažemo, da mora nestati vaše zajedničko življenje i vaša suradnja sa partizanima. Nažalost, suprotno želji mojih trupa mnogi nevini su platili za krivce. Moje trupe će nemilosrdno istrijebiti taj korov, kao i svakog onog, koji ga gaji i štedi. Morate pobiti, a ne pomagati partizane. To vam kažem¹ ja u ime svemoćućeg i Svevišnjeg boga i u ime kršćanske civilizacije.«

Taj letak poslužio je malobrojnim neprijateljima NOP-a na otoku, koji počinju dokazivati, kako Talijani ne bi zapalili Dol i Vrbanj, da nisu bili napadnuti na Viru. Takvim je parolama nasjeo izvjestan broj ljudi u pojedinim selima, i narednih nekoliko dana NOP na Hvaru proživljava svoje najteže dane. Neki su pojedinci otvoreno protestirali protiv prisustva vodova čete »Matija Ivanić« u pojedinim selima.

Neprijateljski elementi uspjeli su da mimo narodnooslobodilačkih odbora formiraju svoje odbore za prikupljanje pomoći pogorjalcima. Oni za svoju djelatnost dobivaju dozvolu i od samih Talijana. Na prvi se pogled činilo, da je okupator svojim vještim, potezom zadao odlučan udarac NOP-u na otoku Hvaru.

Rukovodstvo NOP-a ulaže tih dana ogromne napore, dokazujući narodu, da jedan ranjeni vojnik nije uzrok barbarskim postupcima okupatora, da samo jedinstvenost u borbi protiv neprijatelja može spasiti i narod otoka od zločina neprijatelja, da je borba protiv okupatora potrebna svagdje, pa i na otoku Hvaru. Tih su dana održani mnogi sastanci i konferencije s narodom.

¹ Letak zapovjedništva divizije Bergamo od 8. januara 1943.

Kroz kratko vrijeme velika većina tih nesvijesno zavedenih i zastrašenih ljudi uvjerala se u svoju pogrešku. Mnogi su se obraćali rukovodstvu NOP-a ispričavajući se za svoje nepromišljene postupke. Odbori za sakupljanje pomoći pogorjalcima formirani dozvolom okupatora prestali su postojati.

Rukovodstvo NOP-a poduzelo je odmah hitne mjere pomoći obiteljima, koje su ostale bez krova nad glavom. Pod rukovodstvom narodnooslobodilačkih odbora u svim selima na otoku formiraju se odbori za pomoć pogorjalcima. Ti odbori sakupljaju pomoć u novcu i materijalu i dostavljaju je Narodnooslobodilačkom fondu općine Vrboska, koji je bio dobio zadatak, da unesrećene pomogne najosnovnijim sredstvima za život.

U toj teškoj situaciji, naročito za narod nastradalih sela, došle su do punog izražaja sve one plemenite odlike, koje naš narod uvijek manifestira u presudnim časovima svoga opstanka. Tako se prikupljanje pomoći za pogorjelce pretvorilo u općenarodnu brigu na otoku Hvaru. Bilo je primjera da su ljudi odvajali veći dio svoje pokretne imovine i davali je postradalima. Nije bilo obitelji, koja nije makar i skromnim sredstvima pridonijela, da se ublaži teško stanje postradalog stanovništva. Tako su pored novca bile sakupljene znatne količine hrane, odjeće, obuće, namještaja, posteljine, kuhinjskog posuđa i drugo.

U izvještaju¹ Općinskog NOO Vrboska za mjesec januar govori se, da je saldo kase Narodnooslobodilačkog fonda ove općine 106.665 kuna, pa se odmah zatim dodaje:

»Suviše je prikupljeno za ovaj mjesec za pogorelce novca 307.826 kuna, što je dano komisiji² na raspolaganje...

... Hrana primljena za komisiju, koja raspodjeljuje pogorelcima iz raznih mjesta i razna hrana iznosi 19.712 kg. Ova hrana je skoro sva podijeljena pogorelcima. Popis robe, postelja, posteljine, kuhinjskog posuđa i. t. d. još nije moguće bilo napraviti, zato će se uračunati idući mjesec...«

Videći, da su svojim tumačenjem razloga paljenja Vrbanja i Dola bili u izvjesnoj mjeri poljuljali jedinstvo masa, Talijani 21. januara dovode na otok novu vojnu ekspediciju, ali ovaj put s drugim namjerama. Oni obilaze sela i sazivlju zborove, na kojima talijanski oficiri tumače narodu, da ga oni ne će dirati, ako njih

¹ Original u KK KP Hvar.

² Misli se na odbor za traženje pomoći pogorjalcima.

partizani ne budu napadali. Međutim, narod više nije nasjedao tim vještim trikovima fašista. I na same zborove došao je neznatan broj ljudi, većinom onih, koje je ekspedicija zatekla u selu, a vojnici ih kupili po kućama i dovodili na mjesto zbora.

KAMPANJA »ZIMSKE POMOĆI« BIOKOVSKIM PARTIZANIMA.

Na snabdijevanje pogorjelaca ide velik dio prikupljenih sredstava i hrane na otoku. Kako se upravo u to vrijeme na Biokovu. vrše pripreme za formiranje IV. dalmatinske brigade, Komanda biokovskog područja obraća se Kotarskom NOO Hvar tražeći, da se povećaju pošiljke hrane i odjeće za vojsku. Ekonomska iscrpljenost hvarskih sela već u to vrijeme ozbiljno se osjećala. Kotarski NOO našao se pred teškim problemom. Rukovodstvo NOP-a došlo je na ideju, da organizira kampanju »zimске pomoći«. U letku,¹ koji je tom prilikom upućen narodu hvarskih sela, pisalo je i slijedeće:

»Mi koji živimo uz topla ognjišta u svojim kućama, nekad manje,, nekad više siti, mi koji mirno spavamo u svojim krevetima, sjetimo se onih, koji drhću u snijegu s puškom u ruci, sjetimo se onih koji liju svoju krv i za nas kao i za sebe. Sjetimo se naših sinova i kćeri, naše braće i sestara koji prolaze kroz sve užase zime i borbi. Sjetimo se onih čiji su domovi popaljeni, čija su imanja opljačkana, opustošena....

Rodoljubi otoka Hvara!

Naš otok ima slavnu prošlost i mi joj se ne smijemo iznevjeriti ni sada... Budimo svjesni i odazovimo se plemenito na apel »Zimske pomoći« kad nam njeni predstavnici pristupe i potvrdimo svoje rodoljublje i ljubav za slobodom, koja je uvijek bila i ostaje najveće blago.«

I ponovno je hvarski narod otkidao od svojih malih zaliha dajući za partizane. U zimskoj kampanji bilo je sakupljeno 150 kvintala razne hrane, izvjesna suma novca i znatne količine odjeće. Najveći dio prikupljenih sredstava upućen je u Biokovo.

Iznalazeći načine, da se dođe do što većih količina namirnica, Kotarski NOO obraća se hvarskim trgovcima pozivajući ih, da Narodnooslobodilačkom fondu prodaju na dug izvjesne količine hrane s tim, da se taj dug plati, kad završi rat. U svom izvještaju²

¹ Original u K K KP Hvar.

² Original u KK KP Hvar.

od 17. februara 1943. godine Općinski komitet KP Jelsa piše Okružnom komitetu KP Srednjodalmatinskog otočja među ostalim i ovo:

»S obzirom što je u toku januara trebalo izvršiti veće nabavke za vojsku, Narodno oslobodilački fond općine ima duga kod različitih trgovaca u mjestu Jelsa oko 240.000 kuna. U toku januara prikupljeno je 141.000 kuna, a po izdacima za vojsku, za žrtve reakcije i partizanske obitelji, saldo ostaje 10.400 kuna. Dug Narodnooslobodilačkog fonda, isplatit će se nakon rata.«

Tokom januara i februara upućeni su novi hvarski dobrovoljci preko mora u Biokovo. U nekoliko grupa otišlo je ukupno oko 200 boraca. Talijani su saznali, da hvarski rodoljubi masovno odlaze u partizane na kopno. U nastojanju, da onemoguću njihovo prebacivanje preko kanala, u Bogomolje — centar prikupljanja partizana — upućuju novu kaznenu ekspediciju. Upravo u to vrijeme u Bogomolju se nalazilo oko 100 dobrovoljaca spremnih za prebačaj, četiri teška ranjenika dovedena s Biokova i 150 kvintala hrane, koja se prvom vezom upućivala u Biokovo. Rukovodstvo NOP-a saznalo¹ je svega nekoliko sati prije dolaska ekspedicije za namjere Talijana. Hitno je izdano naređenje, da se ljudstvo i materijal prebace u pravcu Gdinja. Kaznena ekspedicija iskrcala se u noći 19. januara u luci Bristova u jačini od 2.000 vojnika. U prvo svitanje Talijani su opkolili selo, koje su stanovnici napustili. Ne našavši nikoga, opljačkali su seosku imovinu, a kad su napuštali mjesto zapalili su kuću prvoborca Frane Radovančića-Bilca.

Kada je ekspedicija otišla, u Bogomolje se ponovno okupilo ljudstvo i materijal, nakon čega je sve bilo prebačeno preko mora u Biokovo. Svi ti hvarski dobrovoljci ušli su u sastav IV. dalmatinske brigade, koja se tih dana formirala u malom planinskom zaseoku šošićima u vrhu Biokova.

I poslije odlaska te zadnje veće grupe boraca na kopno glavna aktivnost rukovodstva NOP-a na otoku Hvaru i dalje se sastojala u mobiliziranju i otpremanju novih dobrovoljaca u partizane. Zadnjih dana mjeseca februara bila je spremna jedna nova grupa od oko 150 dobrovoljaca da napusti otok. U isto vrijeme dobiveno je naređenje Komande biokovskog područja, da se i na Hvaru provede mobilizacija ljudstva za partizanske jedinice.

I upravo u času, kad su već bile izvršene posljednje pripreme, da se mobilizacija provede, došlo je novo naređenje: da se mobilizacija obustavi i za jedno vrijeme ne upućuju novi borci na kopno.

Takvo naređenje uslijedilo je nakon novih događaja, koji su se u to vrijeme zbivali na područjima Livna i Imotskog. Četvrta neprijateljska ofenziva bila je u punom jeku. Okupator, ustaše i četnici već su bili prodrli na dotadašnji oslobođeni teritorij i zauzeli Livno, Duvno i Imotski. Glavnina NOV Jugoslavije, a s njom i Deveta dalmatinska divizija, krčila je sebi put u pravcu Neretve. Tako je Biokovo ostalo odsječeno, i nije bilo poželjno, da na njemu u takvoj situaciji bude veći broj partizana.

Tih se dana očekivao neprijateljski napad i na samo Biokovo. Predsjedništvo Oblasnog NOO-a za Dalmaciju u dogovoru sa Štabom Biokovsko-partizanskog odreda upućuje na otok Hvar sve teže ranjenike, a nešto kasnije i one lakše i bolesnike. U dopisu¹ Predsjedništva Oblasnog NOO-a kotarskim NOO Brač, Hvar i Vis od 5. marta 1943. godine pored ostalog piše:

»Usljed ofenzive okupatora, ustaša i četnika kao i protuofenzive Narodnooslobodilačke vojske, koje su u punom jeku, naše vojne vlasti nisu bile u stanju da u takvoj situaciji u jeku borbe izvrše raspodjelu svih novomobiliziranih boraca. Usljed ovoga mnogi novomobilisani su vraćeni svojim kućama. Tim u vezi stavljamo vam do znanja slijedeće, da bi znali postupati:

a) Učinite tačan popis svih onih novomobilisanih, koji su se povratili svojim kućama i razloge zbog čega su se povratili.

b) Upozoriti sve koji su se povratili kućama, da oni nijesu riješeni vojne obaveze, već da su pušteni kućama privremeno na dopust od 20 dana nakon čega imaju da se prijave svojim NO-ima, koji će dobiti upute što da rade i kamo da ih upute.

c) Tačan popis svih mobilisanih koji su se vratili poslati Predsjedništvu NOO Dalmacije.

2) Na Brač i Hvar dolaze 15 ranjenih partizana. Neka im se narodnooslobodilački odbori pobrinu, za smještaj i ishranu. I sami ranjenici nose nešto hrane.«

PARTIZANSKA BOLNICA NA HVARU

I ranije, prilikom većih neprijateljskih napada na Biokovo, prebacivani su brodovima preko kanala na otok Hvar pojedini teži ranjenici. Njih je narod hvarskih sela s ljubavlju prihvaćao, nje-

¹ Original u KK KP Hvar.

govao i čuvao od neprijatelja. U početku je sve ranjenike liječio dr. Krsto Rudan iz Bogomolja na Hvaru (poginuo u Petoj ofenzivi). Iako bez potrebnih instrumenata, često je nad težim ranjenicima vršio i kirurške zahvate.

Novu grupu od 15 biokovskih ranjenika rukovodstvo NOP-a smjestilo je u selu Gdinju, u kojemu je, u zaseoku Banovi dvori, bila organizirana prva bolnica. Kako je dr. Rudan bio potrebniji partizanskim jedinicama na kopnu, kamo je pred početak IV. neprijateljske ofenzive i pošao, liječenje ranjenika u Gdinju preuzima dr. Zdravko Batistić, liječnik iz Blata na Korčuli.

Kad su stigli ranjenici, na Hvaru se povela nova široka akcija sakupljanja hrane, lijekova i drugih potrepština za ranjene borce. Na tom zadatku naročito se bila angažirala organizacija AFŽ-a. Sakupljene su znatne količine prošeka, jaja, sira, mlijeka i lijekova. Radi čuvanja ranjenika u Gdinju je bila organizirana stalna straža. Na isturenim vidilicama straža je boravila danju i noću i motrila na sve prilaze, koji su vodili mjestu. U čuvanju straže učestvovali su svi odrasli i zdravi stanovnici sela Gdinja.

Da se partizanska bolnica nalazi na istočnom dijelu otoka, za stanovnike Hvara nije bila nikakva tajna. Pa ipak okupator nikad nije saznao, da ona postoji. To je bio rječit dokaz čvrste odanosti hvarskog stanovništva Narodnooslobodilačkom pokretu.

Tako su, počevši od marta 1943. godine, iz Biokova neprestano upućivani na otok Hvar svi teži ranjenici i bolesnici. Kada je bolnica u Gdinju postala premalena, da primi sve nove ranjenike, rukovodstvo NOP-a poduzelo je mjere za osnivanje još jedne bolnice na otoku. Nova bolnica za ranjene »Biokovce« osnovana je na zapadnom dijelu otoka, u selu Velom Grablju, u kući Alviža Zaninović. Krevete, dio posteljine i posuđe za bolnicu osigurao je Općinski NOO Hvar, preuzevši te stvari iz nekoliko ljetnikovaca u gradu. Ostali dio potrebnog materijala davao je narod hvarske općine.

I ranjenici, koji su se smještali u bolnicu u Grablju, pristizali su brodovima u skrovite uvale istočnog dijela otoka. Odatle ih je NOP-u do kraja odana hvarska omladina na nosilima prenosila duž čitavog otoka sve do Velog Grablja, koje je od mjesta iskrcavanja bilo udaljeno oko 50 kilometara.

Za liječenje tako velikog broja ranjenika u hvarskim partizanskim bolnicama nije bio dovoljan jedan liječnik. Zato ruko-

vodstvo NOP-a na tom poslu angažira dra- Bratanića iz mjesta Vrbanja, pa i sam dr. Brida Vojtjeh, liječnik, iako već oronuo i u godinama, odlazi iz Jelse, u kojoj se nalazio talijanski garnizon, do pojedinih ranjenika i pruža im liječničku pomoć.

• NOVE POŠILJKE HRANE ODLAZE ZA BIOKOVO

Pitanje ishrane Biokovskog partizanskog odreda naročito je postalo teško krajem aprila i početkom maja 1943. Narod biokovskog područja, koji je već drugu godinu davao najveći udio u prehrani biokovskih partizana, bio je već potpuno iscrpio svoje* zalihe. Mnogim obiteljima na oslobođenom dijelu Makarskog Primorja zaprijetila je glad. Pred rukovodstvo NOP-a u planini Biokovu postavila se alternativa: pronaći mogućnost ishrane i ostati u Biokovu, ili se s glavninom odreda probiti u pravcu Bosne. U toj dotada najtežoj situaciji donesena je odluka: obratiti se još jedamput hvarskom narodu, koji i sam već u to vrijeme oskudijeva u hrani, ali je još uvijek u povoljnijoj situaciji od naroda Biokova.

Pošto se upoznao s ozbiljnošću situacije, Kotarski NOO Hvar je hitno sazvao sastanak svojih članova. Poslije kratkog dogovora bilo je odlučeno, da po jedan član Kotarskog NO-a pođe u sela, koja ekonomski bolje stoje, da održi masovni sastanak s narodom, na kojemu će prikazati pravu situaciju, u kojoj se našao Biokovski partizanski odred. Na tim sastancima narod je govorio:

»Dok budemo imali mi, im^t će i oni!«

Nije bilo obitelji, koja nije dala nešto od svojih inače oskudnih zaliha hrane. Još istog dana, kad je hrana sakupljena, karavana od 100 mula krenula je u Bogomolje. Te iste noći polovina hrane prebačena je Biokovskom partizanskom odredu, dok je ostatak prebačen slijedeće noći.

Kad su krajem juna 1943. godine Talijani poduzeli novu ofenzivu na biokovske partizane, na Hvar se pred najezdom neprijatelja prebacuje 60 novih ranjenika i bolesnika i nekoliko stotina staraca, žena i djece iz Makarskog Primorja. Prebacivanje tolikog broja ljudi na otok, dok talijanske torpiljarke patroliraju duž kanala, iziskivalo je ogromne teškoće. Prijetila je ozbiljna opasnost, da ih neprijatelj otkrije i pohvata ili na pučini uništi. Prebacivanje

je izvršeno noću, i to tako, da je naoružani partizanski brod »Pionir« odtegnuo nekoliko ribarskih lađa, u koje se bilo ukrcalo izbjeglo stanovništvo.

Narod istočnih hvarskih sela: Gdinja, Zastrazišća i Poljica prihvatio je izbjegle stanovnike Makarskog Primorja, dijeleći s njima sve, što je imao, počevši od ležaja do zadnjeg zalogaja hrane. To je bio razlog, da su se primorci u hvarskim selima osjećali kao kod vlastite kuće.

NOVI USPJESI NOP-a NA KORČULI 1943. GODINE

Krajem 1942. vi početkom 1943. godine Narodnooslobodilački pokret na Korčuli doživljava novi snažni zamah u svom dvogodišnjem razvitku. Bio je to rezultat najnovijih savezničkih pobjeda, velikih uspjeha Narodnooslobodilačke vojske na području zapadne Bosne i svih krajeva zemlje, ali i uspjeha, koje su u posljednje vrijeme postizale organizacije NOP-a na Korčuli i Korčulanska partizanska četa.

Naročiti odjek imala je akcija na Gradini, nakon koje talijanski kamioni ne saobraćaju korčulanskim cestama, niti Talijani izlaze van svojih garnizona. Kroz sela nesmetano prolaze partizani, koje narod očekuje i poziva u svoje domove. Svakodnevno i otvoreno održavaju se sastanci organizacija NOP-a, javno se prikuplja hrana i odjeća za nove borce.

24. decembra u Smokvici je održan masovni javni zbor, na kojemu su okupljenom narodu govorili Marin Cetinić, sekretar Kotarskog komiteta KP, i Bogdan Pecotić, predsjednik Mjesnog narodnooslobodilačkog odbora. Na kraju zbora narod je dizanjem ruku izabrao novi Narodnooslobodilački odbor. Zbor naroda javno je održan i u mjestu Babini, a slični zborovi i masovni sastanci održavali su se tih dana i u drugim mjestima na otoku.

U takvom općenarodnom raspoloženju javljaju se desetine novih dobrovoljaca za odlazak u partizane. Motorni leut, kcji svake druge večeri saobraća na vezi Korčula-Hvar, odvedu sve češće grupe korčulanskih dobrovoljaca do Bogomolja na Hvaru, odakle hvarskom vezom produžuju za Biokovo.

Međutim, taj nagli porast oslobodilačkih snaga bio je i na Korčuli poremećen događajima, koji su nastali nakon početka IV. neprijateljske ofenzive. Naime, početkom marta uslijed nadiranja neprijateljskih trupa prema Livnu i Imotskom pojedini borci, koji su pred kratko vrijeme iz Korčule bili pošli u Biokovski partizanski odred, vraćaju se ponovno na otok. Neki od njih, pogodeni teškoćama, kroz koje su prošli, pronose glasove o stradanju partizanske vojske, što unosi nemir u korčulanska sela.¹ Talijani vješto iskorišćuju nastalu situaciju i preko nekolicine svojih špijuna proturaju nove parole o uništenju Narodnooslobodilačke vojske.

Rukovodstvo NOP-a na otoku dalo je nalog Korčulanskoj četi, da uhvati i likvidira omražene špijune Ivana Vlatka-Bučića i Franu Boglića-Breha. Grupa boraca Korčulanske partizanske čete sačekala je na cesti Blato—Vela Luka kamion, kojim su se vozili ovi špijuni, uhvatila ih i provela u partizanski logor Hotinu. Međutim u noći su zbog nebudnosti stražara obojica pobjegla u talijansku kasarnu.

Istog dana uveče kaznena ekspedicija Talijana, predvođena Bučićem i Brehorn. doplovila je parobrodom »Sitnica« u luku Prigradica i odmah krenula u predio Hotina. Rano u zoru Talijani su nedaleko od partizanskog logora primijetili i opkolili jednu poljsku kućicu, u koju su se upravo te noći bili sklonili partizani Prime Bačić - Bufalo, Miloš Marinović i Ante Bačić - Baćac. Bježeći iz kućice, naišli su na zasjedu, i sva trojica bila su na mjestu ubijena. Taj je događaj još više uzbudio ionako zastrašeni narod.

Međutim, partijska organizacija, organizacije SKOJA i AFŽ-a nisu prezale, da i u tim danima momentane deprimiranosti i nespo kojstva dostojno proslave 8. mart, borbeni dan žena. U svim mjestima na otoku bile su tim povodom ispisane parole, kojima se poziva narod, da ne nasjeda lažima okupatora, da čvrsto zbije svoje redove i ustraje u borbi, jer samo tako može sačuvati svoje

¹ Broj demoraliziranih boraca, koji su se tada vratili na otok, a zatim pošli svojim kućama, bio je neznatan. To pokazuje najbolje i primjer dobrovoljaca iz mjesta Lumbarde. Njih tridesetak omladinaca i omladinki su u samom početku marta krenuli za Biokovo. Upravo kada su u uvali Babinjske lokve očekivali brod, da se prebace preko mora, dobivena je direktiva, da se privremeno u Biokovo ne upućuju dobrovoljci. Svi Lumbardani vratili su se u svoje selo i pričali narodu o svom putu, ali Talijani nisu nikada otkrili partizansku vezu u uvali Babinjske lokve. Narod, privržen do kraja NO borbi, ljubomorno je čuvao partizanske tajne, pa i ovaj primjer rječito o tome govori.

domove i živote. U parolama su se posebno pozivale korčulanske žene, da se ugledaju na prve žene borce, koje su napustile rodni otok i otišle da se bore širom zemlje, na one, koje su dotada i na otoku pokazale divne primjere požrtvovanja i hrabrosti.¹

Parole ispisane po zidovima korčulanskih mjesta bile su povod za nove talijanske represalije i hapšenja rodoljuba. U Lombardi su Talijani uhvatili istaknutog mladog kipara Ivana Lozicu, Stipu Šestanovića, Niku Kršinića, Antu Jurjevića, Ivu Nobila i Vicka Padovana. 19. dana u fašističkom zatvoru bili su podvrgnuti strahovitom mučenju, ne bi li odali svoje drugove, pokazali veze s partizanskom četom. Kada su na njima bile izredane sve fašističke mučilačke metode, a oni nisu odavali ni riječi, u osvit zore 27. marta Talijani prvu četvoricu odvođe na mjesno groblje, gdje ih strijeljaju.

Nove žrtve, pale neposredno nakon stradanja trojice boraca u predjelu Hotina, još su jednom duboko potresle korčulanski narod. Za to vrijeme fašisti iz lokalnih garnizona, ohrabreni općom ofenzivom svojih trupa protiv jedinica NOV na kopnu, razmiljeli su se otokom terorizirajući stanovništvo. Najčešće su u rano jutro opkoljavali sela, a zatim bi dijelom vojnika upadali u kuće, pljačkali kućne predmete i odvodili u garnizone nedužni narod. Naročito grubo zlostavljali su obitelji poznatijih partizana, a u Blatu, Smokvici, Čari i Zrnovu palili su im kuće. Tih dana Talijani po zidovima lijepe plakate, u kojima se prijete, da će svakoga onoga, koji vidi, a ne prijavi partizana, strijeljati na mjestu. Bili su to teški dani za korčulanski narod. Ni partizanska četa u nastaloj situaciji ne izyodi oružane ni druge akcije.

Nastali zastoj u razvoju NOP-a na otoku Korčuli traje tokom cijeloga mjeseca aprila i maja. Kroz to su vrijeme jedinice NOV, pošto su uspješno pobile neprijateljski obruč u V. ofenzivi, pobjedonosno nastupale prema Bosni oslobađajući nove teritorije, sela i gradove. Sredinom juna sastao se Kotarski komitet, da bi anali-

¹ Među ostalim primjerima požrtvovanja i hrabrosti korčulanskih žena vrijedno je zabilježiti ovaj: početkom marta Talijani su saznali za položaj, na kojemu se nalazio račiški partizanski logor. U ranu zoru oni su najprije opkolili čitav okolni prostor, a zatim oko logora počeli stezati obruč. Videći, da će partizani biti opkoljeni i uništeni, članica AFŽ-a Marija Unković iz Račišća provukla se kroz talijansku liniju, popela se na vrh jednog kamena i uz cijenu života stala vikati: »Bježite, drugovi, opkolili su vas fašisti!«. U logoru se tada nalazilo nekoliko partizanki, koje su se, čuvši Marijino dovikivanje, uspjele izvući. Talijani su za Marijom Unković otvorili mitraljesku vatru i ona se jedva uspjeła spasiti.

zirao nastalo stanje. Na sastanku je bilo istaknuto, da je izvanredno teška situacija za protekla dva mjeseca prouzrokovala zastoje u razvitku NOP-a, ali da je moguće, naročito nakon posljednje uspješne protuofenzive jedinica NOV na kopnu, ponovno i još jače zatalasati redove NOP-a, otpočeti s novim akcijama protiv fašističkog okupatora na otoku. Korčulanskoj četi izdano je naređenje, da svojim vodovima krene u okolna izviđanja i napadne okupatora, gdje ga sretne.

Jedan vod od 11 boraca s komandiranjem čete Ivanom Matićem na čelu krenuo je 21. juna u pravcu istočnog dijela otoka. Istog dana, dok su prolazili pored Care, partizani su obaviješteni, da je u mjesto došla jedna patrola od 12 talijanskih karabinjera. Na putu između Care i njene luke Zavalatice na južnoj strani otoka partizani su zauzeli položaj. Kad su Talijani naišli, partizani su ih napali puščanom vatrom i na mjestu ubili nekoliko karabinjera. Ostali su zauzeli položaje i odgovorili vatrom, od koje su bila ranjena dva partizanska borca. U borbi, koja je trajala petnaestak minuta, ubijeno je sedam karabinjera, dvojica su bila ranjena, dok su ostali uspjeli umaći. Partizani su zaplijenili 7 pušaka, 7 pištolja i ostalu karabinjersku vojnu opremu.

Nakon napada partizana na karabinjere u blizini Care Talijani su izvršili dotada najveće represalije nad stanovništvom otoka Korčule. Talijanska komanda naredila je trupama upućenim u kazneni pohod, da za svakog ubijenog karabinjera strijeljaju osam uhvaćenih osoba.

Tenente colonello Carlo Lazzeri, komandant jedinica, koje su opkoljavale sela i u njima vršile strijeljanja, u svom izvještaju¹ od 25. juna 1943. komandi vojnog sektora Metković među ostalim piše:

»Na dan 23. juna: pošto je u 8 časova u Brna izvršeno iskrcavanje sa tri broda, snage koje su učestvovalе u operaciji, produžile su, u dvije kolone, prema Gradini.

Prva kolona (sa desna) kojom sam je komandovao, očistila je teren mjesta koja se nalaze s obje strane konjske staze i puta Brna—Gradina, ostavljajući s desna naselje Smokvica.

Druga kolona (sa lijeva) koju je sačinjavalo policijsko odjeljenje pojačano jednim vodom strijelaca pod komandom kapetana Roncoroni, pošla je iz Brna u Gradinu prema slijedećem pravcu kretanja: Brna

¹ Original u arhivi V. I. I., Bgd.

k. 291—k. 333 —) s jednim upadom u Hotimlje — istočne padine brda Kom — Gradina.

U žoni Gradina, tačno u mjestu gdje su ležali ostaci polomljenog kamiona,¹ u 12 časova su se srele ove dvije kolone i ona Koja je dolazila iz Blata.-«

Talijanski komandant dalje opisuje kretanje svojih jedinica i njihov dolazak u mjesto Smokvicu pa nastavlja:

»Na groblju u Smokvici primijetili smo pet grobova koji su nedavno iskopani.

Prema dobivenim obavještenjima saznali smo, da su u njima pokopani posmrtni ostaci pet lica, koja je prethodnog dana strijeljao poručnik kr. karabinjera, komandir stanice u Veloj Luki dok se vraćao, po naređenju koje sam mu ja izdao, iz Care u Velu Luku sa jednom grupom kr. karabinjera i jednim vodom iz 7. čete.

Strijeljana su također i tri lica iz Smokvice koja su se nalazila u korčulanskom zatvoru, a za koja je utvrđeno da su pristalice partizana.

Po izlaganju gornjega, odlučeno je da se ne upotrebljavaju druge represivne mjere protiv stanovnika Smokvice iz koje je već prolivena krv 8 ljudi.

Dalje se saznalo da je poručnik komandir stanice kr. karabinjera iz Vele Luke strijeljao 8 osoba i to četiri iz Vele Luke i 4 iz Blata koje su bile pristalice partizana i zadojene komunističkim idejama...

Na dan 24. juna

Snage pod mojom komandom, podijeljene u dvije kolone, krenule su u zoru prema Cari da bi sa sjevera i sa juga obuhvatile naselje i na taj način onemogućile stanovništvu da bježi. Ta operacija je imala potpuni uspjeh...

Po završetku ove operacije, stanovnici iz Care su prikupljeni pomoću jednog telala slavljenog nam na raspoloženje od strane seoskog glavarara, da bi se tako utvrdilo da li među njima ima još neko sumnjivo lice.

Na kraju je odlučeno da se strijelja osam lica koja su optužena da pomažu partizane ...

Kolona je zatim produžila kroz vrlo težak teren i pod vrlo visokom temperaturom, stigavši u Račišće u 19.30 sati.

Utvrđeno je da su iz ovog zadnjeg mjesta odsutna sva sumnjiva lica.

Naknadno ću, kroz nekoliko dana, izvršiti novi upad u pomenuto mjesto, gdje ima opasnih elemenata koje treba strijeljati...

¹ Kamion uništen zajedno sa talijanskim vojnicima u njemu u partizanskom napadu od 4. XI. 1942. g.

Dalje stavljam do znanja da je lokalna komanda čete kr. karabinjera primila naređenje od Guvernera Dalmacije da se broi strijeljanih mora popeti na 56, tako da za svakog poginulog karabinjera bude strijeljano po 8 osoba.

P. pukovnik komandant
Carlo Lazzeri s. r.

za tačnost prepisa¹
Načelnik štaba

p. pukovnik Gioacchino de Martino
De Martino s. r.

Najveći broj osoba Talijani su strijeljali u Čari (13 ljudi), dok su ostale fašisti pokupili i strijeljali u Blatu, Veloj Luci, Smokvici, Račišću i Žrnovu. Međutim, za razliku od ranije, kada su talijanske represalije donosile strah i potištenost, nova brojna strijeljanja nedužnih ljudi izazvala su silan revolt korčulanskog naroda. Udvostručenim snagama ljudi su prionuli uz zadatke NOP-a: daju za borbe od posljednje odjeće, hrane i lijekova, prenose na mazgama materijal, koji se upućuje s otoka, organiziraju se danonoćne seoske straže, koje u slučaju nailaska okupatora obavještavaju narod, da se skloni, sva je omladina spremna da učestvuje u kurirskoj i drugim službama organizacija NOP-a.

Naročito je oživio politički rad organizacija NOP-a, u čemu se naročito ističu organizacije USAOH-a i AF2-a. U tom općem poletu, koji tih dana ponovno doživljava Narodnooslobodilački pokret na Korčuli, nadošao je pad Mussolinijeva fašizma. U narodu je zavlдало neopisivo oduševljenje. Dok se po bregovima pale vatre, ljudi se međusobno grle, u mjestima, gdje nije bilo okupatora, sav je narod izišao na ulicu, čuju se oslobodilačke pjesme i parole, aktivisti NOP-a u selima govore narodu.

Idućih dana desetine novih dobrovoljaca, naročito omladine, javljaju se za odlazak u partizane. I dok jedan manji broj ostaje u Korčulanskoj četi, većina njih bila je upućena u Biokovski partizanski odred.

Talijani budno prate razvoj situacije. Plašeći se općenarodnog pohoda na svoje garnizone, odlučili su intervenirati. Sakupili su sve raspoložive vojne snage na otoku i u kolonama, koje upućuju iz Korčule, Vele Luke i Blata, počinju pretresati predjele, za koje drže da se u njima nalaze partizani. U prolazu te kolone opkolja-

¹ Original u arhivi V. I. I. — Beograd.

vaju pojedina mjesta i za svakim, koji se pokušava spasiti bijegom, pucaju. Ljude, što bi ih uhvatili, odvodili bi pred oficire, koji su im prijetili internacijom i smrću. Napuštajući sela, redovito su kao taoce odvodili veće ili manje grupe ljudi grozeći se sakupljenom narodu, da će u slučaju novih partizanskih akcija svi oni biti strijeljani.

U svom radiogramskom izvještaju Šestom armijskom korpusu od 2. VIII. 1943. oficir centra obavještajne službe na Korčuli kapetan Giovanni Toini javlja:

»Jutros je povodom obavještenja o prisustvu partizana u mjestu Žrnovo izvršena u zoru operacija iznenađenja. Partizani nisu pronađeni. Uhapšeno je i odvedeno u Korčulu 17 lica kao taoци. Istraga je u toku. Kapetan Toini.«¹

Upravo tih dana prve polovine augusta 1943. u predjelu Rasoha bila je održana kotarska partijska konferencija, na kojoj su razmotreni posljednji događaji, u prvom redu pad Mussolinijeva fašizma. Delegati na konferenciji isticali su veliko oduševljenje, kojim sav narod, i pored najnovijeg okupatorskog terora, učestvuje u izvršavanju svakodnevnih zadataka NOP-a. Imajući u vidu mogućnost skore kapitulacije Italije, konferencija je pred sve delegate, a preko njih i partijske organizacije, postavila nove zadatke, ukazala im na potrebu stalne budnosti i spremnosti, da se snađu u svim situacijama, koje će neminovno donijeti očekujući događaji.

Vraćajući se s konferencije u Rasohi, jedna grupa delegata upala je 12. VIII. u predjelu Pupnata u zasjede talijanske kolone, koja je toga dana pretraživala ovaj teren. Na mjestu su bili ubijeni delegati Tugomir Matić, Ante Silić i Ivan Foretić.

U izvještaju² od 12. VIII. 1943. g. komandi VI. armijskog korpusa talijanski obavještajni oficir kapetan Giovanni Toini piše:

»Jutros je izvršena jedna operacija čišćenja u zoni Pupnat, gdje je, iz raznih izvora, naznačeno prisustvo partizanske grupe iz Račišća.

Kolone koje su stigle iz Kneza, Žrnova i Pupnatske luke (ZR-GS) sačinjavali su izviđački vodovi, 6. četa i jedan formacijski vod iz II/193-eg, pojačani sa 8 karabinjera.

¹ Original u arhivi V. I. I. — Bgd.

² Original u arhivi V. X. I., Bgd.

Očistivši teren između pomenutih mjesta, kolone su se stežući obruč, uputile u Pupnat na čijoj je sjevernoj periferiji otkriveno pet partizana, od kojih su, poslije kraće, ali oštre unakrsne pušćane vatre i bacanja ručnih bombi, tri ubijena na mjestu, dok je ostaloj dvojici, od kojih je jedan sigurno ranjen, i pored neposrednog gonjenja, uspjelo da zavaraju svoje tragove u gustom šiblju granične zone.

Dva od tri ubijena partizana identifikovana su kao poznati partizani: Matić Tugomir Markov iz Račišća i Silić Antonio Matejev iz Račišća, dok je treći ostao još uvijek nepoznat...«

U svom izvještaju¹ komandi VI. armijskog korpusa od 15. VIII. 1943. g. kapetan Giovanni Toini među ostalim javlja:

»Po opkoljavanju zone, u mjestu Pokolić (VK-GZ) su uhvaćena dva nenaoružana ustanika, koji su, protivno onome što je javljeno gore pomenutim telegramom, još uvijek živi i zatvoreni u zatvoru Vela Luka. Jedan od dvaju zarobljenika je neki Balić Olić Nikola Marjanov iz Vele Luke, koji se već ranije nalazio u korčulanskom zatvoru odakle je i pobjegao.

Za vrijeme iste operacije ubijena su dva lica iz Vele Luke, koja su se, na poziv da stanu, dala u munjevito bjekstvo.

U operaciji je uzeo učešće dio pješaka, karabinjera i finansijskih stražara i garnizona Vela Luka, kao i, 25 artiljeraca sa kote 40.«

Međutim, sve te racije, ubistva i progoni nisu mogli zaplašiti korčulanski narod, skrenuti ga s puta oslobodilačke borbe. Naprotiv, nove žrtve ulijevale su mu na tom putu nove snage za daljnje napore i pregaranja, ali i za nove pobjede, s kojima je išao u susret skorog kapitulaciji Italije.

OTOK VIS U 1943. GODINI

Narodnooslobodilački pokret na otoku Visu ulazio je u 1943. godinu sa zavidnim rezultatima postignutim u borbi protiv talijanskog okupatora. Što se rat više bližio kraju, narod je još jace osjećao neminovnost skorog poraza fašizma, čija vojska na svim frontovima trpi poraz za porazom. Naročito značajne za porast borbenog morala bile su pobjede NOV, koja u to vrijeme drži veliki oslobođeni teritorij od Bihaća na sjeveroistoku do Neretve

¹ Original u arhivi V. I. I., Bgd.

na jugu. Od Biokova do Livna preko oslobođenog teritorija prolaze tih dana i viški dobrovoljci, da bi tamo ušli u sastav proslavljenih proleterskih jedinica Narodnooslobodilačke vojske.

U nastalom općem poletu u razvitku snaga NOP-a i narod otoka Visa, ujedinjen na zajedničkom zadatku protjerivanja okupatora i oslobođenja zemlje, ulaže nove napore u ostvarenju tih ciljeva.

Iako je Vis znatno udaljen od kopna, a time i od predjela snabdijevanja, narod otkida i posljednje od minimalnih zaliha hrane i daje za partizane. Veći dio sakupljene hrane i drugog materijala upućuje se Biokovskom partizanskom odredu. Politički život na otoku početkom 1943. g. naročito je živ. Rukovodioci NOP-a obilaze mjesta i već u to vrijeme u selima Viškog polja drže masovne sastanke, na kojima tumače narodu najnovije vojno-političke događaje i postavljaju nove borbene zadatke. U to vrijeme javljaju se novi dobrovoljci za partizanske odrede na kopnu. Međutim, s nadolaskom IV. neprijateljske ofenzive veza s kopnom bila je prekinuta. Da ne padnu neprijatelju u ruke, dobrovoljci se prebacuju na otočić Sv. Andrija, gdje ostaju sve do maja, kada je veza s kopnom ponovno uspostavljena, te su dobrovoljci upućeni preko mora.

Zbog takvog razvoja situacije Talijani na otoku bijesne. Još krajem 1942. g. na Vis su bila dovedena nova pojačanja crnokošuljaša i karabinjera sa zloglasnim karabinjerskim oficijem De Marchijem na čelu. Pod njegovim rukovodstvom otpočinje dotada najžešći fašistički teror nad viškim stanovništvom. Prilikom dizanja ili spuštanja talijanske zastave fašisti su udarali sve one, koji bi se zatekli, a nisu podigli ruku na fašistički pozdrav. Uhapšili su oko 40 rodoljuba, koje u zatvorima drže kao taoce, i prijete, da će biti strijeljani, ako partizani izvedu bilo koju novu akciju. Ograničeno je kretanje otokom, a karabinjeri stalno legitimiraju prolaznike i noću upadaju u kuće obitelji, čiji su članovi otišli u partizane, i surovo ih teroriziraju.

Talijani su 17. aprila ubili na ulici Nikolu Marinkovića, člana Kotarskog komiteta SKOJA. Kad su mu zatražili legitimaciju, Marinković je izvadio pištolj, opalio na karabinjere i jednoga ranio. Ostali su pucali u njega, i Marinković je teško ranjen pao na zemlju. Čuvši pucnjavu, dotrčala je grupa drugih karabinjera. Marinković je, ležeći na zemlji, otkao bombu, koja mu je razni-

jela ruku, ali i ranila osam karabinjera, od kojih je kasnije jedan podlegao ranama. Karabinjeri, koji su dotrčali, na mjestu su iskapili tijelo hrabrog omladinca. Međutim, koliko je fašistički teror iz dana u dan postajao jači, toliko je na drugoj strani raslo ogorčenje i odlučnost naroda, da ustraje u borbi bez obzira na žrtve.

23. aprila 1943., na godišnjicu dolaska Talijana na otok, Kotarski narodnooslobodilački odbor pozvao je stanovništvo, da ne izlazi iz svojih kuća. Toga dana viška mjesta kao da su opustjela. Svi prozori ostali su pritivoreni, na ulicama Visa i Komiže nije bilo prolaznika. Ne znajući, što se događa, Talijani su izašli iz svojih kasarna i postavili mitraljeze na raskršćima i glavnim prilazima mjestu.

U takvom općem razmahu snaga NOP-a na otoku i u okolnostima svakodnevnog, često krvavog sukoba s talijanskim okupatorom narod je dočekao pad Mussolinijeva fašizma.

Neposredno nakon ovog događaja, a na osnovu općeg uputstva vojno-političkog rukovodstva u Dalmaciji, Viški partizanski odred napao je talijansku izvidničku stanicu na brdu zvanom Hum. U napadu, što ga je grupa od 14 boraca izvršila u noći 15. augusta, talijanski vojnici na Humu bili su razoružani. Zarobljeno je bilo 6 vojnika i 1 podoficir, jedna radio-stanica, 10 pušaka, jedna strojnica, 70 bombi i oko 5.000 metaka. Zarobljeni vojnici bili su odmah pušteni na slobodu.

Talijani su žestoko reagirali na tu akciju viških partizana. Dali su do znanja, da će, ako partizani ne vrate oružje, bombardirati sva mjesta na otoku Visu. Kada su vidjeli, da se oružje ne vraća, bacali su iz aviona letke, u kojima su označili rok predaje oružja i ponovno zaprijetili bombardiranjem otoka. U dijelu naroda nastala je panika. Javilo se i mišljenje, da je najbolje vratiti oružje. Saznavši za ovo, Talijani upućuju partizanima poziv za pregovore. Bila je to igra, u kojoj su htjeli obmanuti narod, uvjeriti ga, da su oni spremni na sve, a da su partizani krivci, jer ih svojim stavom nagone na represivne mjere.

Da bi razotkrili tu podlu igru, partizani su prihvatili ponudene pregovore, ali su i dalje zadržali stav, da se oružje ne vraća. Na pregovore, koji su se vodili na brdu iznad mjesta Visa, došli su od strane partizana Vanja Vranjican¹, Veljko Brajčić i Josip Ilić—

¹ U to vrijeme kao sekretar OK SKOJ-a Srednjodalmatinskog otočja našao se na Visu u obilasku organizacija NOP-a.

Suro. U ime Talijana na pregovore je došao istaknuti fašista i jedan od najokrutnijih mučitelja viških rodoljuba civilni komesar Petrosich¹. Došao je na konju i ponašao se kao i uvijek naduto. Partizani su mu rekli, da je fašizam pao, da je pitanje konačne kapitulacije Italije samo pitanje dana, da partizanima oružje treba za nastavak borbe protiv Nijemaca i da će u takvoj situaciji represalije nad narodom biti mnogo teži zločin od onih, koje su fašisti već dotada izvršili nad viškim stanovništvom. Međutim, fašist Petrosich ostao je pri svome.

Rukovodstvo NOP-a na otoku dalo je uputstvo, da narod izađe iz svojih mjesta i skloni se u šumu. Međutim saznajući za ovo, Talijani su blokirali Vis i Komižu ne dozvoljavajući izlaz iz ovih mjesta. Pod teškim prilikama vojničke blokade posljednje noći pred ultimatum izvlačili su se stanovnici Visa i Komiže iz svojih mjesta. Viški šumarci bili su puni izbjeglog stanovništva. Rukovodstvo NOP-a ulaže tih dana ogromne napore tumačeći narodu, da ne smije pokleknuti pred mrskim neprijateljem.

Ljudi su na kraju uvidjeli, da ne treba vraćati oružje, a mnogi od njih, ogorčeni talijanskim prijetnjama, prelaze u drugu krajnost i traže, da se mobilizira stanovništvo i izvrši masovni napad na Talijane. Kad je okupator uvidio, da se ni uz prijetnju bombardiranja oružje ne predaje, poduzeo je druge, još drastičnije mjere. Uhapšeno je oko stotinu rodoljuba, koji su kao taoci ukrcani na jedan brod usidren usred viške luke, a narod obaviješten, da će svi biti strijeljani, ako se oružje ne preda. Kada je prošao rok predaje oružja, nad otok je doletjelo desetak talijanskih aviona, koji bombama zasiplju viške šumice i mitraljiraju otočka mjesta. U isto vrijeme Talijani su strijeljali 20 talaca, 10 u Visu i 10 u Komiži. Ogorčenje naroda zbog ovoga okrutnog čina fašističkog okupatora bila je veliko. Međutim, Talijani se nisu zadovoljili

¹ Porijeklom iz Visa, živio je jedno vrijeme do rata u Splitu, a zatim u Italiji kao talijanski optant. U kapitulaciji Italije Petrosich je uhvaćen i doveden na Vis. Saznavši za to, narod je došao pred zgradu, u kojoj je petrosich bio zatvoren, i zahtijevao od rukovodstva NOP-a, da im ga izruči. Uz velike napore partizanske straže bio je ukrcan na brod i morem (jer to kopnom uslijed navaljivanja mase nije bilo moguće) prebačen na groblje udaljeno više stotina metara od mjesta, gdje je bio strijeljan. Međutim, masa je za nekoliko minuta dotrčala na groblje, izvukla Petrosicha iz već iskopane rake i stala ga gaziti nogama. Nisu dozvolili, niti da se pokopa, već su zahtijevali, da se leš zloglasnog fašista konopom priveže uz motorni brod, a zatim izvede na otvoreno more i potopi. Kad je to učinjeno, prije nego se brod odmakao od obale, ljudi su u odijelu skakali u more i još uvijek tukli po Petrosichu.

strijeljanjem nedužnih ljudi. Dan kasnije dovode na otok kaznenu ekspediciju, većinom sastavljenu od dotadašnjih crnokošuljaša. Situacija je postala naročito teška. Izbjegli narod teško se mirio s direktivom rukovodstva, da se vrati svojim kućama; drugog izlaza naime nije bilo. Sa zebnjom i neizvjesnošću narod se vraćao u svoja mjesta.

Talijanska kaznena ekspedicija pretražila je za nekoliko dana cijeli otok i zapalila šest kuća, a zatim se povukla. Samo desetak dana kasnije Italija je kapitulirala¹.

NARODNOOSLOBODILAČKI POKRET NA PELJEŠCU 1943.

Veliki polet, koji je krajem 1942. g. nastao u razvitku NOP-a na poluotoku Pelješču, prenio se i u novu, 1943. godinu.

Vidni uspjesi Pelješke partizanske čete, naročito oni iz decembra 1942., i pojačana politička aktivnost svih organizacija NOP-a na poluotoku doveli su početkom 1943. u partizane nekoliko desetaka novih dobrovoljaca. Time Pelješka partizanska četa prerasta u odred, koji broji oko 120 boraca. Kako se u to vrijeme u Biokovu vrše pripreme za formiranje IV. dalmatinske brigade, oko 80 boraca Pelješkog partizanskog odreda, prebacilo se tamo i ušlo u sastav brigade.

Dio odreda, koji ostaje na Pelješču, pošto se ponovno brojno ojačao, krenuo je početkom februara u pravcu Dubrovačkog Primorja, da bi na tom području izveo nekoliko akcija i u narodu jače rasplamsao duh Narodnooslobodilačke borbe. Na tom putu Pelješki partizani vode nekoliko žestokih okršaja s ustašama i okupatorskom vojskom. Nakon dvadesetak dana boravka na dubrovačko-hercegovskom području, pritisnut mnogo nadmoćnijim snagama neprijatelja, odred se vraća natrag na Pelješac.

U međuvremenu je nadošla IV. neprijateljska ofenziva i jenjavanje narodnog ustanka i na Pelješču. U sklopu općeg neprijatelj-

¹ S kapitulacijom Italije nastaje nevideni polet NOP-a na Visu. Talijanski garnizoni na otoku bili su razoružani, a njihovim oružjem naoružani svi oni, koji su bili sposobni za borbu. Tada je formiran viški bataljon, koji ulazi u sastav novoformirane otočke XII. dalmatinske brigade.

skog nastupanja u martu dolazi na Pelješac nova ekspedicija talijanskih crnih košulja pod komandom zloglasnog colonella Roccija. Rukovodstvo NOP-a u nastaloj situaciji i odsutnosti Ive Mordina,¹ koji je za cijelo vrijeme svog prisustva na Pelješcu davao borbena-revolucionarni ton pokretu, nije se snašlo i nije bilo riješeno da se neprijatelju pruži otpor.

Ekspedicija crnih košulja provodila je nad stanovništvom Pelješca dotada najveće represalije. Skoro u svim mjestima poluotoka fašisti su palili kuće, ubijali ljude i pljačkali njihovu imovinu. Bilo je ubijeno oko 40 rodoljuba i popaljeno oko 80 kuća.

Iz straha od novih fašističkih zlodjela ljudi su počeli izbjegavati dodire s partizanima i terensko-političkim radnicima. Nastalo je teško stanje i za partizanski odred, koji se momentano ne kreće terenom i teško prolazi s ishranom boraca. Usto su krajem marta i u prvoj polovini aprila na Pelješac iz Hercegovine stali pristizati borci dalmatinskih brigada, koji su u borbama, dok su se probijali za Crnu Goru, izgubili svoje jedinice i vraćali se natrag. Bili su utučeni i izgladnjeli, što se negativno odražavalo na već ionako zastrašeni narod peljeških sela.

Tako nadolazi period april-maj, u kojem NOP na Pelješcu postepeno jenjava. Takvo stanje traje sve do svršetka V. neprijateljske ofenzive, kada ponovno oživljava aktivnost organizacija NOP-a i Pelješkog partizanskog odreda. Posebnu aktivnost pokazuju tih dana organizacije SKOJA i USAOH-a, naročito u prihvatanju i zbrinjavanju boraca, koji početkom juna, poslije sloma V. neprijateljske ofenzive, pristižu iz Crne Gore. Tada je na Pelješac došlo i preko 30 ranjenika, nad kojima brigu njegovanja i snabdijevanja preuzimlje organizacija USAOH-a.

Slom V. neprijateljske ofenzive i novi uspjesi NOV u centralnoj Bosni pomogli su i rukovodstvu NOP-a na Pelješcu, da ponovno, samo sada šire nego ikada dotada, pokrene narod na zadacima Narodnooslobodilačke borbe. Ta je aktivnost tokom juna, jula i augusta neprestano rasla, a u danima pred kapitulaciju Italije postigla je svoj najveći doseg.

¹ Ivo Mordin nalazio se tada u Podgori u Makarskom Primorju na partijskom kursu. Kada se kasnije vratio na Pelješac, oatro je kritizirao rukovodstvo zbog držanja prema neprijatelju, a sekretar Kotarskog komiteta KP bio je smijenjen. Ivo Mordin bio je u to vrijeme sekretar Okružnog komiteta KP za južnu Dalmaciju.

NOVE PARTIZANSKE AKCIJE NA MORU

Partizanske akcije na moru, naročito u Hvarskom kanalu i u vodama pod Biokovom, izvode se neprestano sve do konca februara, kada nastupa IV. neprijateljska ofenziva, a s Biokova u pravcu Hercegovine i Crne Gore odlazi IV. dalmatinska brigada.

Pred neprijateljskim snagama, koje su nadirale, povlače se iz primorja na otoke i oni pripadnici Odreda ratne mornarice, koji nisu ušli u sastav brigade, već su bili ostavljeni sa zadatkom, da ponovno otpočinu s napadima na neprijateljsko brodogradilište i druge njegove objekte duž obale, čim prođe glavni talas neprijateljskih trupa.

Prva značajnija pomorska akcija nakon prijelaza neprijateljskih trupa preko Biokova i Makarskog Primorja izvedena je 14. marta 1943. godine. Toga dana posada partizanskog leuta, koji je održavao vezu Korčula—Pelješac—Hvar, napala je u Neretvanskom kanalu, milju daleko od rta Lovišta na Pelješcu, neprijateljski konvoj od sedam brodova, koji su plovili prema Metkoviću. Dopicivši u blizinu konvoja, partizani su opazili, da je čelni brod naoružan, zato su odlučili napasti posljednja dva broda. Krenuvši prema njima, partizani su ih osuli puščanom i mitraljeskom vatrom, nakon čega su se njihove posade posakrivale po palubi. Partizanski leut tada pristaje uz bok predzadnjeg broda, i partizanska posada pod komandom Dragomira Bilčića penje se na njega i prisiljava kapetana, da vozi u pravcu uvale Kozja na istočnom rtu otoka Hvara. Pošto je preuzeta komanda nad prvim odvojenim brodom, borci Vicko Milat i Tonko Jurasović leutom pristaju i uz drugi i nad njim preuzimlju komandu. Upravo kad su se ta dvojica popela na drugi odvojeni brod, naoružani neprijateljski brod s čela, vidjevši što se događa, odvojio se i krenuo k začelju konvoja otvarajući na partizanski leut žestoku mitraljesku i minobacačku vatru. Tada Vicko Milat, koji je rukovao mitraljezom, uskače u leut i odgovara vatrom, dok na zarobljenom brodu ostaje i dalje borac Jurasović Tonko, koji s puškom u ruci prisiljava njegovu posadu, da plovi prema Hvaru.

Razvila se ogorčena borba, u kojoj partizanski borci na leutu pokazuju izvanrednu hrabrost i pod cijenu života nastoje da zaustave neprijatelja, dok se zarobljeni brodovi ne približe Hvaru.

Međutim, meci partizanskih pušaka i puškomitraljeza nisu mogli ništa učiniti željeznom neprijateljskom brodu, koji je u punoj vožnji stalno smanjivao razdaljinu od zarobljenih brodova. Naprotiv od vatre neprijateljskog mitraljeza najprije je ranjen Vicko Milat, a zatim i kormilar Petar Bilčić, dok je leut već sav bio izrešetan mecima. Videći, da je prvi zarobljeni brod već doplovio blizu hvarske obale, da drugog sustiže neprijatelj i da će borac Jurasović Tonko, koji se još uvijek nalazi na njemu, biti zarobljen, posada leuta prekida borbu i kreće prema drugom brodu, da preuzme Jurasovića. Prošavši u punoj vožnji pored neprijateljskog broda, na leut s visine od 5 metara skače Jurasović i tako se spašava. U međuvremenu Dragomir Bilčić, Danko Popović i Bilčić Tonko već su prvim zarobljenim brodom doplovili do obale. Iskrcavši neprijateljsku posadu i uzevši zaklon, partizani su iz pušaka otvorili plotunsku vatru na neprijateljski naoružani brod u vožnji. Međutim on je 1 dalje nesmetano u punoj vožnji gonio pred sobom partizanski leut. Kada se leut već približio obali na oko 600 metara, iza njega vozio je neprijatelj na razdaljini od samih pedesetak metara. U tom času s jedne uzvisine na obali zapucala je jedna puška. To su terenskopolitički radnici iz mjesta Selaca blizu Sućurja pratili razvoj borbe i jednom vojničkom puškom, koju su imali, priskočili u pomoć. Osjetivši paljbu sa dva položaja i vjerojatno misleći, da se radi o većim partizanskim snagama, neprijateljski brod, koji je već bio udaljen samih 300 metara od obale i dvadesetak od leuta, naglo se okrenuo i pobjegao natrag.

Iskrcavši materijal sa zarobljenog neprijateljskog-broda uz pomoć ljudstva, koje je doveo Frane Radovančić iz Bogomolja, partizani su prazan brod izveli na pučinu i zapalili ga.

Kao što se i očekivalo, Talijani su istog dana doplovili u predio Sućurja i pretražili svaku uvalu, ne bi li pronašli partizanski leut. Međutim je leut uz pomoć četrdesetorice simpatizera NOP-a iz mjesta Gdinja njegova posada prenijela na rukama par stotina metara od obale i sakrila u jednoj šumici u uvali Srhoj dolac. Tako ga Talijani nisu pronašli¹. Poslije nekoliko dana Gdinjani su ponovno došli u Srhoj dolac i porinuli leut, koji je nastavio da plovi Korčulanskim kanalom prenoseći iz Korčule i Pelješca do

¹ Na sličan su se način za cijelo vrijeme NOB-e u Dalmaciji partizanski brodovi prenosili na rukama i sakrivali daleko od obale, uvijek kada se očekivao dolazak jačih neprijateljskih snaga.

Bogomolja i natrag skoro svake noći političke radnike, dobrovoljce, poštu i drugi materijal.

U noći uoči 1. maja posada tog istog partizanskog leuta dote-glila je za sobom usred Korčulanskog kanala veliku splav i na njoj zapalila vatre. Leut je zatim otplovio prema Hvaru, a Talijani, bojeći se približiti vatrama u kanalu, tukli su svojom obalnom artiljerijom po splavi, sve dok se vatre nisu utrnule.

Ujutro je talijanska kaznena ekspedicija došla na istočni dio otoka Hvara. U potrazi za partizanskim leutom dva talijanska patrolna čamca doplovila su u uvalu Smrska i tu ga zatekla. Posada leuta, ne znajući za dolazak ekspedicije, odmarala se u jednoj ribarskoj kućici i bila iznenađena. Čuvši zvukove motora, partizani su uskočili u leut, gdje se nalazilo oružje, zatim izišli na kopno i organizirali obranu. Pustili su talijanske brodove na svega 80 metara, a onda osuli po njima žestoku paljbu iz pušaka i mitraljeza. Tada se Talijani naglo udaljuju i s uvalskog rta odgovaraju vatrom. Poslije jednosatne paljbe, videći, da ne će spasiti leut, njegova posada odlučuje da ga potopi. Dragomir Bilčić i Tonko Bilčić pod kišom neprijateljskih metaka uskaču u leut, probijaju njegovo dno, zatim pale motor i prazan leut usmjeravaju prema pućini. Videći, da partizanski čamac izlazi iz uvale, talijanski brodovi na njega otvaraju vatru iz svih raspoloživih oružja i bježe prema kanalu. Međutim voda, koja je stalno nadirala, ugasila je motor, i leut se zaustavio. Ni tada se talijanski brodovi ne približuju leutu, već čekaju nove snage. Oko sata poslije podne dolazi im u pomoć 5 brodova punih vojske, koja vrši desant u obližnje uvale, a zatim u streljačkom stroju zaokružuju i uvalu Smrska. Tek tada talijanski patrolni čamac pristaje uz partizanski leut i uzimlje ga u tegalj¹. Talijanske trupe zapalile su tada sve ribarske kućice u uvali Smrska i terorizirale stanovništvo sela istočnog dijela otoka.

Nekoliko dana poslije u Smrsku je ponovno doplovio jedan talijanski patrolni brod, vjerujući, da će naići na još koji partizanski čamac. Posada potopljenog leuta, koja se još uvijek nalazila u mjestu Bogomolju, zajedno s nekoliko stanovnika sela spustila se u uvalu i vatrom iz pušaka i mitraljeza napala talijanski patrolni

¹ Kako se leut i poslije nego je uzet u tegalj punio vodom i postajao sve teži, konop, kojim je bio privezan, pukao je, a leut potonuo na oko 100 metara od obale, gdje i danas leži na dnu.

brod. Talijani su odgovorili mitraljeskom vatrom i pobjegli iz uvale, ostavivši pomoćni čamac, koji su partizani uhvatili. Preko aktivista NOP-a u Sućurju saznalo se, da su Talijani od partizanske vatre imali na brodu nekoliko mrtvih i ranjenih vojnika. Pomorska veza Korčula—Pelješac—Hvar kasnije je dobila drugi motorni leut s istom posadom. Osim što je prebacivala borce i materijal, ona je izvela i niz akcija protiv neprijatelja na moru.

Na isti način i drugi naoružani leuti i gajete s posadama Odreda partizanske ratne mornarice stalno su u akcijama izvevši do kapitulacije Italije niz smjelih podviga protiv neprijateljskog ratnog i trgovačkog brodogradnja u svim kanalima duž dalmatinske obale i otoka-